

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**KİTÂBU AHBÂRİ'L-ÂHÂD'I ÇERÇEVESİNDE BUHÂRÎ'NİN HABER-İ VÂHİD
ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Şule ÖT

İstanbul 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**KİTÂBU AHBÂRİ'L-ÂHÂD'I ÇERÇEVESİNDE BUHÂRÎ'NİN HABER-İ VÂHİD
ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Şule ÖT

Danışman: Doç. Dr. Aynur URALER

İstanbul 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi ŞULE ÖT'nin KİTÂBU AHBÂRİ'L-ÂHÂD'İ ÇERÇEVESİNDE BUHÂRÎ'NİN HABER-İ VÂHİD ANLAYIŞI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 29.01.2019 tarih ve 2019-3/29 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği/ ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 21...../.....6...../.....2019.....

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. AYNUR URALER	
2.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi M. MACİT KARAGÖZOĞLU	
3.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi SEYİT ALİ GÜŞEN	

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Şule ÖT
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Hadis
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Aynur URALER
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans- Haziran 2019
Anahtar Kelimeler	: Buhârî, Haber-i Vâhid, Haber, Kitâbu ahhbâri'l-âhâd

KİTÂBU AHBÂRÎ'L-ÂHÂD'I ÇERÇEVESİNDE BUHÂRÎ'NİN HABER-İ VÂHİD ANLAYIŞI

ÖZET

İslam Dini'nde bilginin kaynaklarından biri olan haber, konumu sebebiyle çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Haber, hadîs ilminin yanı sıra kelâm ve fıkıh ilimlerinde de incelenmiş temel konulardandır. Hadîs musannifleri içinde sadece Buhârî, *Sahîh*'nde, haberin tartışmalı kısmı olan haber-i vâhide değinmiştir. Çağdaşlarından farklı olarak haber-i vâhid konusunu müstakil olarak ele alan Buhârî, *Kitâbu ahhbâri'l-âhâd* adlı bir bölümde *altı* bâb ve *yirmi bir* hadîs üzerinden haber-i vâhidin dinin pek çok sahasında hüccet oluşunu ispat etmiştir.

Kelâm ve fıkıh sahasında mesele edilen haber, muhaddisler tarafından da onların usûlü dikkate alınarak işlenmiştir. Bununla birlikte kelâmî yaklaşımdan farklı çizgide görüşler de beyân edilerek, ehl-i hadîsin habere bakış açısı diğerlerinden ayrılmıştır.

Buhârî'nin haber-i vâhide bakış açısını, bu konudaki delillerini ve diğer âlimlerle ortak veya farklı yönlerini tespit etmeyi hedefleyen bu çalışmada, ilk olarak haber konusu ele alınmıştır. Bu çerçevede haber-i vâhid hakkındaki görüşlere yer verilmiştir. Buhârî'nin konuyu ele alış yöntemi ile diğer muhaddislerin yöntemleri karşılaştırılmış; böylelikle usûlleri arasındaki ilişkiler açıklanmıştır.

Araştırmada haber-i vâhidi, tek kişinin haberi olarak tanımlayan Buhârî'nin *Sahîh*'indeki, *Ahbâru'l-âhâd* adlı bölüm merkeze alınarak görüşünü delillendirme biçimi incelenmiştir. Buhârî'nin naklettiğı rivâyetlerin; haber-i vâhid savunusu için hüccet oluşları, hangi konular hakkında nakledildikleri ve haber-i vâhidi kabul şartları tetkik edilmiştir. Buhârî'nin tercihiyle uyum gösteren *Kütüb-i Sitte* rivâyetleriyle de konular tahlil edilmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.) ve sahâbîlerin haber-i vâhid yaklaşımını esas alan Buhârî, görüşlerini bu örneklere dayandırmıştır. Haber-i vâhidin dini tebliğ aracı olması bakımından îman, nübüvvet, ibadet, muâmelât, ahkâm, edeb ve devlet işleri gibi pek çok meselede delil alındığını ortaya koymuştur. Ayrıca onu, haber-i vâhidi müstakil olarak incelemeye yönelten mezheplerin hangileri olduğu tartışılmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Şule ÖT
Main Department : Basic Islamic Sciences
Department : Hadith
Supervisor : Associate Professor Aynur URALER
Thesis Degree and Date : Master- June 2019
Keywords : Bukhari, Khabar al-Wahid, Khabar, Kitab
al-Akhbar al-Ahad

BUKHARI'S UNDERSTANDING OF KHABAR AL-WAHID IN RELATION TO HIS KITAB AL-AKHBAR AL-AHAD

ABSTRACT

The khabar, which is one of the sources of knowledge in Islamic religion, has been handled in various aspects in terms of position. In addition to hadith, khabar is one of the main topics studied in kalam and fiqh. Among the sorters of hadith, only Bukhari touched in his Sahih on khabar al-wahid which is the controversial part of khabar. Unlike his contemporaries, Bukhari, who dealt with khabar al-wahid independently, proved that in a chapter called *Kitab al-Akhbar al-Ahad* there were six bâb and twenty-one hadiths and khabar al-wahid became a proof in many areas of religion.

Khabar which was discussed in the field of kalam and fiqh was also taken into consideration by the narrators of hadith with their methods. On the other hand, the point of view of the Ahl al-hadith was separated from the others by declaring opinions in a different way from the kalamic approach.

In this study, which aims to determine the points of view of Bukhari, their views on this subject and their common or different aspects with other scholars, the subject of the khabar

was first discussed. In this context, opinions about khabar al-wahid are given. Bukhari's methods of dealing with the subject and the methods of other muhaddis is compared; thus, the relations between the methods are explained.

In the research, the way of verifying his opinion was taken by taking the center named *al-Akhbar al-Ahad* in the Sahih of Bukhari, who described the khabar al-wahid as the khabar of one person. The narrations of Bukhari were examined in terms of evidence for the defense for khabar al-wahid, the issues about which they were transferred and the conditions of acceptance of khabar al-wahid. The subjects were analyzed in the light of Kutub-i Sitte reports which was compatible with the preference of Bukhari. Based on the khabar al-wahid approach of the Prophet (pbuh) and the companions, Bukhari has attributed his views on these examples. He was convinced that as a means of religious communication khabar al-wahid was received in many issues such as faith, prophethood, worship, transactions, judgements, manners and state affairs. In addition, it was argued that the sects which led to the examination of the khabar al-wahid separately.

ÖNSÖZ

Hadîs külliyyâtının esasını teşkil eden âhâd haberler, İslâm ilim tarihinde kelâm ekollerinin etkisiyle tartışılmaya başlanmış bir konudur. Haber-i vâhid kavramı tarihî süreçte iki farklı manada ele alınmıştır. Hicrî ilk iki asırda “tek kişinin haberi”ni ifade ederken; sonraki süreçte “mütevâtir dışındaki tüm haberleri” kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Haber konusu ilk olarak, kelâmcılar tarafından ele alınmış olmakla birlikte, muhaddisler de zamanla konuya dikkat çekmiştir. Özellikle Buhârî (ö. 256/870), *Sahîh*’inde yer verdiği *Kitâbu ahhbâri’l-âhâd* adlı bölümde bu konuyu işlemiştir.

Buhârî, diğer hadîs musanniflerinden farklı olarak, eserinde tartışmalı fikhî- kelâmî meselelere temas etmiştir. Haber-i vâhid kavramı da Buhârî’nin dikkat çektiği bu meselelerden biridir. Tezde, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*’in *Kitabu ahhbâri’l-âhâd* bölümü merkeze alınarak Buhârî’nin haber-i vâhid anlayışı incelenmiştir. Buhârî’nin yaklaşımı esas alınarak, haber-i vâhidin kavramsal değişimi, mezhepleri içinde önde gelen âlimler dikkate alınarak; kullanıldığı anlam, delil oluşu ve kısımları üzerinden ortaya konulmuştur. Buhârî’nin yöntemiyle haber-i vâhidin ele alınma usûlündeki benzerlikleri sebebiyle özellikle ilk beş yüzyılda yaşamış muhaddislerin yöntemleri açıklanmıştır. Onun esas aldığı haber-i vâhid tanımı, haber-i vâhidin delil oluşunu ortaya koyma biçimi, bu amaçla naklettiği rivâyetlerin yeterliliği ve haber-i vâhid savunusundaki muhtemel muhatabları tespit edilmeye çalışılmıştır. Buhârî’nin naklettiği rivâyetlerin dışında; çağdaşları ile benzer ve farklı yönlerini görmek maksadıyla, diğer *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin haber-i vâhide atıfta bulunduğu rivâyetler de incelenmiştir.

Çalışmada Buhârî’nin naklettiği rivâyetlerin tahrîcleri yapılmıştır. Böylece onun kendi görüşüne delil olarak getirdiği hadîslerin, diğer müelliflerce hangi fikhî konuların tespitinde kullanıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî’nin, Buhârî gibi özel bir bölüm açmamakla birlikte, tek kişinin haberine işaret ettikleri bâb başlıkları, Buhârî’yi teyid ettiklerini ve Buhârî ile farklılıklarını ortaya koymak amacıyla incelenmiştir.

Araştırma giriş, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Girişte çalışmanın konusu, çalışmada takip edilen metot ve kullanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir.

“Haber-i Vâhid ve Kısımları” isimli birinci bölümde haber kavramı ve türleri özellikle haber-i vâhidin delil oluşu konusundaki muhtelif fikirler ortaya konularak açıklanmıştır. Haber-i vâhidin bilgi ifade etmesi ile amel edilebilir olmasına yönelik görüş bildiren kelâmcılar, fakihler ve muhaddisler incelenmiştir. Konuyu Buhârî’nin usûlüne yakın şekilde irdelemiş muhaddislerin yöntemleri, Buhârî ile benzer ve farklı yönleri açıklanmak sûretiyle karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Buhârî’nin *Kitâbu ahhâri’l-âhâd* kapsamında naklettiği rivâyetlere ve değerlendirmelerine yer verilmiştir. Bu rivâyetlerin *Kütüb-i Sitte* çerçevesinde tahrirleri yapılmıştır. Bu tahrirlerin neticesinde diğer musanniflerin bu hadîsleri, haber-i vâhide delil olarak nakletmedikleri görülmüştür. Devamında *Kütüb-i Sitte*’de tek kişinin haberinin makbul sayıldığını gösteren bâblara dikkat çekilmiştir. Buhârî’nin haber-i vâhidi ele almasına vesile olan mezhep veya mezhepler üzerine değerlendirmelere yer verilmiştir.

Araştırma, haber-i vâhidin genel olarak ele alınış biçimleri ve özelde Buhârî’nin bu noktadaki yeri ile haber-i vâhide yönelik bakış açısı ortaya konulmak sûretiyle sonuçlandırılmıştır.

Tez konusunun belirlenmesinde bana rehberlik eden, araştırmam boyunca her türlü soru ve taleplerimle içtenlikle ilgilenen değerli danışman hocam Doç. Dr. Aynur URALER’e, tez konusunu kavramam noktasında beni yönlendiren ve bilgilendiren kıymetli hocam Doç. Dr. Ataullah ŞAHYAR’a şükranlarımı sunuyorum. Tezimle ilgili öneri ve yönlendirmeleri için Dr. Öğr. Üyesi Seyit Ali Güşen ve Dr. Öğr. Üyesi M. Macit Karagözoğlu’na teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmamı hazırlamam esnasında teşviklerini esirgemeyen, kıymetli anne ve babam başta olmak üzere aileme ve dostlarıma minnettârim.

Gayret bizden, tevfik Allah’tandır.

Şule ÖT

Üsküdar, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii

GİRİŞ

I. KONU VE AMAÇ	2
II. METOT	3
III. KAYNAKLAR.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

HABER VE HABERİN KISIMLARI

I. HABER.....	7
A. Haberin Sözlük ve İstılâhî Anlamı.....	8
B. Haberin Kısımları	9
II. MÜTEVÂTİR HABER	12
A. Mütevâtirin Sözlük ve İstılâhî Anlamı.....	13
B. Mütevâtirin Şartları.....	14
C. Mütevâtirin Kısımları	17
1. Lafzî Mütevâtir	17
2. Manevî Mütevâtir	17
D. Mütevâtirin Sayısı.....	18
E. Mütevâtirin Delil Oluşu	20
III. HABER-İ VÂHİD	21
A. Haber-i Vâhidin Sözlük ve İstılâhî Anlamı	22

B. Haber-i Vâhidin Şartları.....	22
1. Râvi ile Alâkalı Şartlar	23
2. Haber ile Alâkalı Şartlar	24
C. Haber-i Vâhidin Kısımları	25
1. Sıhhat Durumuna (Makbul Oluşuna) Göre Haber-i Vâhid	26
a. Sahîh Hadîs	27
b. Hasen Hadîs.....	27
c. Zayıf Hadîs	29
2. Râvi Sayısına (Yaygınlığına) Göre Haber-i Vâhid	29
a. Meşhur Hadîs.....	29
b. Müstefiz Hadîs.....	31
c. Azîz Hadîs.....	31
d. Garîb Hadîs.....	32
e. Ferd Hadîs.....	33
D. Haber-i Vâhidin Sayısı	35
E. Haber-i Vâhidin Delil Oluşu	36
1. Sahâbenin Haber-i Vâhid Yaklaşımı.....	37
a. Sahâbe-i Kirâmın Konumu ve Güvenilirliği.....	37
b. Hulefâ-yi Râşidîn'in Haber-i Vâhid Yaklaşımı	41
2. Haber-i Vâhidi İtikadda Delil Kabul Edenler	43
a. Ehl-i Hadîsten İtikadda Delil Kabul Edenler	43
b. Fakihlerden İtikadda Delil Kabul Edenler.....	47
c. Kelâmcılardan İtikadda Delil Kabul Edenler	48
3. Haber-i Vâhidi Delil Kabul Etmeyenler	48
4. Haber-i Vâhidi Amelde Delil Kabul Edenler/ Cumhur	52
a. Ehl-i Hadîs	53
a.1. İbn Kuteybe'nin Haber-i Vâhid Anlayışı.....	53
a.2. Beyhakî'nin Haber-i Vâhid Anlayışı	54
a.3. İbn Abdülber'in Haber-i Vâhid Anlayışı	55
a.4. Hatîb el-Bağdâdî'nin Haber-i Vâhid Anlayışı	56
b. Fakihlerden Amelde Delil Kabul Edenler	57

c. Kelâmcılardan Amelde Delil Kabul Edenler	59
---	----

DEĞERLENDİRME.....	64
---------------------------	-----------

İKİNCİ BÖLÜM

BUHÂRÎ'NİN KİTÂBU AHBÂRÎ'L-ÂHÂD'DA ZİKRETTİĞİ RİVÂYETLER VE İNCELENMESİ

I. KİTÂBU AHBÂRÎ'L-ÂHÂD'IN BUHÂRÎ NÜSHALARINDAKİ DURUMU	66
--	-----------

II. KİTÂBU AHBÂRÎ'L-ÂHÂD'DA NAKLEDİLEN HADİSLERİN TAHRÎCİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	67
---	-----------

A. Birinci Bâb.....	67
1. Haber-i Vâhid	68
2. Farzlar (Ferâiz) ve Dînî Hükümler (Ahkâm).....	68
3. Sadûk (Güvenilir) Kimse.....	69
4. İstidlâl İçin Zikredilen Âyetler	69
5. Hz. Peygamber'in (s.a.) İslâm'ı Öğretmek İçin Her Bölgeye Tek Tek Elçi Göndermesi	71
B. İkinci Bâb.....	88
C. Üçüncü Bâb.....	88
D. Dördüncü Bâb.....	91
E. Beşinci Bâb	93
F. Altıncı Bâb	96

III. KÜTÜB-İ SİTTE'DE HABER-İ VÂHİDE İŞARET EDEN BÂB BAŞLIKLARI.....	97
---	-----------

A. Buhârî'de Haber-i Vâhide İşaret Eden Mütâbî Bâb Başlıkları	98
1. Yolculukta Ezanı Tek Kişinin Okuması	98
2. Haberci Olarak Tek Bir Kimsenin Gönderilmesi	99
3. Devlet Başkanına/Yöneticiye İtaatin Gerekliliği.....	100
4. Hâkimin İşleri Tek Yetkiliye Tevdi Etmesi.....	104
B. Ebû Dâvud'da Haber-i Vâhide İşaret Eden Bâb Başlıkları	106
1. Müezzinin Vakti Tayin Edışı	106

2. Tek Kişinin Ramazan Hilâlini Görmesi Hakkındaki Şahitliği	107
C. Tirmizî’de Haber-i Vâhide İşaret Eden Bâb Başlığı.....	108
D. Nesâî’de Haber-i Vâhide İşaret Eden Bâb Başlıkları	109
IV. BUHÂRÎ’NİN KİTÂBU AHBÂRİ’L-ÂHÂD’I TELİF SEBEBİ	111
1. Buhârî’nin İçinde Bulunduğu Sosyal-Dinî Durum.....	111
2. Buhârî’nin Haber-i Vâhid Meselesindeki Muhâlif Muhatabları	112
DEĞERLENDİRME.....	115
SONUÇ	117
BİBLİYOGRAFYA.....	121

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
AÜİFD	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	:	İbn
bk.	:	Bakınız
bs.	:	Basım
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
CÜİFD	:	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ÇÜİFD	:	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
FÜİFD	:	Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
HÜİFD	:	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
haz.	:	Hazırlayan
H.z.	:	Hazreti
M.Ü.	:	Marmara Üniversitesi
MÜİFD	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İFAV	:	İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
ö.	:	Ölüm tarihi
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallallâhü aleyhi ve sellem
sy.	:	Sayı
thk.	:	Tahkik
ts.	:	Tarih yok/Tarihsiz
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğerleri
yy.	:	Yayın yeri yok

GİRİŞ

I. KONU ve AMAÇ

Hadîs ıstılâhında Hz. Peygamber'den (s.a.) nakledilen her türlü bilgiyi ifade eden haber, Müslümanlar için Kur'ân-ı Kerîm'den sonraki en temel kaynaktır. Bu sebeple bir haberin Hz. Peygamber'e (s.a.) âidiyetini ve sıhhatini tespit etmek büyük önem arz etmiştir. Kelâmcılar itikadî meselelere dâir haberlerin sübûtunun kat'î olmasını şart koşmuş ve bu nedenle sadece mütevâtir haberleri itikadda delil saymışlardır. Haber-i vâhidin ise sadece fıkıh sahasında delil olduğunu kabul etmişlerdir. Bu noktada haber-i vâhidin aklen veya naklen gerekli oluşu ile verdiği ilmin zarûrî yâhut istidlâlî bilgi oluşu üzerine birtakım teorik tartışmalar yaşanmıştır. Ancak netice itibariyle haber-i vâhidin dinde delil olduğu kanaati kabul görmüştür.

Kelâm, fıkıh ve hadîs âlimlerinin ekseriyeti haber-i vâhidin itikadî konularda delil olmadığını kabul etmiş olsa da pratikte delil saydıkları olmuştur. Yâhut haber-i vâhidi itikadda da delil sayanlar olmuştur. Dolayısıyla haber-i vâhidi itikadda delil kabul edenler, sadece amelde delil kabul edenler ve iki sahada da delil kabul etmeyenler olmuştur. İlk dönem hadîs âlimleri, kelâmcılardan farklı bir usûl takip ettikleri için mütevâtir-âhâd ayırımına pek dikkat etmemiş, sahîh hadis tâbirine ağırlık vermişlerdir. *Kütüb-i Sitte* müellifleri içinde, beş musanniften farklı olarak sadece Buhârî, haber-i vâhidin delil oluşunu ispata gayret etmiştir. Buhârî, *Sahîh*'inde açtığı *Kitâbu ahhâri'l-âhâd* adlı bölümde altı bâb başlığı ve *yirmi bir* hadîs üzerinden haber-i vâhidin, îman, nübüvvet, ibadetler, muâmelât, ahlâk ve idarî işler hususunda bilgi kaynağı olduğunu ifade etmiştir.

Haber-i vâhidle ilgili literatürde, haber-i vâhidin kapsamlı bir şekilde yâhut Mu'tezile özelinde ele alındığı veya fikhî bakımdan işlendiği çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, Buhârî'nin *Kitâbu ahhâri'l-âhâd*'ına atıfta bulunulduğu görülmektedir. Ancak Buhârî'nin mütekaddimûn içerisindeki yeri, haber-i vâhide atfettiği mana, haber-i vâhidi delil saydığı konular, bu hususta naklettiği rivâyetler, Buhârî'nin muhaddisler arasındaki konumu ve onun bu bölümü ele almasına vesile olan muhatablarının işlendiği kapsamlı ve müstakil bir çalışma mevcut değildir. Onun haber-i vâhidi ele aldığına dikkat çeken çalışmalar olsa da Buhârî'nin bu konu çerçevesinde çağdaşları, kendisinden önce ve sonra yaşamış muhaddisler ile farkı ortaya konulmamıştır. Yine onu bu konuyu ele

almaya iten sebepler incelenmemiştir. Bu nedenle böyle bir çalışmanın yapılması gerekli görülmüştür.

Buhârî'nin, haber-i vâhide bakış açısının tam olarak anlaşılması adına, çalışmanın ilk bölümünde haber-i vâhidin tarihî seyri, delil oluşu ve çeşitleri, muhaddislerin haber-i vâhid tutumları açıklanacaktır.

İkinci bölümde ise Buhârî'nin görüşlerini delillendirdiği rivâyetlerin değerlendirmeleri ve tahricleri ile *Kütüb-i Sitte*'de tek kişinin haberinin kabul edildiğini gösteren bâb başlıklarına yer verilecektir. Buhârî'yi, *Ahbâru'l-âhâd*'ı telife sevkeden âmilleri görmek maksadıyla, Buhârî'nin yaşadığı dönem, muhit ve karşılaştığı fikir akımlarına değinilecek; böylece onun haber-i vâhid savunusundaki yöntemi ile meseleye bakış açısı vuzûha kavuşturulacaktır. Akabinde onu, haber konusunu yazmaya iten mezhepler hakkında fikir beyân edilmiştir.

II. METOT

Bu çalışma hazırlanırken dokümantasyon yönteminden yararlanılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde haber, haberin türleri olan mütevâtir ve haber-i vâhid açıklanacak, mütevâtirin ve haber-i vâhidin şartları, kısımları, sayısı ve delil oluşu ortaya konulacaktır. Haber-i vâhidin delil oluşu ehl-i hadîs, fukahâ ve kelâmcılar temel alınarak; itikadda delil kabul edenler, amelde delil kabul edenler ile delil kabul etmeyenler şeklinde bir taksimle açıklanacaktır. Bu taksimin kesin çizgilerle ayrılması teorik olarak mümkün görünse de pratikte tam olarak geçerli olmadığı söylenebilir. Bunun nedeni, bildirilen görüş ve usûllerin uygulanmasındaki zorluktan kaynaklıdır. Haber hakkında görüş beyân eden ilk devir muhaddislerinin istidlâl yöntemi, Buhârî'nin yöntemi ile kıyas edilerek açıklanacaktır. Hatîb el-Bağdâdî sonrasıyla başlatabileceğimiz müteahhir dönemde, haber konusundaki bakış açısının değişmesi ve kelâmcıların taksiminin genel olarak kabul görmesi dolayısıyla bu dönem kıyaslamaya tâbi tutulmayacaktır. Çünkü bu karşılaştırmanın temel hedefi; Buhârî'nin esas aldığı metodolojik çerçevede görüş bildiren ve onunla aynı dönemlerde (ilk devirde) yaşamış hadîs âlimlerinin tutumlarını incelemektir. Ayrıca haber-i vâhidin kabul şartları, kısımları ve sayısı hakkında da bilgi verilecektir.

Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan müteşekkildir. Girişte çalışmanın konusu ve amacı ortaya konulmuş, kullanılan metod ve başvuru kaynaklarına yer verilmiştir.

Birinci bölümde haber; taksim edildiği mütevâtirin ve haber-i vâhidin şartları, kısımları ve delil oluşları bakımından incelenecektir. İkinci bölümde ise Buhârî'nin *Kitâbu ahhâri'l-âhâd*'da naklettiği hadîslerin tahrîci ve değerlendirmesi yapılacaktır. Buhârî'nin haber-i vâhide yaklaşımı ve istidlâl için sunduğu hadîslerin delil olmaktadır yeterlilikleri, en meşhur şârihlerinin yorumları temel alınarak incelenecektir. Ayrıca *Ahhâru'l-âhâd*'daki *yirmi bir* hadîsin dışında, yine *Sahîh-i Buhârî*'nin muhtelif bölümlerindeki tek kişinin haberinin geçerliliğine işaret edilen bâb başlıklarına yer verilecektir.

Buhârî'nin çağdaşlarıyla karşılaştırılması maksadıyla diğer *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tek kişinin haberinin delil oluşuna dikkat çeken bâb başlıkları tespit edilecektir. Bu rivâyetlerin tespitinde *el-Mektebetü's-şâmile*'den istifade edilerek *Kütüb-i Sitte*'deki tüm bâb başlıkları taranacaktır. Sadece *Sahîh-i Müslim*, bâb başlıklarının Nevevî tarafından belirlenmesi sebebiyle inceleme dışı bırakılmıştır.

Buhârî'nin *Ahhâru'l-âhâd* adlı çalışmasının fikrî arka planını daha iyi anlamak adına, müellifin doğduğu ve yetiştiği muhitler ile bu muhitlerde karşılaştığı fikrî akımlara yer verilecektir. Böylece Buhârî'nin haber-i vâhidi müdafaa ederken muhatap aldığı muhtemel mezhepler ortaya konulacaktır.

Sonuç bölümünde ise haber-i vâhidin delil değeri hakkındaki tutumlar, Buhârî'nin *Ahhâru'l-âhâd* rivâyetlerinin konuyu ispata elverişlilik durumu ve Buhârî'nin haber-i vâhid müdafaasında hedef aldığı mezhep veya mezhepler izah edilecektir.

III. KAYNAKLAR

Haber-i vâhidin hadîs, kelâm ve fıkıh sahalarının müştereken ele aldığı temel meselelerden biri olması hasebiyle araştırmada başvurulacak kaynaklar, geniş bir yelpazede seyretmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde haber ve haber-i vâhid kavramını ortaya koymaları bakımından özellikle usûle dâir eserler ele alınmıştır. Haber-i vâhidle ilgili görüş bildiren

ilk fakih ve muhaddislerden olması bakımından İmam Şâfiî'nin *Risâle* 'si önemli başvuru kaynaklarından biri olmuştur. Temel hadîs usûlü literatüründen İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si ve İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar*'ı müracaat edilen eserlerin başında gelmiştir. Mu'tezile'nin görüşleri için Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin *el-Mu'temed*'i; habere dâir genel kelâmî tutumları ele almaları bakımından İbn Hazm ve Âmidî'nin *İhkâm* adlı eserleri temel başvuru kaynakları olmuştur.

İkinci bölümde Buhârî'nin *Ahbâru'l-âhâd*'da ele aldığı hadîsler *Kütüb-i Sitte* esas alınarak tahrîc edilmiştir. Bu hadîslerin şerhi ve değerlendirmesi hususunda ise Buhârî'nin meşhur şerhleri olan İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*, Kirmânî'nin *Kevâkibü'd-derarî*, Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*, Kastallânî'nin *İrşâdü's-sâri* adlı eserlerinden ve diğer şerhlerinden istifâde edilmiştir. Ayrıca son dönem çalışmalarından Hüseyin Hansu'nun *Mutezile ve Hadis* adlı çalışması ile Ramazan Özmen'in, "el-Buhârî'nin Haberu'l- Vâhid Savunusunda Kullandığı Hadislerin Hucciyeti Üzerine Bir İnceleme" isimli makalesinden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
HABER ve HABERİN KISIMLARI

I. HABER

Haber; kelâmcıların, fakihlerin ve muhaddislerin ortak paydada buluştuğu ancak farklı açılardan ele aldığı bir meseledir.

Mu‘tezile’nin kurucusu olarak bilinen Vâsıl b. Atâ’nın (ö. 131/748), haberin doğruluğu üzerine fikir beyân eden ilk kişi olduğu düşünülmektedir.¹ Haberi tartışmaya başlayan kelâmcılar temel bilgi kaynaklarından kabul ettikleri için konuya önem vermişlerdir.²

Haber tâbiri muhaddisler tarafından hadîs manasını ifade etmek için kullanılmıştır. Bilindiği üzere hadîs, Resûlullah’ın (s.a.) söz, fiil ve takrirleri anlamına gelmektedir.³ Muhaddisler haber ve hadîs kelimelerini aynı manada ele almakla birlikte aralarında anlam bakımından birtakım farklar bulunmaktadır. Şöyle ki haber; merfû, mevkûf veya maktu‘, yani sahâbe ve tâbiîne nispet edilen rivâyetleri de ihtiva etmesinden ötürü hadîsten daha kapsamlıdır. Buna göre her hadîs haberdir, lâkin her haber hadîs değildir. Bazı âlimler merfû, mevkûf ve maktu‘ habere de hadîs dedikleri için onlara göre hadîs ile haber eş anlamlıdır.⁴

Hiz. Peygamber (s.a.) ve başka kimselerden gelen sözler, haber kapsamında incelenmiştir.⁵ Özellikle nebevî sünnet ile ilgilenenlere muhaddis; tarihle ilgili kimselere

¹ Ebû Hilâl, *Evâil*, s. 255.

² Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî (ö. 333/944), *Kitâbü’t-Tevhîd* (thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, Ankara 1423/2003, s. 14.

³ İbn Hacer, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, (ö. 852/1449), *Şerhu’n-Nuhbe: Nüzhetü’n-nazar fî tavzihi Nuhbeti’l-fiker fî mustalahi’l-ehli’l-eser* (thk. Nûreddîn İtr), Matbaatü’s-Sabâh, 2. bs., Dimaşk 1414/1993, s. 37.

⁴ Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I-XII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. bs., Ankara 1984, I, 6-7.

⁵ Yardım, Ali, *Hadîs I-II*, Damla Yayınevi, 5. bs., İstanbul 2010, s. 37.

ise ahbârî denilmiştir.⁶ Muhaddisler haberleri doğru şekilde elde ederek sünneti muhâfaza için isnad sorgulama ve haberleri tenkid faaliyetlerinde bulunmuşlardır.⁷

A. Haberin Sözlük ve İstılâhî Anlamı

Haber kelimesi ha-be-ra (ح-ب-ر) harflerinden oluşmaktadır. Haber, “bir şeyi iç yüzüyle bilmek” manasındaki hibre kelimesinden gelmektedir.⁸

Haber, “Sıdka ve kizbe ihtimâli olan söz” yani doğru veya yalan olma ihtimâli olan söz, olarak da açıklanmıştır.⁹

Hadîs ilminde bir ıstılah olarak haber, Hz. Peygamber’den (s.a.), onun ashâbından ve tâbiîlerinden gelen her türlü bilgi ve rivâyettir. Merfû, mevkuf ve maktu‘ hadîs manasını karşılar. Dolayısıyla Hz. Peygamber’den (s.a.), onun ashâbı ve etbâından gelen her türlü haber manasına gelmektedir.¹⁰

Kelâm âlimleri ise haberi, muhaddislerden farklı şekilde ele almışlardır. Sözelimi Mu‘tezilî kelâmcılardan Ebü’l-Hüseyin el-Basrî (ö. 413/1022), “Haber, olumlu veya olumsuz bir durumun başka bir duruma izâfe edilmesini ifade eden bir sözdür”¹¹ demiştir. Âmidî (ö. 631/1233) ise bu tanımda birtakım sorunlar olduğunu söyleyerek şöyle bir tanım yapmıştır: “Haber, bir şeyin reddi veya kabulü için konulmuş bir lâfızdır. Dinleyen kişi, ibâreyi tamamlayıcı nitelikte bir şeye ihtiyaç duymaksızın bu haberi kabul veya

⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 37.

⁷ Âşıkkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkîdi (Cerh ve Ta’dîl İlmi)*, İFAV, İstanbul 1997, s. 29-35.

⁸ Râgıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal (ö. V/XI. yüzyıl), *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân* (thk. Muhammed Ahmed Halefullah), Mektebetü’l-Enclû el-Mısriyye, Kahire 1970, s. 203-204.

⁹ Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, (ö. 463/1071), *el-Kifâye fî ma’rifeti usûli ilmi’r-rivâye* (thk. Ebû İshak İbrâhim b. Mustafa Âl-i Bahbah Dimyâtî), I-II, Dâru’l-Hüdâ, yy., 1423/2003, I, 108; Seyyid Şerîf, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali el-Hanefî el-Cürcânî (ö. 816/1413), *et-Ta’rifât* (thk. İbrahim el-Ebyârî), Dâru’d-Diyân, ts., s. 129.

¹⁰ Aydın, Abdullah, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. bs., İstanbul 2015, s. 91.

¹¹ Ebü’l-Hüseyin el-Basrî, Muhammed b. Ali (ö. 436/1044), *el-Mu’temed fî usûli’l-fıkh*, I-II, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, ts., II, 75.

reddedebilmelidir.”¹² Bu tanımlardan hareketle mütekellimînin habere daha geniş kapsamlı bir mana atfettiğini söylemek mümkündür.

B. Haberin Kısımları

Mütevâtir ile kelâmcılar, yalan bir şeyi ittifakla nakledemeyecek bir çoğunluğun haberini; âhâd (haber-i vâhid) ile bu çoğunluğa erişemeyen haberleri kastetmişlerdir. Yâhut haber-i vâhidi, İmam Şâfiî, Buhârî, İbn Hazm gibi “tek kişinin haberi” şeklinde ele alan kimseler de olmuştur.

Âhâd-mütevâtir tasnifi; bir haberin veya hadîsin bilgi değerini ifade eder. Yani bu tâbirler, haberin epistemolojik değerini, zan mı kesin bilgi mi ifade ettiğini belirtir. Ancak hadîşçiler konuyu bu bağlamda ele almamış; daha ziyade hadîslerin sıhhat durumları üzerinde durmuşlardır.¹³ Kaldı ki hadîşçilerin tedvin ve tasnifi neticesinde ulaşılan rivâyetlerin büyük çoğunluğu kelâmcıların ifade ettiği şekliyle âhâd haberlerdir. Hadîşçiler bu büyük nebevî bilgi kaynağını dikkatle tetkike tâbi tutup incelemişlerdir.¹⁴

Vâsıl b. Atâ haberin, hakikâti öğrenmek hususundaki kaynaklardan biri olduğunu belirtmiştir. Ona göre hakikat dört şekilde bilinir. Bunlar; Kitâb, üzerinde icmâ edilen haber, aklın hücceti ve icmâdır. Vâsıl b. Atâ haberi, *âm* (genel) ve *hâs* (özel) olmak üzere ikiye ayırmış, üzerinde icmâ edilen haberi *âm*, edilmeyeni ise *hâs* olarak adlandırmıştır. Haberin ilk türü olan icmâ edilmiş haberle mütevâtiri, ikinci türü olan haber-i hâs ile âhâd haberleri kastetmektedir ve ona göre âhâdlar dinde delil olamaz.¹⁵ Bu ifadeden hareketle Vâsıl’ın tevâtür dışında kalan haberlerin hepsini âhâd kategorisinde değerlendirdiğini söylemek mümkündür.

¹² Âmidî, Ebü’l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Sâlim (ö. 631/1233), *el-İhkâm fî usûli’l- ahkâm*, I-IV, yy., ts., II, 9.

¹³ Hansu, Hüseyin, *Mütevâtir Haber -Bilgi Değeri ve İslâm Düşüncesindeki Yeri-* Bilge Adamlar Yayınları, Van 2008, s. 145-147.

¹⁴ Ertürk, “Haber-i vâhid”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, s. 351.

¹⁵ Ebû Hilâl, Hasan b. Abdullah b. Sehl Askerî (ö. 400/1009), *Evâil*, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye Beyrut 1407/1987, s. 255; Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr (ö. 911/1505), *el-Vesâil ilâ ma ‘rifeti’l-evâil* (thk. İbrâhim Ahmed Adevî), Mektebetü’l- Hanci, Kahire 1980, s. 116.

Kelâmcılara göre haber, doğru ve yalan haberler olmak üzere iki türdür.¹⁶ Ayrıca doğru ve yalan olduğu bilinmeyen -yani hem doğru hem de yalan ihtimâli olma ihtimali bulunan- haber şeklinde üçlü bir ayırım da vardır.¹⁷ Yine haberler kesinlik belirtme durumuna göre; mütevâtir ve haber-i vâhid şeklinde taksim edilmiştir.¹⁸

İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820), haberin kısımları hakkında yorum yaptığı görülmektedir. Kendisine, “İlim nedir?” şeklinde soru yöneltmesi neticesinde yaptığı açıklamalar dikkat çekicidir. Buna göre ilim iki kısım olup ilki *umûmî* (âm), ikincisi ise *husûsî* (hâs) ilimdir. Umûmî ilim herkes tarafından bilinebilir ve nesilden nesile tevâtürle (mütevâtir) gelmiştir. Husûsî ilim ise Kur'ân-ı Kerîm'de hakkında nas bulunmayan, fer'î ve te'vil ile kıyasa açık hükümler hakkında (âhâd) gelenlerdir.¹⁹ İmam Şâfiî böyle bir sınıflandırma yapmış olsa da Vâsıl b. Atâ'nın aksine âhâd kapsamındaki haberlerin muteber olduğunu ortaya koymuştur. İmam Şâfiî gibi âhâd-mütevâtir haber ayırımını kabul eden İbn Hazm (ö. 456/1064) aynı üslûpla haber-i vâhidin tüm dinî meselelerde delil olduğu yönünde görüş bildirmiştir. İbn Hazm âhâd haberi, “Bir kişinin bir kişiden naklettiği haber” şeklinde tanımlamıştır.²⁰

Kelâmcıların haberi nakledenlerin sayısını esas alarak bir tasnif yapmalarının aksine muhaddisler, haberi nakledenlerin sayısını değil; doğrulukları üzerinde durmuşlardır. Nitekim ilk hadîs usûlü müelliflerinden Râmhürmüzî (ö. 360/971) ve Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (ö. 405/1014) eserlerinde, kelâmcıların kabul ettiği şekliyle haber ve kısımlarına yönelik bilgiler bulunmamaktadır. Çünkü muhaddisler, haberin râvilerinin güvenilirliğine göre haber veya daha özel manasıyla hadîsleri sahîh-hasen-zayıf olmaları

¹⁶ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *Mu'temed*, II, 75.

¹⁷ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *Mu'temed*, II, 77; Eş'arîler'deki aynı taksim hakkında bk. Aslan, Abdülgaflar, “Eş'arî Kelâm Ekolünde Bilginin Kaynağı Olarak Haber”, *Tabula Rasa (Felsefe-Teoloji)*, sy. 1 (2011), s. 72.

¹⁸ Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 13-14.

¹⁹ Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas (ö. 204/820), *er-Risâle* (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Dârü't-Türâs, 2. bs., Kahire 1399/1979, s. 356-359.

²⁰ İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahirî (ö. 456/1064), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (thk. Ahmed Muhammed Şakir), I-IV, Matbaatü'l-Âsime, Kahire 1970, I, 97.

bakımından ele almışlardır. Mütevâtir tâbiri yerine sahîh şeklinde ifade ettikleri rivâyetlerin tespitiyle ilgilenmişlerdir.²¹

Ancak seleflerinin aksine Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) bu kelâmî taksimi kabul ederek, *Kifâye*'sinde haberi temelde mütevâtir ve âhâd şeklinde iki kısımda açıklamıştır. Tevâtür seviyesine ulaşmayan tüm hadisleri âhâd olarak tanımlamıştır.²² el-Bağdâdî gibi bazı hadîşçiler bu tasnife değinmiş olmakla birlikte bunu sistematik olarak kullanan ilk kişinin İbn Hacer (ö. 852/1449) olduğu ifade edilmektedir.²³

Fakihler ise doğru oldukları müddetçe haberlerin, fikhî konularda delil olduğu kanaatindedir. Doğruluğunun araştırılması neticesinde amel edilebilir âhâd haberleri, belli itikadî konularda da delil olarak almışlardır. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) haberleri dört kısımda ele almış ve şu şekilde örneklendirmiştir: *Doğru olmasıyla ilim ifade edenler*; Peygamberlerin getirdikleri ve doğruluğu kesin olarak bilinen haberlerdir. *Yalan oluşuyla ilim ifade edenler*; Firavun'un ilâhlığına, kâfirlerin putlarının Tanrı oluşuna dâir yanlışlığı kesin olarak bilinen haberlerdir. *Doğru veya yalan olma ihtimâli taşıyan haberler*; fâsık bir kimsenin dinî meselelere dâir verdiği haberlerdir. Bu haberlerin fâsığın Müslüman olduğuna hükmedilmesi ve akıl sahibi olmasından ötürü doğru; dinen yasak olan şeyleri yapmalarından ötürü ise yalan olma ihtimâli vardır. Bu gibi haberlerin hükmünün, Allah Teâlâ'nın "Doğruluğunu araştırın" buyruğundan²⁴ hareketle iki ihtimâlden biri tercih edilene kadar beklemek olduğu belirtilmiştir. *Doğru olma ihtimâli yüksek olan haberler*; bunlar akıl, İslâm, adalet ve zabt şeklinde belirtilen rivâyet şartlarını taşıyan râvilerin haberleridir. Bu haberlere kat'î bir şekilde inanılmamakla birlikte, amelde ve muâmelâtta itibâr etmek gerekir.²⁵

²¹ İtr, Nüreddin, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-Fikr, 3. bs., Dımaşk 1981, s. 244.

²² Bk. *Kifâye*, I, 108.

²³ Hansu, Hüseyin, *Mutezile ve Hadîs*, Kitâbiyyât Yayınları, Ankara 2004, s. 124.

²⁴ el-Hucurât (49), 6: "Ey îman edenler! Eğer size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip, bu yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın."

²⁵ Bk. Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (ö. 483/1090), *Usûlü's-Serahsî* (thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî), I-II, Dâru'l-Mârifet, Beyrut 1393/1973, I, 374-375; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-İslâmiyye ve Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, I-XI, Ravza Yayınları, İstanbul 2013, I, 153.

Ebû Hanîfe'ye göre doğru ve yalan olma ihtimalini barındıran bir haber, tetkik edilmek sûretiyle delil olabilir. Yine bu haberler, râvî sayısına göre mütevâtir, meşhur ve âhâd olmak üzere üç kısımdır. Meşhur haber, doğruluk ihtimâli ve bilgi değeri açısından âhâd haberlerden üstün sayılmıştır. Serahsî (ö. 483/1090) ve Pezdevî (ö. 493/1100) gibi usûlcüler, meşhur haberin mütevâtire yakın olduğunu ifade ederler.²⁶ Binâenaleyh meşhur, 'mütevâtir habere yaklaştırılarak, derecesi yükseltilmiş âhâd haberlerdir' denilebilir. Meşhur haber, yalan üzerinde birleşme ihtimâli bulunan bir grup tarafından naklediliyor olmasının yanı sıra, ulemânın makbul saydığı ve kendisiyle amel ettiği haberlerdendir. Mestler üzerine mesh etme, mut'anın haram kılınması, bir kadının halası ve teyzesinin üstüne nikâhlanmasının haramlığı gibi hadîsler meşhur kabul edilmiştir.²⁷ Şunu da eklemek gerekir ki meşhur haberler, özellikle fakihlerin amel edip hüküm verdiği haberlerdir. Dolayısıyla Hanefîlerin meşhur haberle ümmetin ittifakla kabul ettiği haberlerin kat'iyetini ifade ettiğini söylemek mümkündür. Bu âdetâ mütevâtir-âhâd taksimine çözüm getirir niteliktedir. Hanefîler mütevâtir ve meşhuru ayrı, âhâd haberleri ayrı değerlendirmiştir. Aslında muhaddislerin, pek çok tarikten geldikleri için mütevâtir kabul ettikleri ve böyle haberleri topladıkları eserler; Hanefîlerin anlayışına göre mütevâtir-meşhur haberlerin toplamından ibarettir.

II. MÜTEVÂTİR HABER

Kelâmcılara göre sadece mütevâtir haber, itikadî ve amelî meselelerde kesin bilgi ifade eder.²⁸ Bu konuda Ehl-i sünnet ve Mu'tezile kelâmcıları icmâ etmiştir. Ancak mütevâtirin dinde delil oluşu, içerdiği bilginin türü, şartları ve sayısı hakkında muhtelif görüşler ortaya atılmıştır.

²⁶ Apaydın, H. Yunus, "Meşhur", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 369.

²⁷ Serahsî, *Usûl*, I, 292.

²⁸ Mâtürîdî *Tevhîd*, s. 14; Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, II, 81.

A. Mütevâtirin Sözlük ve Istılâhî Anlamı

Tevâtür kelimesi ve-te-ra (و ت ر) kökünden türetilmiş bir kelime olup “aralıklı olarak peş peşe gelmek” demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de “Birbiri ardından elçilerimizi gönderdik” âyetinde²⁹ aynı kökten gelen “tetrâ” fiilinin kullanıldığı görülmektedir.³⁰

Mütevâtir haberlerin muhaddisler tarafından, Hz. Peygamber’den (s.a.) her tabakada yalan üzerinde ittifak etmeleri imkânsız olan büyük topluluklar tarafından aktarılagelmiş ve doğruluğu hususunda hiçbir şüphe içermeyen haberler olduğu kabul edilmiştir.³¹

Kelâmcılar ise mütevâtir haberi tanımlarken sadece râvi sayısını veya bazıları râvi sayısı ile birlikte râvilerinin âdil olmasını dile getirmişlerdir. Mütevâtirin tanımlarındaki muhtelif ifadeler, âhâd haberin tanımının değişkenlik göstermesini beraberinde getirmiştir.³²

İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), tek tek râvilerin hatasız olduğu bilinemese de topluluk şeklinde naklettikleri haberlerinin, hatadan korunmuş olacağını söyler. Böyle kalabalık bir grubun haberini mütevâtir haber olarak kabul etmiştir.³³

Gazzâlî (ö. 555/1111), bir haberin mütevâtir oluşunu tespit etmek için dört şart öne sürmüştür. Buna göre haberi nakledenler, hakkında bilgi sahibi oldukları bir konuda haber vermelidirler. Bu haber, zarûrî bir bilgi olup duyulara dayalı meseleler hakkında olmalıdır. Haberin râvi sayısı hiçbir tabakada düşmemeli ve yeter sayıyı oluşturacak miktarda olmalıdır.³⁴ Görüldüğü üzere Gazzâlî sadece râvi sayısını esas almamış, kişinin

²⁹ el-Mü’minûn (23), 44.

³⁰ Meselâ mütevâtir şekilde oruç tutmak; bir gün oruç tutup bir gün veya iki gün tutmamak manasına gelir. Bk. İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (ö. 711/1311), *Lisânü’l-Arab*, I-XV, Dâru Sadır, Beyrut 1997, XV, 206.

³¹ Subhi es-Salih (ö. 1407/1986), *Hadîs İlimleri ve Hadîs Istılahları* (çev. M. Yaşar Kandemir), İFAV, İstanbul 1996, s. 121; tevâtür ve mütevâtirin tanımları için bk. Seyyid Şerîf, *Ta’rîfât*, s. 94, 256.

³² Şahyar, Ataullah, *Aidiyet ve Geçmişle Hadîslerde Âhad-Mütevâtir Ayrımı-Tespit, Tetkik ve Yorum*-Akdem Yayınları, İstanbul 2016, s. 72.

³³ Bk. *Tevhîd*, s. 14.

³⁴ Bk. Gazzâlî, Ebû Hamid Huccetü’l- İslam Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *el-Müstasfâ min ilmi’l-usûl* (thk. Hamza b. Zühayr Hafız), I-IV, eş-Şeriketü’l-Medîneti’l-Münevvere li’t-Tıbbâ ve’n-Neşr, Cidde ts., II, 138-140.

naklettiği haber hakkında bilgi sahibi olmasını şart koşarak Hanefîlerin fakih râvi anlayışına yakın bir şart öne sürmüştür.³⁵ Bununla haberin doğru aktarılma ihtimalini artırmayı hedeflemiştir.

Son olarak İbn Hazm mütevâtiri, “Hz. Peygamber’e (s.a.) ulaşınca kadar bir grup kimsenin başka bir gruba naklettiği haber” diyerek³⁶; Âmidî ise “Tek başına naklettikleri haberin ilim ifade ettiği bir topluluğun verdiği haber” şeklinde ifade ederek, bir topluluğu merkeze alarak açıklamıştır.³⁷

Bu tanımların hepsinde belirtilen ortak husus, mütevâtirin bir grup kimse tarafından nakledilme şartıdır. Ancak bu topluluğun sayısı doğrudan tayin edilmemiş, sadece hepsinin doğruluk üzere olmaları şart koşulmuştur.

B. Mütevâtirin Şartları

Bir haberin tevâtür düzeyinde sayılabilmesi için öncelikle yalan üzerinde birleşemeyecek bir topluluk tarafından nakledilmesi şart koşulmuştur. Fakat tevâtür için zikredilen bu çokluk tarifine rağmen, birtakım naslara dayanarak bu topluluğu oluşturan kişi sayısını belirlemek isteyen âlimler olmuştur. Bu topluluğun sayısının, “Buna dört şahit getirseydiler ya!” âyetinden³⁸ hareketle *dört*; mülâane âyeti³⁹ delil getirilerek *beş*; “İçlerinden on iki kefil bulundurmıştık” âyetinden⁴⁰ hareketle *on iki*; “İçinizden sabır ve sebât edecek yirmi kişi bulunursa, onlar iki yüz kişiye galip gelirler” âyetine⁴¹ binâen *yirmi* kişi olması gerektiği öne sürülmüştür. Yâhut kasâmeden⁴² ötürü *elli*; Hz. Mûsâ’nın

³⁵ Serahsî, *Usûl*, I, 345.

³⁶ Bk. İbn Hazm, *İhkâm*, I, 93.

³⁷ Bk. *İhkâm*, II, 15.

³⁸ en-Nûr (24), 13; “Bu iddialarına dört şahit getirseydi ya! Madem şahit getiremiyor öyleyse onlar, Allah katında yalancıların ta kendileridir.”

³⁹ en-Nûr (24), 65; “Hayır! Rabbine yemin olsun ki aralarında çıkan anlaşmazlığa düşüklerinde seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymadan o hükmü tam manasıyla kabul etmedikçe iman etmiş olmazlar.”

⁴⁰ el-Mâide (5), 12; “Allah on iki öncü gönderip İsrailoğullarından kesin söz almıştı...”

⁴¹ el-Enfâl (8), 65.

⁴² Kasâme, bir bölgede öldürülmüş olarak bulunan bir kimse hakkında bölge halkından elli erkeğin o kimseyi öldürmediğine ve öldüreni de bilmediğine dair Allah adına yemin etmesidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bardakoğlu, Ali, “Kasâme”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 528-530.

kavminden bir mesele için yetmiş kişiyi seçmesi hakkındaki âyetten⁴³ hareketle *yetmiş*; Bedir’e katılanların sayısına dayanarak *üç yüz on* kişi olması gerektiği söylenerek birbirinden farklı birçok sayı zikredilmiştir.⁴⁴

Görüldüğü üzere mütevâtir için yeter sayıdaki toplulukla ilgili oldukça farklı sayılar zikredilmekte ve bu sayılar her ne kadar belirli naslara dayandırılrsa da delil olmak bakımından yetersiz görünmektedir. Çünkü burada zikredilen sayılar; olaylara, kişilere ve zamana göre belirlenmiş olup durumdan duruma değişiklik arzedebilir. Dolayısıyla mütevâtiri nakledecek topluluk hakkında bir sayı belirlemeye çalışmak yerine, selefî tercih ettiği yalan üzere birleşmeme esasını kabul etmek en doğru seçenek olarak görünmektedir.

Eş‘arîler’in çoğunluğu da bu kanaattedir. Onlara göre mütevâtir haber için esas olan onu nakleden topluluğun sayısı değildir. Önemli olan, aktarılan bu haber neticesinde insanlarda zarûrî bir bilginin meydana gelmesidir.⁴⁵ Gazzâlî bir haberi nakledenlerin sayısının eksik (nâkıs), tam (kâmil) ve fazla (zâid) olmak üzere üç türlü olduğunu; bunlardan eksik sayıdaki râvilerin haberinin ilim ifade etmediğini, yeter sayıdakilerinin ilim ifade ettiğini, fazla sayıda râvinin haberinin ise yeter sayıya ulaştığı kısmıyla ilim ifade ettiğini belirtmiştir. Gazzâlî yeter sayının, bizde zarûrî bilgi oluşturmasıyla meydana geldiğini ve her durum için bu sayının değişkenlik göstereceğini söyler. Ona göre haber verilen bir meseleye dâir eldeki karîneler de bilginin oluşmasında etken olacağından haber verenlerin sayısıyla birlikte ilim ifade edecektir.⁴⁶

Yeter sayı şartının yanı sıra kelâmcıların çoğunluğu mütevâtir haberin, sadece duyularla algılanan konular (mahsûsât) hakkında olmasını da şart koşmuşlardır.⁴⁷ Öyleyse bir haber ancak iki durum söz konusu olduğunda mütevâtir olarak isimlendirilir:

⁴³ el-Ârâf (7), 155; “Mûsâ, kavminden, belirlediğimiz buluşma vakti için yetmiş adam seçti.”

⁴⁴ Şart koşulan topluluk sayısı ile ilgili detaylı bilgi için bk. İbn Hazm, *İhkâm*, I, 117; Âmidî, *İhkâm*, II, 25; Sâlih, *Hadîs İlimleri*, s. 122-123.

⁴⁵ Aslan, “Eş‘arî Kelâm Ekolünde Bilginin Kaynağı Olarak Haber”, s. 74.

⁴⁶ Bk. *Müstasfâ*, II, 141-142.

⁴⁷ Âmidî, *İhkâm*, II, 15.

1. Nakledilen haber, duyularla algılanan bir durum (mahsûsât) hakkında olmalıdır. Eğer bir haber duyulara dayanmıyorsa mütevâtir olarak isimlendirilmez ve haberi nakledenler yeterli çoklukta olsa dahî ilim ifade etmez.

2. Haberi nakleden râvilerin sayısı yalan üzerinde birleşmeleri âdeten mümkün olmayacak çoklukta olmalıdır. Eğer haberi nakleden topluluk bu belirtilen çokluğa ulaşmamışsa, başka karînelerle bu topluluğun güvenilirliğine kanaat getirilse bile böyle bir haber mütevâtir addedilmez.

3. Bu topluluk, tabakalardan birinde zikredilen şartları taşımayacak olursa bu habere mütevâtir değil, meşhur denir.⁴⁸ Zikredilen bu iki (ikinci ve üçüncü) şartın bütün tabakalarda mevcut olması gerekmektedir.⁴⁹

Eş‘arî kelâmcılardan Cüveynî (ö. 478/1085), mütevâtir haber için öne sürülen sayıları kabul etmez ve esas olanın haberi nakleden râvilerin sayısı değil, güvenilirliklerine dâir karîneler olduğunu söyler. Sözelimi şahsiyet sahibi olarak bilinen ve toplum içinde saygın olan bir kimseyi başı açık (takke vb. olmadan), yakası dağınık, yalınayak gören kimse, bu adamın bir cenazesi olduğunu duysa, bu haberi kabul etmek için öncelikle ortamın durumuna bakar. Eğer bir cenaze görür, bir gassâln bir yere girip çıktığını ve ölüyü yıkamak için hazırlık yaptığını anlasa, bu karîneler ile bu saygın adamın aklî melekelerini kaybettiği için değil, gerçekten cenazesi olduğu için perişan hâlde olduğuna kanaat getirerek bu haberin doğruluğuna itimat eder.⁵⁰ Cüveynî bu ifadelerle haberi nakledenlerin sayısından ziyade, mevcut şartlar ve haberin doğruluğunu kuvvetlendiren karînelerin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca Cüveynî, mütevâtirin zarûrî bilgi gerektirdiğini belirtmiştir.⁵¹

⁴⁸ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcih*, I, 109-110.

⁴⁹ Apaydın, H. Yunus, “Mütevâtir”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 209.

⁵⁰ Cüveynî, İmâmü’l-Haremeyn Ebü’l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbü’rî (ö. 478/1085), *el-Burhân fî usûli’l-fikh* (thk. Abdulazîm ed-Dîb), I-II, Câmiatü Katar, Doha 1978, I, 576.

⁵¹ Cüveynî, *Burhân*, I, 567.

Mu‘tezile’den Kâdî Abdülcebbâr’a (ö. 415/1025) göre ise bir haberin zarûî ilim ifade edebilmesi için haber veren kimseler zarûî bir bilgiye dayanmalı ve sayıları dörtten fazla olmalıdır.⁵²

Muhaddisler açısından bakıldığında ise mütevâtir yerine sahîh hadîs üzerine yoğunlaşıldığını; râvi sayısı değil, güvenilir râvi tespiti üzerine araştırmalarda bulunulduğunu görmek mümkündür.⁵³

C. Mütevâtirin Kısımları

Mütevâtir haberler lafzî ve manevî olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır.⁵⁴

1. Lafzî Mütevâtir: Senedin başından sonuna kadar, tüm râvilerin aynı lâfızlarla naklettikleri haberdır.⁵⁵ İbnü’s-Salâh’a (ö. 643/1245) göre sadece “men kezebe aleyye” şeklinde mâruf olan rivâyet⁵⁶ mütevâtir olarak gelmiştir.⁵⁷

2. Manevî Mütevâtir: Aynı lâfızlarla olmamakla birlikte manası muhafaza edilerek nakledilen haberdır.⁵⁸

Ayın yarılması, şefaât, kütüğün inlemesi, mestler üzerine mesh, isrâ ve mi‘râc ile Hz. Peygamber’in (s.a.) parmaklarından su fışkırması, Katâde’nin gözünü tekrar yerine yerleştirmesi ve az olan yiyeceği birçok askere yetirmesi hakkındaki rivâyetler, aynı

⁵² Kâdî Abdülcebbâr, Ebü’l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed (ö. 415/1025), *el-Muğnî fî ebvâbi’t-tevhid ve’l-adl* (thk. Mahmud Hudayrî, Mahmud Muhammed Kâsım), I-XX, Müessesetü’l-Mısıryye, Kahire 1385/1965, XV, 333.

⁵³ İtr, *Menhecü’n-nakd*, s. 244.

⁵⁴ Behnesâvî, Sâlim Ali (ö. 1427/2006), *es-Sünnetü’l-müfterâ aleyhâ*, Dârü’l-Vefa, Mansûre 1989, s. 151.

⁵⁵ İtr, *Menhecü’n-nakd*, s. 405. Mütevâtirin aynı lâfızlarla nakledilme şartının, hadîslerin yazıya geçirilmesi dolayısıyla ilk üç tabakada sınırlandırıldığını söylemek gerekir. Bk. Behnesâvî, *es-Sünnetü’l-müfterâ aleyhâ*, s. 151.

⁵⁶ Hadîsin metni şöyledir: “من كذب علي متعمدا فليتبوا مقعده من النار”. “Kim benim adıma kasten yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın.” Buhârî, İlim 38, Cenâiz 34, Enbiyâ 50, Edeb 109; Müslim, Mukaddime 3, 4, 5, Zühd 71; Ebû Dâvud İlim 4; Tirmizî, Fiten 70, İlim 8, 13, Tefsîru’l-Kur’ân 1, Menâkıb 20; İbn Mâce Mukaddime 4.

⁵⁷ İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Ulûmu’l-hadîs/el-Mukaddime* (şerh ve thk. Nureddin İtr), Dârü’l-Fikr, 3. bs., Dımaşk 1984/1404, s. 269.

⁵⁸ İtr, *Menhecü’n-nakd*, s. 406.

lâfızlarla gelmemekle birlikte çok sayıda râvi tarafından nakledilmeleri dolayısıyla manevî mütevâtir kabul edilmiştir.⁵⁹

Manevî mütevâtir, İmam Şâfiî'nin ilmü'l-hâsse dediği, Hanefilerin ise meşhur addettiği; âlimler arasında tedâvülde olan ancak hata barındırması muhtemel haberleri de karşılamaktadır.⁶⁰ Nitekim âlimlerin amel ettiği haberlerin pek çoğunun manevî mütevâtir kapsamında sayılabileceği anlaşılmaktadır.

D. Mütevâtirin Sayısı

Mütevâtir olarak nakledilmiş haberlerin hangileri olduğu hakkındaki görüş ayrılıklarından ötürü, mütevâtir haberlerin miktarı için farklı sayılar zikredilmiştir.

İbnü's-Salâh, mütevâtir için öne sürülen şartların sağlanmasının zor olduğu düşüncesiyle bu haberlerin imkânını kabul etmez. Sadece “men kezebe aleyye” hadîsinin lafzî mütevâtir olduğunu belirtir. Ayrıca İbnü's-Salâh mütevâtiri, meşhur haberin alt başlığı olarak sınıflandırmıştır.⁶¹ Onun böyle söylemesi, lafzî mütevâtiri temel alması sebebiyle olsa gerektir.

İbn Hacer ise İbnü's-Salâh'ın aksine mütevâtir haberlerin sayısının oldukça fazla olduğunu iddia etmiştir. Şöyle ki dünyanın doğusu ve batısındaki, yani birbiriyle genel olarak iletişime geçemeyen müellifler eserlerini, yetiştikleri bölgedeki ilmî birikimden hareketle telif etmişlerdir. Bu eserlerden bazıları, yazıldıkları bölgelerde şöhret bulmuşlardır. İbn Hacer, farklı coğrafyalarda yaşayan bu muhaddislerin eserlerinde muhtelif senedlerle nakledilmiş hadîslerin; yalan üzerinde birleşmesi mümkün görülmeyen topluluklarca rivâyet edilmiş haber seviyesine ulaştığını düşünmektedir. Dolayısıyla İbn Hacer'e göre bu kitaplardaki hadîsler tevâtür derecesine ulaşmış olup Hz. Peygamber'e (s.a.) nisbetinde kesin bilgi bulunmaktadır. Netice itibarıyla mütevâtir haberlerin sayısı zannedildiği gibi az değil, pek çoktur.⁶²

⁵⁹ Subhi es-Salih, *Hadîs İlimleri*, s. 123-124.

⁶⁰ Hansu, *Mütevâtir*, s. 109.

⁶¹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 267.

⁶² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 42.

İbn Hacer gibi bazı muhaddisler, mütevâtir hadîslerin sayısının fazla olduğunu öne sürmüş ve bu hadîsleri eserlerinde toplamışlardır. Bu muhaddislerden biri olan Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Katfu'l-ezhâr*'ı *yüz on üç* mütevâtir hadîs içermektedir. Süyûtî eserine *Kitâbu'l-ilim* ile başlayarak bu konuda nakledilmiş ve mütevâtir kabul ettiği hadîsleri zikretmeye başlamıştır. İlk olarak “men kezebe aleyye” hadîsini, sonrasında “Müslüman Müslümanın dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir”⁶³ gibi genel kanaate göre meşhur sayılan hadîsleri mütevâtir sayarak nakletmiştir.⁶⁴ Bir görüşe göre Buhârî ve Müslim'in kitapları manevî mütevâtir kapsamına girecek pek çok hadîs içermektedir. Ancak Süyûtî yaptığı bu çalışmayla manevî mütevâtirleri oldukça sınırlamış görünmektedir. Zira Buhârî eserini 600.000 kadar hadîsin içinden seçmiştir. Bunlardan yaklaşık olarak 7200 hadîsin, 100 civarı mütâbisi olduğu düşünüldüğünde, râvi sayılarının da pek çok olduğu görülmektedir. Ancak Buhârî'nin şartlarına uymayan diğer isnadlar genel olarak bilinmemektedir.⁶⁵ Bunun dışında Zebîdî (ö. 1205/1790), *yetmiş bir* tane hadîsi mütevâtir olarak kaydetmiş, “men kezebe aleyye” hadîsinin *doksan sekiz* sahâbî râvisini belirtmiştir.⁶⁶ Kettânî ise mütevâtir hadîsleri *üç yüz on* olarak kaydetmiş, örneğin “men kezebe aleyye” hadîsinin *yetmiş beş* sahâbîden nakledildiğini belirtmiştir.⁶⁷

Bu hadîsler meşhur kitaplarda muhtelif senedlerle gelmiş olsalar dahî mütevâtir kapsamına dâhil edilmemiş; *Kütüb-i Sitte* dediğimiz temel altı kitap âhâd haberlerin toplandığı kaynaklar olarak kabul görmüştür.⁶⁸

⁶³ Tirmizî, İman 12; Nesâî, İman 8.

⁶⁴ Bk. Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr (ö. 911/1505), *Katfu'l-ezhârî'l-mütenâsıra fi'l-ahbârî'l-mütevâtira* (thk. Halil Muhyiddin el-Meys), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1985, s. 23, 36, 41.

⁶⁵ Şahyar, *Âhâd-Mütevâtir Ayrımı*, s. 55.

⁶⁶ Zebîdî, Ebû'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (ö. 1205/1790), *Laktü'l-leâli'l-mütenâsıra fi'l-ehâdîsi'l-mütevâtira* (thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, s. 261-263.

⁶⁷ Kettânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris (ö. 1345/1927), *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 36.

⁶⁸ Ertürk, “Haber-i vâhid”, XIV, 351.

E. Mütevâtirin Delil Oluşu

Kelâmcılar temel olarak tevâtürle gelen haberleri önemsemiş ve itikadda delil saymışken; hadîşçiler güvenilir râvileri tespit ederek onlar aracılığıyla gelen tüm rivâyetleri toplamaya gayret etmiş; yani bir nevi mütevâtir şartlarını taşıyan hadîsleri de bulmaya çalışmış ve dinde delil saymışlardır.⁶⁹ Muhaddisler, kat'î ve zorunlu bilgi ifade ettiğini kabul ettikleri mütevâtir haberleri, isnad dolayısıyla sıhhat araştırmasının dışında tutmuşlardır.⁷⁰

Mütevâtir haber gerek Ehl-i sünnet gerekse Mu'tezile kelâmcıları tarafından temel bilgi kaynağı olarak görülmüştür. Ancak mütevâtir haberin sağladığı bilginin türüyle ilgili olarak zarûrî, nazarî, istidlâlî ve iktisâbî gibi farklı adlandırmalar yapılmıştır. Zarûrî bilgi ile bir delile ihtiyaç duyulmaksızın kendiliğinden doğru olduğu anlaşılan bilgiyi; nazarî, istidlâlî veya iktisâbî olarak adlandırılan bilgi türüyle de bir araştırma neticesinde doğruluğu anlaşılan bilgiyi kastetmişlerdir. Mütevâtir haberin verdiği bilginin türüyle ilgili olarak Eş'arî ve Mu'tezilî kelâmcıların çoğunluğu, zarûrî ilim ifade ettiğini söylemiştir. Ancak Mu'tezile'den Ebü'l-Hüseyn el-Basrî ile Kâ'bî'nin (ö. 319/931), Eş'arîler'den ise Âmidî ve Ebû Bekir ed-Dekkâk'ın (ö. 392/1002) mütevâtir haberin bilgisini nazarî saydığı bilinmektedir. Dolayısıyla mütevâtirin dinde delil oluşu konusunda âlimler arasında fikir birliği bulunsa da kullanılan terimler bakımından bir ihtilâf olduğu görülmektedir.⁷¹ Mütevâtiri inkâr eden bir kişinin küfre düşeceği konusunda ise âlimler arasında görüş birliği vardır.⁷²

Kelâmcılar haberi bilgi kaynağı olarak benimsemiş, “mütevâtir” ve “resûlün haberi”ni doğru haber (haber-i sâdık) olarak kabul etmişlerdir. Ancak inanç esaslarını oluşturan haberlerin güvenilirliğinde hiçbir şüphe bulunmaması gerektiğinden, mütevâtire kıyasla Hz. Peygamber'den (s.a.) az sayıda kimse tarafından nakledilen haberler (haber-i vâhid) kesin bilgi kaynağı olarak kabul edilmemiştir.⁷³

⁶⁹ Şahyar, *Âhad-Mütevâtir Ayrımı*, s. 56.

⁷⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 41-42.

⁷¹ Âmidî, *İhkâm*, II, 18, 24.

⁷² Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser* (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), I-II, el-Matbaatü'l-İslâmiyye, Beyrut 1995, I, 114.

⁷³ Bozkurt, Mustafa, “Müslüman Kelâmında Haberin Bilgi Değeri”, *AÜİFD* XLVII, sy. II (2007), s. 99.

Bu genel kabulün dışında kalmak üzere mütevâtir haberi reddeden Mu'tezile mensupları da olmuştur. Mu'tezile'den Ebü'l-Hüseyin el-Hayyât, mütevâtir olarak nakledilen haberlerde, Müslümanların ve kâfirlerin sözünü eşit tutmuş, onların sözleri arasında ayırım yapılamayacağını söylemiştir.⁷⁴ Nazzâm (ö. 231/845), mümin, kâfir veya fâsığın, ergin veya ergin olmayan bir kimsenin haberinin zorunlu bilgi oluşturmadığını söyler. Yine ona göre, büyük bir topluluk da yalan üzerinde birleşebilir, çünkü buna güç yetirebilirler.⁷⁵ Nazzâm haberin ilim ifade etmesi noktasında, sıhhatine dâir karîne bulunmasını şart koşar. Bu şart hem haber-i vâhid hem de mütevâtir için geçerlidir.⁷⁶ Yani haberi nakleden topluluğun sayısından ziyade haberin doğruluğunu gösteren karîneler daha önemlidir. Bu görüşleri sebebiyle Nazzâm'ın, mütevâtiri kesin bilgi kaynağı olarak görmediği anlaşılmaktadır.

Duyularla algılanamadığı müddetçe her türlü bilgiyi reddeden Sümeniye ve Berâhime gibi mezheplerin ise mütevâtirin delil oluşunu reddettiği bilinmektedir.⁷⁷

III. HABER-İ VÂHİD

Haber-i vâhid tâbiri ilk zamanlarda bir veya birkaç kişinin naklettiği haber anlamına gelirken; sonraki süreçte mütevâtir dışındaki tüm haberleri karşılamıştır.⁷⁸ Muhaddislerden özellikle İmam Şâfiî ve Buhârî'nin tek kişinin haberinin hüccet oluşunu ispat etmeye gayret ettikleri görülmektedir. Doğrudan bu konuya dikkat çekmemekle birlikte diğer musannefât sahipleri de tek kişinin haberini delil kabul etmişlerdir. Bu konu detaylı olarak ikinci bölümde ele alınacağı için burada bahis konusu edilmeyecektir.

⁷⁴ Hayyât, Ebü'l-Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed b. Osman (ö. 300/913), *el-İntisâr ve 'r-red alâ İbni 'r-Râvendî el-mülhid/Kitabü 'l-İntisâr*, İdâre Ma'hedü'l-Edebi's-Şarkıyye (Institut de Lettres Orientales), Fr. Albert Nasri Nader, Beyrut 1957, s. 45.

⁷⁵ Belhî, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö.319/931), *Kitâbu 'l-makâlât ve meahû uyûnu 'l-mesâik ve 'l-cevâbât* (thk. Hüseyin Hansu, Racih Kürdi, Abdülhamid Kürdi), Dâru'l-Feth, Amman 1439/2018, s. 286.

⁷⁶ Ebü'l-Hüseyin, *el-Mu'temed*, II, 92.

⁷⁷ Hansu, *Mutezile ve Hadîs*, s. 122.

⁷⁸ Ertürk, "Haber-i vâhid", *DİA*, XIV, 349.

İtikadî-fikhî tartışmaların yoğun şekilde yaşandığı hicri II./VIII. yüzyıl sonrasında haberler daha dikkatli bir şekilde araştırılmıştır. Kelâm âlimleri, tevâtür düzeyine ulaşmamış haberlerin tümünü, bağlayıcılık bakımından “tek kişinin haberi” ile aynı düzeyde görülerek, “haber-i vâhid” şeklinde ifade etmişlerdir. Kelâmcılar ve fukahâ, doğru veya yanlış olma ihtimali taşıyan haberleri (haber-i vâhid) sadece fıkıhta hüccet saymıştır. Bu süreçle birlikte muhaddisler ile kelâm ve fıkıh âlimleri arasında haber-i vâhid merkezli temelde iki temel yaklaşım oluşmuştur. Öyle ki ulemânın bazısı haber-i vâhidi her konuda delil sayarken, çoğunluğu sadece fikhî konularda delil saymışlardır.

A. Haber-i Vâhidin Sözlük ve İstılâhî Anlamı

Haber kelimesinin, nakledilen bilgi anlamında olduğu daha önce ifade edilmiştir. Vâhid ise tek manasına gelir. “Haberu’l-vâhid” tek kişinin haberi demektir. Bu terkîbin çoğulu olan “ahbâru’l-âhâd” ise birden fazla kişinin haberi anlamında kullanılmakla birlikte, bu iki ibâre tarihî süreçte birbirlerinin yerine kullanılagelmiştir.⁷⁹ Seyyid Şerîf’in (ö. 816/1413) verdiği tanımlardan biri “Bir, iki yâhut daha fazla kişinin rivâyet ettiği hadîs” şeklinde olup bu genel çerçeveyi ifade etmektedir.⁸⁰ Haber-i vâhidin terim manası ise tevâtür şartlarını kendisinde toplamamış haberdur.⁸¹

B. Haber-i Vâhidin Şartları

Bir haberle amel etmek için ilk olarak haberin râvisinin güvenilirliği ve rivâyete ehliyetinin bulunması şartı aranmıştır. Buna göre râvinin Müslüman olması, âdil olması, (insanların tanıdığı) mâruf bir kimse olması, hafızasının kuvvetli olması gibi şartlar zikredilmiştir. Râvinin güvenilirliğinin yanı sıra nakledilen haberin de naslara uygun olması, aklî ve naklî çelişkilere mahâl vermemesi istenmiştir. Bu bağlamda mezhepler arasında ittifakla kabul edilmiş bu şartların dışında husûsî olarak belirtilen sıhhat şartları da bulunmaktadır.

⁷⁹ Ertürk, “Haber-i vâhid”, *DİA*, XIV, 349.

⁸⁰ Bk. *Ta’rîfât*, s. 131; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcih*, I, 108.

⁸¹ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 47.

1. Râvi ile Alâkalı Şartlar

Mütevâtir düzeyine ulaşmamış haberlerin, doğru şekilde nakledildiğinden emin olmak maksadıyla ulemâ, râvi ile ilgili birtakım şartlar öne sürmüştür. Bu şartlar sıhhat şartları olarak tâbir edilmiştir.

İmam Şâfiî bir haberin sahîh kabul edilebilmesi için öncelikle râvisinin sika, doğru sözlü ve âdil olması gerektiğini söyler.⁸² Bununla birlikte haberi mânen nakledecekse râvi konu hakkında bilgili olmalı, böylece bilmeden helâl haramı karıştırmak yanlışına düşmemelidir.⁸³

Hanefiler râvileri daha detaylı bir şekilde tasnif etmişlerdir. Onlara göre bir haberi kabul etmek için râvide aranan şartlar; akıl, hafıza gücü (zabt), güvenilirlik (adalet) ve Müslüman olmak şeklindedir.⁸⁴ Serahsî'nin naklettiğine göre; Ebû Hanîfe râvileri mâruf ve meçhul olmak üzere iki grupta mütâlâa eder. Mâruf râvileri, fakih olarak bilinenler ile âdil, zâbit ve hâfız olmakla birlikte fikhî yönü zayıf olanlar şeklinde ikiye ayırır. İlk grup için Hulefâ-yi Râşidîn, Abâdile, Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]), Muâz b. Cebel, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hz. Âişe (ö. 58/678) ve diğer meşhur fakih sahâbîleri zikreder. Fikhî yönü zayıf olan mâruf sahâbîlere ise Ebû Hureyre (ö. 58/678) ve Enes b. Mâlik gibi sahâbîleri örnek gösterir.

Meçhul râvilere gelince, bununla Resûlullah'tan (s.a.) bir veya iki hadîs nakletmiş olmakla beraber pek bilinmeyen kimseleri kasteder. Vâbise b. Ma'bed (ö.?), Seleme b. el-Muhabbık (ö.?) ve Ma'kil b. Sinan el-Eşcâî (ö. 63/682) gibi sahâbîleri meçhul râvilere misâl getirir. Hanefiler bu râvi gruplarından, mâruf olan fakih râvileri öncelemektedir.⁸⁵

Hatîb el-Bağdâdî ise meçhul ve mecruh olmaksızın sika râviler aracılığıyla gelen haber-i vâhidin makbul olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber Müslüman bir kimsenin fâsık olduğunu gösteren bir durum olmadığı sürece adaletine hükmedileceğine dikkat çekmiştir. Bunun Resûlullah'ın (s.a.) tatbikatına en uygun davranış olduğunu; kezâ onun

⁸² Bk. *Risâle*, s. 369.

⁸³ Şâfiî, *Risâle*, s. 370-371.

⁸⁴ Serahsî, *Usûl*, I, 345.

⁸⁵ Serahsî, *Usûl*, I, 338-340.

kendisine gelerek Ramazan hilâlini gördüğünü söyleyen bir a'râbînin haberini kabul ettiğini nakleder.⁸⁶

İbn Hacer, “Hadîsi iyi bilen, râvilerin durumuna hâkim ve illetlere muttalî olan bir kimsenin haberinin doğruluğuyla ilim hâsıl olur” diyerek râvinin usûle vâkıf olması gerektiğini de ekler.⁸⁷

İbn Hacer, cumhura göre makbul olan âhâd haberin amel gerektirdiğini belirtir. Haberin, doğruluğu ve nakledenin güvenilirliğine kanaat getirildiği takdirde alınması; yanlışlığı ve nakledenin yalancılığı yönündeki zannın galip gelmesi durumunda ise terk edilmesi gerektiğini savunur. Eğer ikisinden birine dâir bir işaret bulunmazsa, o zaman o haberle amel etmek konusunda tevakkuf edileceğini söyler.⁸⁸

Netice itibâriyle bir haber-i vâhidi kabul etmek için râvisinde bulunması gereken özellikler genel ve ortak olarak İslâm, akıl, bülûğ, adalet ve zabt olarak belirlenmiştir.

2. Haber ile Alâkalı Şartlar

Bir haberin râvisinin vasıflarının yanı sıra muhtevasının da sahip olması gereken özellikler bulunmaktadır. Buna göre: Haber akla, Kur’ân-ı Kerîm’e ve sünnete aykırı olmamalıdır.⁸⁹ Haberin senedi muttasıl olmalıdır. Bu, özellikle İmam Şâfiî’nin üzerinde durduğu bir şarttır. Bu şarttan ötürü Şâfiîler mürsel hadîsleri zayıf kategorisinde ele almıştır.

Bu iki şarta ziyade olarak Hanefîler, haber-i vâhidin umûmü’l-belvâdan (sık sık yaşanan ve her Müslümanın hükmünü bilmesi gerektiği olaylardan) olmaması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca râvinin fakih olmadığı takdirde haberin kıyasa ve şer’î esaslara aykırı olmaması gerektiğini öne sürmüşlerdir.⁹⁰

⁸⁶ Bk. *Kifâye*, I, 113, 274; bu rivâyeti Serahsî de delil olarak kullanmıştır. Bk. *Mebûsât*, X, 167.

⁸⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 52.

⁸⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 47-48.

⁸⁹ Bk. *Kifâye*, II, 257-258.

⁹⁰ Aslan, Nasi, “Hanefîlerin Umûmü’l-Belvâ ve Mâlikîlerin Amel-i Ehl-i Medîne İlkesi Bağlamında Haber-i Vâhid’in Değeri Üzerine”, *ÇÜİFD* IV, sy. 2 (Temmuz-Aralık 2004), s. 20; Toksarı, Ali, *Delil Olma Yönünden Sünnet: Sünnet-Vahiy İlişkisi/Mezheplerin Sünnet Anlayışı*, Rey Yayıncılık, Kayseri 1994, s. 183-187.

Mâlikîler ise ilk iki şarta ek olarak Medine ehlinin ameline ters düşen haber-i vâhîde itibar edilemeyeceğini, çünkü böyle bir haber-i vâhidin meşhur rivâyete (Medinelilerin ameline) aykırı olacağını söyler.⁹¹ Örnek vermek gerekirse, “Alıcı ve satıcıdan her biri, ayrılmadıkları sürece muhayyerlerdir” hadîsinin⁹² Medine halkının tatbikâtına mutâbık olmamasını gerekçe göstererek bu hadîsle amel etmemiştir.⁹³ Ayrıca Mâlik b. Enes’e (ö. 179/795) nisbet edilen iki görüşten birine göre haber, kıyasa (İslâm hukukunun temel ilkelerine) aykırı olmamalıdır.⁹⁴

C. Haber-i Vâhidin Kısımları

Ehl- hadîs başlangıçta haberlerin büyük kısmını kullanım dışı bırakan âhâd-mütevâtir ayırımını kabul etmemiştir. Ancak Hatîb el-Bağdâdî kendinden önceki muhaddislerin ekseriyetinin âhâd-mütevâtir ayırımını dikkate almamasına rağmen bu taksimi kabul etmiştir.⁹⁵

Mu‘tezile’nin haberi kabul etmek için sadece râvî sayısını esas almasının aksine muhaddisler haberleri ele alırken râvîlerin sayısını, güvenilirliğini ve muhtevâyı aynı anda dikkate almıştır. Hadîslerin tedvin ve tasnîfinin tamamlanması neticesinde mütevâtir haberin şartlarını hâiz haberlerin sayıca az olduğu, dolayısıyla hadîslerin esasını âhâd haberlerin teşkil ettiği görülmüştür.⁹⁶

Usûlcülere göre mütevâtir haberin sübûtunda şüphe bulunmazken, âhâd haberlerin Hz. Peygamber’e (s.a.) âdiyetini tespit için sıkı bir tetkik gerekmektedir. Bu nedenle haberin sıhhatini ve amel değerini belirlemek üzere birtakım metotlar geliştirmişlerdir. Hadîslerin tedvini neticesinde mevcut zayıf malzemeyi, zayıflığının bilinmesi ve benzer bir rivâyete mütâbaat etmesi gibi sebeplerle; sahîh malzemeyi ise amel edilmek üzere tasnif etmişlerdir. Haberler ehl-i hadîs nazarında yaygınlık derecesine göre âhâd-

⁹¹ Behnesâvî, *es-Sünnetü’l-müfterâ aleyhâ*, s. 152.

⁹² Buhârî, Buyû‘ 19, 42-44, 46, 47; Müslim, Buyû‘ 43, 46, 47; Ebû Dâvud, Buyû‘ 26; İbn Mâce, Ticârât 17; Mâlik b. Enes, Buyû‘ 79.

⁹³ Mâlik b. Enes, Buyû‘ 79; Toksarı, *Delil Olma Yönünden Sünnet*, s. 221.

⁹⁴ Aslan, “Hanefîlerin Umûmü’l-Belvâ ve Mâlikîlerin Amel-i Ehl-i Medîne İlkesi Bağlamında Haber-i Vâhid’in Değeri Üzerine”, s. 20.

⁹⁵ Bk. *Kifâye*, II, 257.

⁹⁶ Ertürk, “Haber-i vâhid”, *DİA*, XIV, s. 351.

mütevâtir olarak iki grup olup âhâdlar sayı bakımından meşhur/müstefiz, azîz ve ferd/garîb olarak sınıflandırılmıştır.⁹⁷ Haberler temelde makbul ve merdud olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmiştir.⁹⁸ Makbul haberlerle amel edilebilir; merdûd olanlarla ise amel edilemeyen haberler kastedilmiştir.⁹⁹ Makbul haberler sahîh (li-zâtihî ve li-gayrihî), hasen (li-zâtihî ve li-gayrihî); merdûd haberler ise mevzû, muallak, mürsel, mu‘dal, müdelles, metrûk, muallal, müdrec, maktûb, mezîd ve musahhaf olarak sınıflandırılmıştır.

Böylece bugünkü tasnif yöntemiyle söylenecek olursa haber-i vâhid; kabul-red ve sıhhat, söyleyeni, isnâdı, seneddeki ittisal-inkıta‘, teferrüd, rivâyet şekli, metin ve mana açısından haberler olmak üzere muhtelif kısımlara ayrılmıştır.¹⁰⁰

1. Sıhhat Durumuna (Makbul Oluşuna) Göre Haber-i Vâhid

Hem ehl-i hadîs hem de Mu‘tezile, haberlerin Hz. Peygamber’e (s.a.) âidiyetini tespit etmeyi amaçlamış fakat bunun için farklı metotlar kullanmışlardır. Muhaddislerin haber için belirledikleri sıhhat şartları sonraki süreçte, sahîh hadîs olarak adlandırılmıştır.¹⁰¹ Yani Mu‘tezile’nin mütevâtir olarak ifade ettiği doğru haber; muhaddislerin ıstılâhında sahîh hadîs ile karşılanmıştır. Ancak Mu‘tezile’den farklı olarak muhaddisler; bir hadîsin bir, iki veya üç ile daha fazla kişiden tevâtür düzeyine ulaşmaksızın naklettikleri haberleri delil saymışlardır. Buna göre sahîh hadîs dinde hüccettir ve amel gerektirir.¹⁰²

Bunun dışında hasen hadîs olarak belirtilen sahihe yakın hadîsler de takviye edildiğinde sahîh hadîs seviyesine yükselebilir.¹⁰³

⁹⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 43.

⁹⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 71.

⁹⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 54, 77.

¹⁰⁰ Detaylı bilgi ve tasnif tablosu için bk. Çakan, İsmail Lütfi, *Hadîs Usûlü*, İFAV, 2. bs., İstanbul 1991, s. 149.

¹⁰¹ Şahyar, *Âhad-Mütevâtir Ayrımı*, s. 45.

¹⁰² İtr, *Menhecü’n-nakd*, s. 244.

¹⁰³ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 31.

a. Sahîh Hadîs

Âhâd haberlerin en makbul olanıdır. Sahîh hadîs; âdil ve zâbıt kimselerce şâz olmayan ve illet taşımayan muttasıl bir senedle nakledilen hadîstir.¹⁰⁴

Sahîh hadîsin tanımındaki âdil kimse ibâresiyle râvinin, adalet durumu bilinmeyen, âdil olmadığı bilinen veya hiç kimsenin tanımadığı bir râvi olmaması kastedilir. Râvinin zabt sahibi olması ile râvinin hatasının çok olmaması anlaşılır. Hadîsin muttasıl isnada sahip olması ile metnin munkatı', mürsel veya mu'dal olmaması kastedilir. Şâz olmaması ifadesiyle sika kimselerin rivâyetine muhâlif bir rivâyet olmaması anlaşılır. İlet bulunmaması tâbiri ise açık veya gizli, hadîste hiçbir kusurun bulunmaması anlamındadır.¹⁰⁵ Sahîh hadîs iki kısımdır:

Sahîh li-zâtihî: Âdil ve zabtı tam olan bir râvinin, muttasıl bir senedle, şâz ve muallel olmayan bir metinle naklettiği hadîstir. Yani sahîh hadîs denildiğinde asıl kastedilen budur, hiçbir takviyeye ihtiyaç duymaksızın kendi başına sahîh olan hadîstir.¹⁰⁶

Sahîh li-gayrihî: Hasen li-zâtihî olan bir hadîs, lafzî veya manevî olacak şekilde kendisinden daha kuvvetli başka bir tarikile daha rivâyet edilirse; bu hadîs kuvvetlenir ve hasen derecesinden sahîh derecesine yükselerek sahîh li-gayrihî adını alır.¹⁰⁷ Yani kusurları bulunsa da pek çok tarikile gelmesi neticesinde sahîh hâline gelmiş hadîslerdir.¹⁰⁸

b. Hasen Hadîs

Mütekaddim ulemânın çoğu, hadîsleri sıhhat bakımından sahîh ve zayıf olarak ayırmış; hasen hadîsi ihticac bakımından benzerliği sebebiyle sahîhe dâhil etmişlerdir.

¹⁰⁴ Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr (ö. 911/1505) *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (bi-inaye Mazen b. Muhammed es-Sersavî), I-II, Dâru İbni'l-Cevzi, Demmâm 1433, II, 114.

¹⁰⁵ Tahir el-Cezâirî, *Tevcih*, I, 180.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 55.

¹⁰⁷ İtr, *Menhec*, s. 267.

¹⁰⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 55.

Usûlcüler hasen hadîs için farklı tanımlar yapmışlardır. Tirmizî (ö. 279/892)'ye göre hasen hadîs, isnadında yalan söylemekle itham edilmiş bir râvi bulunmayan, şâz olmayan, başka tariklerle de rivâyet edilmiş hadîstir.¹⁰⁹

Hattâbî (ö. 388/998), hadîsleri sahîh, hasen ve zayıf olarak üç grupta ele almış ve Tirmizî'den sonra Hattâbî de hasen hadîse bir tarif getirmiştir. Ona göre hasen hadîs; “Rivâyet edildiği belde (mahreci) bilinen, râvileri meşhur kimseler olup medârî çok olan (aleyhi medâru ekseri'l-hadîs), ulemânın çoğunluğunun kabul edip fukahânın genelinin kullandığı hadîstir.”¹¹⁰ Ancak İbnü's-Salâh hem Tirmizî hem de Hattâbî'nin tariflerinin hasenin sahîh hadîsten farkını tam olarak ortaya koymadığını söylemiş ve haseni iki kısımda ele almıştır:¹¹¹

Hasen li-zâtihî: Doğru sözlülük ve güvenilirlikle meşhur olmakla birlikte hıfz ve itkan eksikliği sebebiyle sahîh hadîs râvilerinden sayılmayan ve tek kaldıkları rivâyetleri münker addedilmeyen bir râvinin şâz, münker ve muallal olmaksızın naklettiği hadîstir. İbnü's-Salâh bunun Hattâbî'nin kastettiği mana olduğunu ifade eder.¹¹² Böyle hadîslere li-zâtihî ibâresinin ilâve edilmesi, herhangi bir takviyeye ihtiyaç duymadan tek başına hasen mertebesinde bulunuyor olmaları sebebiyledir.

Hasen li-gayrihî: Rivâyet ehliyeti bilinmemek (mestûr), çokça hata yapmak, hadîs hakkında kasten yalan söylemek ve günahkâr olmak gibi kusurları olmayan bir râvinin naklettiği, ayrıca mütâbileri bulunan hadîstir. İbnü's-Salâh, Tirmizî'nin hasen tarifinin bu kapsama girdiğini söylemiştir.¹¹³ Böyle bir hadîs kendiliğinden hasen olmayıp; takviye ile hasen seviyesine yükseldiğinden li-gayrihî şeklinde ifade edilmiştir.

¹⁰⁹ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî (ö. 279/892), *el-İlelü's-sağîr* (tevsik Âdil b. Abdüşşekûr ez-Zürakî, Dâru'l-Muhaddis, Riyad 1425/2004, s. 66.

¹¹⁰ Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim (ö. 388/998), *Meâlimü's-Sünen* (nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh), I-IV, Matbaatü'l-İlmiyye, Halep 1352/1933, I, 6.

¹¹¹ Bk. *Mukaddime*, s. 31.

¹¹² İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 31-32.

¹¹³ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 31.

İbn Hacer ise hasen hadîsi, sahîh hadîsin şartlarını taşımakla birlikte râvilerinin zabtında noksanlık bulunan hadîsler olarak tanımlamıştır.¹¹⁴ Netice itibariyle hasen hadîs tanımları içinde İbn Hacer'in tanımı esas alınmıştır.¹¹⁵

c. Zayıf Hadîs

Zayıf hadîs; sahîh ve hasen hadîsin özelliklerini taşımayan hadîstir.¹¹⁶ Bununla râvilerinin, adalet ve zabt bakımından yetersiz olduğu kastedilmektedir.

Zayıf hadîsler, senedinde bulunan inkıtânın durumuna göre müdelles, muallâk, mu'dal, mürsel ve münkatı' olarak isimlendirilir. Râvinin mecruh olma durumuna göre ise mevzû, muharref, musâhhaf, muzdarib, maklub, müdrec, metruk, münker, şâz ve muallel gibi isimler alır.¹¹⁷

2. Râvi Sayısına (Yaygınlığına) Göre Haber-i Vâhid

Âhâd haberler râvi sayısı bakımından meşhur, müstefiz, azîz ve ferd/garîb şeklinde taksim edilmiştir.

a. Meşhur Hadîs

Sözlük manasından hareketle çokça bilinen hadîslere meşhur adı verilmiştir. Istılâhî olarak ikiden fazla tarikten nakledilen haberdur.¹¹⁸ Meşhur hadîsin hangi kategoride yer aldığıyla ilgili farklı yaklaşımlar söz konusudur. Sözelimi Hâkim en-Nîsâbûrî, meşhur hadîslerin sahîh hadîsin bir türü olduğu yönünde bir iddia bulunduğunu, fakat kendisinin bu görüşe katılmadığını belirtir. Ardından meşhur olup *Sahihayn*'a alınmayan hadîsleri zikrederek bu görüşünü delillendirir. “İlim talep etmek, her Müslümana farzdır”¹¹⁹, “Benim bir sözümü işitip onu nakledenin Allah yüzünü ağartsın”¹²⁰, “Hacamat yapan ve yaptıranın orucu bozulur”¹²¹ gibi rivâyetlerin sahîh

¹¹⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 62.

¹¹⁵ Uğur, Mücteba, “Hasen”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 374-375.

¹¹⁶ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 41.

¹¹⁷ Çakan, *Hadîs Usûlü*, s. 149.

¹¹⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 43.

¹¹⁹ İbn Mâce, *Mukaddime* 17.

¹²⁰ Ebû Dâvud, *İlim* 10; Tirmizî, *İlim* 7; İbn Mâce, *Mukaddime* 18, *Menâsik* 76.

¹²¹ Ebû Dâvud, *Sıyâm* 28.

olmayan fakat meşhur olarak bilinen hadîsler olduğunu belirtir. Meşhur olup *Sahîhayn*'a alınanlara örnek olarak ise “Ameller niyetlere göredir”¹²² “Her iyilik sadakadır”¹²³ “Cumaya gelen gusletsin”¹²⁴ “Müslüman Müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir” hadîslerini aktarır.¹²⁵ Böylece meşhur hadîsin içinde hem sahîh hem de sahîh olmayan hadîslerin mevcut olduğunu ispat eder.

İbnü's-Salâh ise bu hadîslerin yaygın olarak bilinen hadîsler olduğuna dikkat çeker ve meşhur hadîsi, sahîh olanlar ile ehl-i hadîs ve diğerleri arasında meşhur olanlar şeklinde iki kısımda ele alır. Sahîh olan meşhur hadîslere örnek olarak, “Ameller niyetlere göredir”, “İlim öğrenmek her Müslümana farzdır” gibi hadîsleri zikreder. Ehl-i hadîs ve diğer âlimler arasında meşhur olanlara ise “Müslüman elinden ve dilinden emin olunan kimsedir”¹²⁶ hadîsini misâl gösterir. Özellikle ehl-i hadîs arasında meşhur olan hadîslere ise “Allah Resûlü bir ay boyunca rûkûdan sonra kunut okuyup, Ri'l ve Zekvân kabilelerine beddua etti”¹²⁷ hadîsini örnek verir. Ayrıca İbnü's-Salâh meşhur hadîsin bir çeşidi olarak mütevâtir hadîs tâbirine yer vermiştir. Çünkü o, lafzî mütevâtirin, öne sürülen şartların ağır olması sebebiyle bulunamayacağını düşünür. Bununla birlikte *Sahîhayn* rivâyetlerinin kabulünde icmâ edildiğinden bu hadîslerin nazarî ilim ifade ettiği kanaatindedir.¹²⁸

Süyûtî de sahîh hadîsi meşhurun bir çeşidi saymaktadır. Ona göre meşhur hadîs iki kısım olup bunlar sahîh olan ve olmayan (hasen ve zayıf) hadîslerdir. Başka bir açıdan ise ehl-i hadîs arasında meşhur ve diğer ulemâ arasında meşhur diye kısımlandırır.¹²⁹

Hanefîler açısından ele aldığımızda meşhur haber, ilm-i tuma'nîne meydana getirir. Yani yakînî bilgi ifade etmese de âhâd haberlerde hâsıl olan zandan daha güçlü bir

¹²² Buhârî, Bedyu'l-vahy 1; Müslim, İmâre 142; Ebû Dâvud, Talâk 11.

¹²³ Buhârî, Edeb 33; Tirmizî, Birr ve Sıla 44.

¹²⁴ Buhârî, Cuma' 2, 12, 25; Müslim, Cuma' 2; Tirmizî, Cuma' 3; Nesâî, Cuma' 25; İbn Mâce, Salât 80.

¹²⁵ Bk. Hâkim, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), *Ma'rifetü ulûmî'l-hadîs ve kemiyeti ecnâsihi* (şerh ve thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm) Dâru İbn Hazm, Beyrut 1424/2003, s. 305.

¹²⁶ Buhârî, İman 4; Müslim, İman 50; Ebû Dâvud, Cihâd 2; Tirmizî, Kıyâme 52; Nesâî, İman 8.

¹²⁷ Buhârî, Vitr 7; Meğâzî 30, Cihâd 9, 19; Müslim, Mesâcid 294; Nesâî, Tatbîk 29, 33, 34.

¹²⁸ Bk. *Mukaddime*, s. 265-267.

¹²⁹ Bk. *Tedrib*, II, 246.

zan oluşturur.¹³⁰ Bununla birlikte meşhur haberin yaygın olarak bilinmesi, sıhhatini güçlendiren bir karîne olsa da meşhur haberi inkâr eden kimsenin küfre girdiği söylenemez. Ancak meşhuru inkâr eden bir kimsenin bid‘at ve dalâlete düşmesinden korkulur.¹³¹

b. Müstefiz Hadîs

Meşhur hadîsi karşılayan bir tâbir olarak kullanılmış olmakla birlikte meşhur hadîsle aralarında birtakım farklılıklar vardır. Müstefiz, senedin hem başında hem de sonunda çokça kimse tarafından nakledilirken; meşhur başta az sayıda kimselerce nakledilmişken daha sonra râvi sayısı artan hadîsleri ifade etmektedir.¹³² Yani meşhur hadîsin ilk tabakada birden fazla kişiden nakledilme şartı yokken, müstefizde vardır.

Müstefiz ile meşhur hadîs arasındaki farklardan biri de meşhur hadîsin iki veya daha çok râvi tarafından nakledilmiş olmasının beklenmesidir. Müstefiz hadîs ise üç veya daha fazla kişiden rivâyet edilmelidir. Dolayısıyla her müstefiz hadîs meşhurdur; fakat her meşhur hadîs, müstefiz değildir.¹³³

c. Azîz Hadîs

Her tabakada râvi sayısı iki yâhut üç olan hadîsler azîz olarak adlandırılmaktadır. Ancak üç veya daha fazla kişiden gelen rivâyetler için meşhur tâbirinin kullanılmasından ötürü, iki râviyle gelen hadîsler azîz adını almıştır. İki tarikle gelen hadîslere azîz denilmesinin sebebi; başka bir tarikle kuvvetlendirilmiş veya az bulunuyor olması nedeniyledir.¹³⁴

İbn Hibbân (ö. 354/965), senedinin tamamında iki râvinin iki râviden rivâyette bulunduğu hadîsleri azîz saydığından, azîz hadîslerin mevcut olmadığını iddia etmiştir. Ancak genel kanaat hadîsin her tabakada en az iki kişi tarafından rivâyet edilmesinin yeterli olduğu şeklindedir.

¹³⁰ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcih*, I, 114.

¹³¹ Serahsî, *Usûl*, I, 292-293.

¹³² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 43-44.

¹³³ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcih*, I, 112.

¹³⁴ Süyûtî, *Tedrib*, II, 757.

İbnü's-Salâh ve onu tâkiben Süyûtî azîz hadîsi şöyle tanımlar: “Zührî (ö. 124/742) ve Katâde (ö. 117/735) gibi imamlardan iki veya üç kişinin rivâyetiyle gelen hadîse *azîz* denir.”¹³⁵ Azîz hadîsin örneği şöyledir: “Bir kimse beni babasından ve çocuğundan daha çok sevmedikçe tam manasıyla îman etmiş sayılmaz.”¹³⁶ Hadîs, Enes b. Mâlik ve Ebû Hureyre tarikiyle gelmiştir. Bu hadîsi Enes'ten Katâde ve Abdülazîz b. Suheyb (ö. 130/747) nakletmiştir. Katâde'den Şu'be (ö. 160/776) ve Saîd b. Beşîr el-Ezdî (ö. 168/784); Abdülazîz'den ise İsmail b. Uleyye (ö. 193/809) ve Abdülvâris b. Saîd (ö. 180/796) nakletmiştir. Onların her birinden de pek çok kimse bu hadîsi nakledegelmiştir.¹³⁷

Azîz hadîsin sahîh olma şartı yoktur; dolayısıyla azîz hadîs sahîh, hasen veya zayıf gibi farklı sıhhat mertebelerinde olabilir.¹³⁸

d. Garîb Hadîs

Senedin herhangi bir yerinde râvi sayısının teke düştüğü hadîstir. Garîb-i mutlak ve garîb-i nisbî olmak üzere iki kısımda mütâlâa edilmiştir.¹³⁹

Garîb-i Mutlak: Garâbetin senedin aslında yani sahâbî râvide meydana geldiği hadîstir.¹⁴⁰ Buna ferd-i mutlak da denir.

Garîb-i Nisbî: Garâbetin senedin aslında değil devamında meydana geldiği hadîstir.¹⁴¹ Nisbî şeklinde isimlendirilmesi, teferrüdün belirli bir şahsa nisbetle meydana gelmesinden ötürüdür. Bu terim aynı zamanda ferd-i nisbî ile aynı manada kullanılmıştır.

Garîb hadîsler garâbetin meydana geldiği yer açısından ise iki şekilde ele alınmıştır: *Metin ve isnad bakımından garîb*; metninde tek bir râvinin teferrüd etmesiyle olur. *Sadece isnad bakımından garîb*; metni, sahâbeden mâruf bir şekilde nakledilmişken,

¹³⁵ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 270; Süyûtî, *Tedrib*, s. 757.

¹³⁶ Buhârî, İman 8; Müslim, İman 54; Nesâî, İman 19; İbn Mâce, *Mukaddime* 9.

¹³⁷ Süyûtî, *Tedrib*, II, 757-758.

¹³⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 44.

¹³⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 47.

¹⁴⁰ Polat, Salahattin, “Garîb”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 375.

¹⁴¹ Polat, “Garîb”, *DİA*, XIII, 375.

sadece bir tarikten garîb olarak olarak nakledilen hadîstir. Böyle durumlarda Tirmizî şöyle der: “Bu hadîs, bu vecihten garîbdır.”

İbn Hacer ise güvenilir ve hâfız râvilerin müselsel olarak naklettikleri hadîslerin senedlerinde garâbet olmadığını öne sürer. Yani ona göre, hadîs ilminde güvenilir ve hâfız bir kimse, yine kendisi gibi güvenilir bir hadîs hâfızından rivâyetinde teferrüd etse bile ilmî mertebesinin üstünlüğünden ötürü bu rivâyet garîb kabul edilmez.¹⁴²

Süyûtî’nin garîb hadîs tarifi ise sadece sahîh olan garîb hadîsleri kapsıyor görünmektedir. Öyle ki Süyûtî garîb hadîsler için, “Zührî ve Katâde gibi imamlardan tek gelen hadîsler” ifadesini kullanmıştır.¹⁴³

Hulâsa garîb hadîsin tanımında farklı yaklaşımlar görülmekle birlikte ortak noktanın bir râvinin rivâyetinde tek kalması olduğu açıktır.

e. Ferd Hadîs

İmam Şâfiî ve Buhârî gibi âlimlerin tek kişinin haberi manasında kullandıkları haber-i vâhidin, müteahhir dönemde ferd hadîs olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bunun sebebi, sonraki süreçte muhaddislerin de âhâd-mütevâtir tasnifini kabul ederek; bir, iki ve daha fazla kişinin naklettiği haberleri farklı terimlerle ifade etmeleridir.

Ferd ve garîb tâbirleri hem sözlük hem de ıstılahta müterâdif kelimeler olup tek kişinin haberini karşılamak için kullanılmıştır. Fakat sık kullanıldıkları manalara göre bu iki ibâre birbirinden ayrılmıştır. Şöyle ki ferd hadîs ile genellikle ferd-i mutlak, garîb hadîs ile ferd-i nisbî kastedilmiştir.¹⁴⁴

Hâkim en-Nîsâbü’rî ferd hadîsleri üç tür olarak ele almıştır. Ona göre ferd hadîslerin ilki, bir şehir halkının bir sahâbîden rivâyetinde tek kalmasıyla olur. İkincisi, bir râvinin hadîs imamlarından birinden rivâyetinde tek kalmasıyla olur; Süfyân’ın (ö. 198/814) Zührî’den rivâyetinde tek kalması gibi. Üçüncüsü ise bir bölge halkının başka

¹⁴² Bk. *Nüzhetü’n-nazar*, s. 51.

¹⁴³ Bk. *Tedrib*, II, 757.

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 54.

bir bölge halkından aldığı rivâyetlerde tek kalmasıdır. Mekkelilerin Medinelilerden rivâyetinde tek kalması gibi.¹⁴⁵

İbn Hacer'e göre, garâbet senedin aslıyla alakalıdır, yani ferd hadîste mesele isnaddadır. Bir hadîs bir sahâbîden pek çok kişi tarafından nakledilmiş olup sonrasında hadîsi bir râviden sadece bir râvi nakletmişse, bu hadîs teferrüd etmiş olur.¹⁴⁶

Teferrüd eden bir hadîs şu ibârelerle ifade edilmiştir: “Bu hadîs Mekkeliler nezdinde teferrüd etmiştir” veya “Şamlılar yahut Kûfeliler arasında teferrüd etmiştir” gibi. “Bu hadîsi filan kimseden filancadan başkası rivâyet etmemiştir” veya “Basralılar Medinelilerden aldığı bu rivâyette teferrüd etmiştir” gibi ifadeler de kullanılmıştır.¹⁴⁷

Ferd-i Mutlak: Hadîsi rivâyet eden sahâbîden tek râvi aracılığıyla nakledilen rivâyetler için kullanılmıştır. Böyle bir hadîsin daha sonraki yüzyıllarda şöhret bulması hâlinde bile usûlcüler bunu hadîsin ferd oluşunu değiştirmeyeceğini söylemiştir.¹⁴⁸

Ferd-i Nisbî: Sahâbe haricindeki tabakalardan birindeki tek kalmış râvisine nisbetle ferd kabul edilen hadîstir.¹⁴⁹

İbnü's-Salâh ferd-i mutlakın, bir râvinin bir râviden naklettiği hadîs olduğunu; ferd-i nisbînin ise sika bir râvinin kendisi gibi sika bir râviden rivâyetinde tek kalmasıyla meydana geldiğini söylemektedir.¹⁵⁰

Ferd-i mutlak örneği için velânın satımı ve hibesini yasaklayan hadîs¹⁵¹ örnek gösterilebilir. Şöyle ki Abdullah b. Dînar (ö. 127/744) İbn Ömer'den (ö. 73/692) naklettiği bu hadîste teferrüd etmiştir.¹⁵²

¹⁴⁵ Örnekler için bk. *Ma'rife*, s. 317-337.

¹⁴⁶ Bk. *Nüzhetü'n-nazar*, s. 52.

¹⁴⁷ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 88-89.

¹⁴⁸ Polat, Salahattin, “Ferd”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 368.

¹⁴⁹ Polat, “Ferd”, *DİA*, XII, 368.

¹⁵⁰ Bk. *Mukaddime*, s. 89.

¹⁵¹ Buhârî, Itk 10, Ferâiz 21; Müslim, Itk 13; Ebû Dâvud, Ferâiz 14; Tirmizî, Buyû' 20, Velâ 2; Nesâî, Buyû' 87; İbn Mâce, Ferâiz 15.

¹⁵² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 53.

Ferd-i nisbîye örnek olmak üzere şu rivâyet zikredilebilir: Mâlik b. Enes Nâfi‘den (ö. 117/735) o da İbn Ömer‘den bir hadîs almıştır. Nâfi‘den bu hadîsi Mâlik‘le birlikte bir grup kimse nakletmiştir. Ancak Mâlik‘ten bu hadîsi bir kişi dışında kimse nakletmemiştir. İşte bu râviye kimse mütâbaat etmediğinden hadîs bu râviye nisbetle teferrüd etmiş olup bu vecihten ferd-i nisbî olarak adlandırılmıştır. Ancak Nâfi‘nin İbn Ömer‘den rivâyetini, bir grup kimse daha naklettiğinden, hadîs bu vecihten meşhur sayılmıştır. Tıpkı Hz. Ömer‘den nakledilen “Ameller niyetlere göredir” hadîsinin tek râvi tarîkiyle gelip çok sayıda râvinin nakletmesiyle meşhur hadîs düzeyine ulaşması gibi.¹⁵³

Bu tariflerden farklı olmak üzere İbn Hacer senedin aslında yani sahâbî râvisinde garâbet bulunan hadîsleri ferd-i mutlak olarak adlandırır. Bazı âlimler İbn Hacer‘in tarifinin aksine senedin neresinde olursa olsun herhangi bir râvinin tek başına rivâyet ettiği hadîsi ferd-i mutlak saymışlardır. Senedin bir yerinde tek kalan râvinin bir sonraki tabaka için o hadîsin yegâne mesnedi olacağı göz önünde bulundurulduğunda bu görüşün ferd-i mutlak terimiyle anlatılmak istenen manaya daha uygun düştüğü söylenebilir.¹⁵⁴

D. Haber-i Vâhidin Sayısı

Mütevâtir dışında kalan haberler manasında ele alındığında âhâd haberlerin sayısı, mütevâtir haberlerin aksine oldukça fazladır. Bunun birinci sebebi, tevâtür için yeter sayıyı taşıyan toplulukların ve aynı lâfızlara sahip rivâyetlerin bulunmasının zorluğudur. Dolayısıyla hadîslerin esasını teşkil edenler, haber-i vâhid denilen haberler olmuştur. İbnü’s-Salâh‘ın hadîsler içinde mütevâtirin bulunmadığı yönündeki görüşünün sebebi de bundan kaynaklanmaktadır.

Âhâd haberlerin sayısının çok olmasının ikinci önemli sebebi ise hadîslerin sayım metoduyla alâkalıdır. Çünkü âlimler, sayımla ilgili olarak farklı kıstaslar belirtmişlerdir. Sıhhat durumuna, ele alındıkları ve ihtisâr edilerek gelmiş olmalarına, mükerrer ve muallâk rivâyetlerin dâhil edilip edilmemesine göre hadîslerin sayıları değişmektedir. Yanı sıra tabakaların artıp senedlerin uzamasıyla da hadîslerin miktarı artış göstermiştir. Hadîsler sayılırken genel olarak sened esas alınmıştır. Sözelimi Buhârî‘nin *Sahih*‘indeki

¹⁵³ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 54.

¹⁵⁴ Polat, “Ferd”, *DİA*, XII, 369.

hadîslerin sayısı İbn Hacer'e göre tekrarlar çıkarıldığında 2602 iken, İbnü's-Salâh'a göre 4000'dir.¹⁵⁵

Kütüb-i Tis 'a''da bulunan hadîslerin sayısı; tekrarlı 62.169; tekrarlar çıkarıldığında 10.000 civarında hadîsin bulunduğu görülmüştür. hadîslerin sayısı ile ilgili neticeyi tam olarak söylemek mümkün olmasa da tekrarsız toplam hadîs sayısının 30.000'i geçmeyeceği öne sürülmüştür. Bunların en fazla üçte birinin sahîh, kalan kısmının hasen, zayıf ve mevzu rivâyetlerden oluştuğu söylenebilir.¹⁵⁶

Hadîs sayımındaki metot farklılıkları ve senedlerin zamanla uzaması neticesinde âhâd haberlerin sayısı kesin bir şekilde ifade edilememiştir. Özellikle lafzî mütevâtirin bulunmasının zorluğu sebebiyle, mevcut hadîs külliyyâtının âhâdların bir araya getirilmesiyle teşekkül ettiğini söylemek gerekir.

E. Haber-i Vâhidin Delil Oluşu

Haber-i vâhidin delil oluşu meselesini ele alırken ilk olarak sahâbe döneminde tek kişinin haberine karşı tavırları görmek ve sahâbenin haberleri kabuldeki yaklaşımlarını anlamak adına, sahâbe ve özellikle yönetici olmaları sebebiyle Hulefâ-yi Râşidîn'in tatbikatı incelenecektir.

Devamında haber-i vâhidin delil oluşu meselesi; haber-i vâhidi itikadda delil kabul edenler, sadece amelde delil kabul edenler ile delil kabul etmeyenler şeklinde üç başlıkta incelenecektir. Ancak bu başlıkları kesin sınırlarla belirlemek mümkün görünmemektedir. Çünkü teoride haber-i vâhidin inanç konularında hüccet olmadığı söylene de pratikte hüccet sayılabildiği görülmüştür. Âhâd haberlerin kat'î ilim ifade ettiğini kabul etmenin, inkâr edenin küfrünü gerektireceği için Ehl-i sünnet âlimleri, farklı bir metot kullanmıştır. Bu noktada manevî mütevâtir ve meşhur haber gibi kavramları kullanmışlardır.

İslâm âlimlerinin genel kanaatine göre haber-i vâhid itikadda delil olamaz. Bu görüşün dışına çıkarak haber-i vâhidi itikadda delil sayanlar bulunduğu gibi hiçbir

¹⁵⁵ Karataş, Mustafa, "Hadis Sayım Metotlarının Hadis Sayısına Etkisi", *İLAM Araştırma Dergisi* III, sy. 2 (Temmuz-Aralık 1998), s. 63-64.

¹⁵⁶ Karataş, Mustafa, *Rivâyet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*, İşaret Yayınları, İstanbul 2006, s. 240-241.

meselede delil saymayan mezhep mensupları da bulunmaktadır. Bunlar, mezhepleri içinde önde gelen ve özellikle haber-i vâhidle ilgili görüş bildiren isimler esas alınarak açıklanacaktır.

1. Sahâbenin Haber-i Vâhid Yaklaşımı

Sahâbe-i kirâmın haber-i vâhidi kabul etme ve onunla amel etme konusundaki tavırları, İslâm âlimleri için bağlayıcı olmuştur. Bu nedenle sahâbe ve özelde Hulefâ-yi Râşidîn'in haber-i vâhidin nakledilmesi ve kabul edilmesi noktasındaki tutumları bu bölümde kısaca konu edilecek, ikinci bölümde ise detaylı olarak ele alınacaktır.

a. Sahâbe-i Kirâmın Konumu ve Güvenilirliği

Hz. Peygamber'den (s.a.) nakledilen mütevâtir veya âhâd, tüm haberler sonraki nesillere sahâbe-i kirâm vasıtasıyla ulaşmıştır. Onlar, Resûlullah'tan (s.a.) duydukları haberleri hem birbirlerine hem de kendilerinden sonraki nesle büyük bir titizlikle aktarmışlardır.

Bütün sahâbîlerin sünnetin tamamını bilmeleri mümkün değildi. Çünkü sahâbîlerin Hz. Peygamber'le (s.a.) bir arada bulunma süreleri birbirinden farklı farklı olmuştur. Kimi onu ömründe birkaç kere görmüşken kimisi onunla peygamberlik öncesine uzayan bir arkadaşlığa sahipti.¹⁵⁷

Sahâbe-i kirâm âyet-i kerîmelerde ve hadîs-i şerîflerde pek çok açıdan övülmüştür. Allah Teâlâ onlar için, “Böylece sizi insanlara şâhid ve örnek olmanız için tam ortada bulunan bir ümmet kıldık. Peygamber de size şâhid ve örnektir” buyurarak¹⁵⁸ onların şahsiyetlerini övmüştür. Yine Allah Teâlâ, “Ey Peygamber! Allah ve sana uyan müminler sana yeter” ifadeleriyle¹⁵⁹ ashâbı yüceltmıştır. Ayrıca “Ey Muhammed, de ki: Hamd Allah'a mahsustur, seçtiği kullarına selam olsun...” âyetindeki¹⁶⁰ seçilmiş kullar ile sahâbe-i kirâmın kastedildiği müfessirlerce ifade edilmiştir.¹⁶¹ Hz. Peygamber (s.a.) ise

¹⁵⁷ Uraler, Aynur, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, İFAV, 6. bs., İstanbul 2016, s. 243.

¹⁵⁸ el-Bakara (2), 143.

¹⁵⁹ el-Enfâl (8), 64.

¹⁶⁰ en-Neml (27), 59.

¹⁶¹ Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde sahâbenin faziletine dâir âyetlerle ilgili geniş bilgi için bk. Efendioğlu, Mehmet, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, İFAV, İstanbul 2011, s. 41-54.

“Sizin en hayırlılarınız benim zamanımda yaşayanlardır (ashâb-ı kirâmdır). Ardından onlardan sonra gelenler ve onları tâkiben gelenlerdir”¹⁶², “Ashâbıma dil uzatmayın. Hayatımı elinde bulunduran Allah’a yemin olsun ki, sizden biriniz Uhud Dağı kadar altın infâk etse, onların infaklarına veya infaklarının yarısına bile ulaşamaz”¹⁶³ gibi pek çok hadîsiyle ashâbının faziletini dile getirmiştir.

Sahâbîler, özellikle Hz. Peygamber’in (s.a.) vefatından sonra sünneti araştırırken, o konuda en bilgili olan sahâbîye giderlerdi. Kendilerine danışmaya gelenlere de bunu tavsiye ederlerdi.¹⁶⁴ Bu durum onların birbirlerine itimat ettiklerini ve birbirlerini iyi tanıdıklarını göstermektedir. Aynı ortamda yaşamış kimseler, birbirlerini herkesten daha iyi tanımış olacaklarından, haklarında en doğru bilgiye ve zanna sahip olacak kişiler de yine kendileri olacaktır. Dolayısıyla sahâbeden biri başka bir sahâbîye güvenmiş, onu övmüş ve ondan hadîs almışsa; bu güven, sonraki nesiller için bağlayıcı bir unsur olmalıdır. Kaldı ki Berâ b. Âzib’in (ö. 72/691), “Hepimiz hadîsleri doğrudan Allah Resûlü’nden işitmezdik, işlerimiz olurdu. Ancak insanlar yalan söylemezdi ve hadîsi işiten, işitmeyene rivâyet ederdi” ve Enes b. Mâlik’in (ö. 93/711), “Biz yalan söylemeyen bir kavimdik” şeklindeki açıklamaları ashâb-ı kirâmın yalandan uzak durduğunun göstergelerindendir.¹⁶⁵ Ayrıca bir hadîs rivâyet edilirken Hz. Peygamber’in (s.a.) bir uygulaması nakledildikten hemen sonra sahâbîlerin bu konudaki tatbikatlarının zikredilmesi, onların ümmete örneklik teşkil ettiğini göstermektedir.¹⁶⁶ Bu durum sahâbenin sahâbeye delil olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Sahâbe-i kirâmın adalet bakımından zaafı bulunmamakla birlikte pek tabîî olarak aralarında zabt ve anlayış (tefakkuh) bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Fakat sahâbîlerin yaptıkları hatalar içinde Hz. Peygamber (s.a.) adına hadîs uydurmak veya onun söylemediği bir sözü ona isnâd etmek gibi bir durum vâki değildir.¹⁶⁷ Onların bilerek

¹⁶² Buhârî, Ashâbü’n-Nebî 1; Müslim, Fezâilü’s-sahâbe 210-216.

¹⁶³ Buhârî, Ashâbü’n-Nebî 5; Müslim, Fezâilü’s-sahâbe 221, 222; Ebû Dâvud, Sünne 11; Tirmizî, Menâkıb 59.

¹⁶⁴ Uraler, *Sünnete Bağlılık*, s. 247.

¹⁶⁵ Yücel, Ahmet, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi -Hicrî İlk Üç Asır-* İFAV, 2. bs, İstanbul 2014, s. 43.

¹⁶⁶ Detaylı örnekler ve açıklamalar için bk. Uraler, *Sünnete Bağlılık*, s. 317.

¹⁶⁷ Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 35.

Hiz. Peygamber (s.a.) hakkında yalan söylemeleri düşünölemez. Bilâkis yanlış bir şeyi ona isnâd etme endişesiyle ondan hadîs rivâyet etmekten kaçınan pek çok sahâbîn varlığı bilinmektedir.¹⁶⁸ Bununla birlikte Hiz. Peygamber'den (s.a.) bizzat duymadıkları ancak diğler sahâbîler tarafından kendilerine bildirilen hadîsleri de kabul etmiş ve bu hadîslerle amel etmişlerdir.

Hiz. Peygamber (s.a.) de ashâbına itimat etmiş, onların haberlerine dayanarak şer'î konularda hüküm vermiştir. Nitekim Resûlullah'ın (s.a.) bu hususta pek çok tatbikatı bulunmaktadır. Asr-ı Saâdet'te haber-i vâhidin hücciyeti meselesi, ikinci bölümde detaylı olarak ele alınacağından, burada mevcut delillerin bahsi geçmeyecektir.

Toplumda huzur ve güven ortamının bulunduğı Asr-ı Saadet'ten sonra İslâm toplumunda hicrî I./VII. yüzyılda “fitne” adı verilen birtakım sosyal çatışmalar yaşanmıştır. Bu huzursuzluklar genel kanaate göre Hiz. Osman'ın (ö. 35/656) şehit edilmesiyle başlamıştır. Sonraki süreçte yaşanan toplumsal problemlerle kıyas edildiğinde İslâm âlimleri, Hiz. Osman'ın şehâdetini büyük fitne olarak adlandırmışlardır.¹⁶⁹

Hiz. Osman'ın şehâdetinden sonra, Hiz. Ali (ö. 40/661) ve Muâviye'nin (ö. 60/680) siyâsî anlaşmazlıklarının da etkisiyle toplumda fikrî ayrılıklar yaşanmıştır. Daha sonra ortaya çıkan itikadî problemler İslâm toplumunda “mezhep” tâbir edilen oluşumlara zemin hazırlamıştır. Nitekim bu itikadî gruplar, fitne olayının ardından kendi görüş ve tatbikatlarını meşrûlaştırmak amacıyla hadîs uydurmacılığına başlamıştır. Bunun etkisiyle insanlar arasında haberlere karşı kuşku ve şüpheler artınca, nakledilen haberlerin kaynağı yani isnâdı sıkı bir şekilde araştırılmaya başlanmıştır. Hadîs uydurmacılığının özellikle I./VII. yüzyılda yaygınlaştığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁰

İsnâd araştırmasının erken dönemlerde başladığını ve haberlerin temel kabul şartını belirtmesi bakımından Muhammed b. Sîrîn'in (ö. 110/729) şu sözü önemlidir: “Önceden isnâd sorulmazdı. Ancak fitne zuhûr edince, insanlar isnâd sormaya başladı. Haberi veren kişiler sünnet ehlinden ise hadîsi kabul edilir, bid'at ehlinden ise kabul

¹⁶⁸ Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu*, s. 112.

¹⁶⁹ Çağrııcı, Mustafa, “Fitne”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 157.

¹⁷⁰ Yücel, *Hadîs İstılahlarının Doğuşu*, s. 45.

edilmezdi.”¹⁷¹ Buradan hareketle tâbiûnun haberleri titizlikle inceleyerek dinde delil saydıkları anlaşılmaktadır.

Sahâbenin kendilerine verilen bir habere karşı sergiledikleri tutum, özellikle İmam Şâfiî’nin ve Buhârî’nin haber-i vâhid konusunda naklettikleri haberlerle netlik kazanmaktadır. İmam Şâfiî, sahâbenin tek kişinin haberini kabul ettiğini gösteren pek çok hadîs zikretmiştir. İçkinin haram kılınması, kible tahvili, Hz. Peygamber’in (s.a.) çeşitli konuları bildirmek üzere gönderdiği haberciler hakkında pek çok rivâyete yer vermiştir.¹⁷² Buhârî ise *Kitâbu ahhâri’l-âhâd*’da naklettikleri hadîsler başta olmak üzere, tek kişinin haberinin muteber olduğuna dâir pek çok rivâyete yer vermiştir. Bu rivâyetler ikinci bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

Sahâbe açısından haber-i vâhidi delil kabul etmenin, yaşadıkları dönemde sorun teşkil etmediği ancak sonraki nesiller için bu tutumun bağlayıcı olmadığı yönünde görüşler de mevcuttur. Hz. Peygamber’in (s.a.) hayatta olması sebebiyle haberlerin teyid edilme imkânının bulunması ve onun vefatıyla artık bu imkânının kalmadığı öne sürülmüştür.¹⁷³ Hz. Peygamber’in (s.a.) hayatta olduğu dönemde, her konuda kendisine başvurulmaktaydı. Tek bir kimsenin haberi de yine ona danışılarak tetkik edilmekteydi. Ancak Allah Resûlü (s.a.) vefat ettikten sonra tüm meselelerde danışılan makam halife ve ilimde derinleşmiş Müslümanlar olmuştur. Dolayısıyla tek kişinin haberini arz edecekleri mecra önce Kur’ân sonra sahâbiler arasında muhafaza edilen hadîs ilmiydi. Onlar ya birbirlerinin ilmî birikimleriyle bir haberin sıhhatini takviye etmiş veya aksi yöndeki delillerle haberi muteber saymamışlardır. Onlar böyle yaparak Hz. Peygamber’in fıkıh usûlünü ve hükümleri muhafaza etmişlerdir. Böylece karşılaştıkları her meselede, İslâm’ın özüne uygun hükümler verebilmiş, bu öze aykırı rivâyetleri tespit edebilmişlerdir. Aksi hâlde tüm dinî meseleler bu şekilde bir kıyasa tâbi tutulacak olursa, pek çok mesele çözümsüz kalmış olacaktır.

¹⁷¹ Müslim, Mukaddime 27.

¹⁷² Şâfiî, *Risâle*, s. 401-403.

¹⁷³ Kırbaçoğlu, M. Hayri, “İmam Şâfiî’nin ‘Risâle’sinin Hadis İlmindeki Etkileri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. X, sy. 1-2-3 (1997), s. 95.

b. Hulefâ-yi Râşidîn'in Haber-i Vâhid Yaklaşımı

Resûlullah'ın (s.a.) vefâtından sonra Hulefâ-yi Râşidîn olarak ifade edilen dört büyük halîfe¹⁷⁴ (632-661), dinî ve adlî işlerde onun yolunu takip etmişlerdir.

Hulefâ-yi Râşidîn, bilmedikleri bir hadîs kendilerine haber verildiğinde, bu haberi dikkate almışlardır. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), torununun vefâtı neticesinde kendisine mirastan düşen payın miktarını soran yaşlı bir kadına cevâben, nineye mirastan pay verilmediğini söylemiştir. Ancak sonrasında bu konuda bilmediği bir hadîs olabileceği şüphesiyle, meseleyi ashâb-ı kirâma sordurmuştur. İçlerinden Muğîre b. Şûbe'nin (ö. 50/670) Hz. Peygamber'in (s.a.) bir nineye mirastan altıda bir pay verdiğiine dâir verdiği haberi öğrenmiştir. Hz. Ebû Bekir, "Bu haberi bilen başka biri var mı?" diye sorduğunda Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663) adlı sahâbî Muğîre'yi doğrulamıştır.¹⁷⁵ Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir habere kat'î olarak itimat etmiş ve hadîsteki hükmü tatbik etmiştir.¹⁷⁶ Bu nedenle Zehebî, haberleri kabul etmede ihtiyatlı davranan ilk kişinin Hz. Ebû Bekir olduğunu söylemiştir.¹⁷⁷

Hz. Ömer'in (ö. 23/644) kendisine nakledilen bir haber için şahit talep ettiği bilinmektedir. Ancak her zaman şahit getirilmesini şart koşmamıştır. Bu hususta A'zamî, Hz. Ömer'in haberleri kabul etmede her zaman şahit şartı koştığı gibi yanlış bir intibâân bulunduğuna işaret etmiştir. Hz. Ömer'in haberi şahit isteyerek kabul ettiği gibi istemeksizin kabul ettiği pek çok örnek vardır. Bunlardan biri ziyarete gidilen bir evin kapısının en fazla üç kez çalınması ve izin verilmezse geri dönülmesi gerektiği konusundaki Ebû Mûsâ (ö. 42/662-63) hadîsidir.¹⁷⁸ A'zamî, Hz. Ömer'in şahit şartı koşmadan kabul ettiği rivâyetlere ise bir kadının kocasının diyetinden pay alabileceği

¹⁷⁴ Fayda, Mustafa, "Hulefâ-yi Râşidîn", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 324.

¹⁷⁵ Ebû Dâvud, Ferâiz 5; Tirmizî, Ferâiz 10; İbn Mâce, Ferâiz 4.

¹⁷⁶ Hatîb, *Kifâye*, I, 125-126; Âmidî, *İhkâm*, II, 57.

¹⁷⁷ Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), *Tezkiratü'l-huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1419/1998, I, 9. Daha fazla örnek için bk. el-A'zamî, Muhammed Mustafa, *Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn: Neş'etuhû ve târihuhû*, Mektebetü'l-Kevser, 3. bs., Riyad 1410/1990, s. 51.

¹⁷⁸ Buhârî, Buyû' 9, İsti'zân 13, İ'tisâm 27; Müslim, Âdâb 33; Ebû Dâvud, Edeb 139; Tirmizî, İsti'zân 3; İbn Mâce, Edeb 17.

hakkındaki Dahhâk b. Süfyân (ö.?) hadîsini¹⁷⁹ ve daha pek çok örneği delil olarak getirmiştir.¹⁸⁰

Hiz. Osman'ın da kadının vefât eden eşinin evinde iddet beklemesine dâir¹⁸¹ haber-i vâhidi kabul ettiğı bilinmektedir.¹⁸²

Hulefâ-yi Râşidîn'in tek kişinin haberini kabul ederken habere takviye istediğine dâir gelen rivâyetler, haber-i vâhidi reddedenler tarafından delil olarak zikredilmiştir. Ancak Hulefâ-yi Râşidîn'in bu tavrının sebebi, sahâbîlerin adaletinden şüphe duymaları olmayıp, muhtemel zabt hatalarına yönelik tedbir almak istemeleridir.¹⁸³ Dolayısıyla bu örnekler tek kişinin haberinin makbul olduğunu göstermekle birlikte, ihtiyatlı davranarak habere mütâbîler aramaya teşvik edici kabul edilmelidir. Nitekim haber-i vâhidi kabul edenler de getirdikleri birtakım sıhhat şartlarını taşıdığı sürece tek kişinin rivâyetine itibar etmiştir.

Hiz. Peygamber (s.a.), râşid halîfelerin sünnetine sarılmayı emretmiştir.¹⁸⁴ Hulefâ-yi Râşidîn'in uygulamaları (sünneti); Resûlullah'a (s.a.) yakınlıkları ve onun tatbikatlarına vâkıf olmaları sebebiyle bütün sahâbîler tarafından dikkate alınmıştır. İlk halîfeler, kendilerinden önceki halifelerin tatbikâtlarına değer vermişlerdir. Kaldı ki sahâbenin sahâbeye itimadı ve birbirlerinin hadîslerini kabul etmeleri hakkında pek çok örnek mevcuttur.¹⁸⁵ Bundan ötürü Hulefâ-yi Râşidîn'in haber-i vâhide bakış açısı, sonraki nesiller için de önem taşımaktadır.

¹⁷⁹ Şâfiî, *Risâle*, s. 426.

¹⁸⁰ Daha fazla örnek için bk. el-A'zamî, *Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn*, s. 51-57.

¹⁸¹ Ebû Dâvud, Talâk 44; Tirmizî, Talâk 23; İbn Mâce, Talâk 8; Nesâî, Talâk 60.

¹⁸² Âmidî, *İhkâm*, II, 58.

¹⁸³ Ertürk, "Haber-i vâhid", *DİA*, XIV, 350.

¹⁸⁴ "Size Allah'tan korkmayı, yetkili olması hâlinde Habeşli bir kölenin dahî sözünü dinleyip ona itaat etmeyi tavsiye ediyorum. Sizden sonra yaşayacak olanlar pek çok karışıklık görecektir. Bid'at olan işlerden sakınınız, çünkü onlar dalâlettir. Kim bunları yaşayıp görürse, benim ve doğru yol üzere olan râşid halîfelerimin sünneti, onun (doğru yolu bulması için) yeterlidir. Bu hususta sabırlı olup sünnete sıkıca sarılınız." Ebû Dâvud, Sünne 6; Tirmizî, İlim 16; İbn Mâce, Mukaddime 16.

¹⁸⁵ Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Uraler, *Sünnete Bağlılık*, s. 378-386.

2. Haber-i Vâhidi İtikadda Delil Kabul Edenler

Ehl-i sünnet âlimleri prensipte haber-i vâhidi itikadda delil saymamış ancak haber-i vâhidin ilim ifade ettiğini düşünen âlimler de olmuştur. Bu âlimlerin görüşleri; fıkıh, hadîs ve kelâm cihetinden sınıflandırılarak açıklanacaktır.

a. Ehl-i Hadîsten İtikadda Delil Kabul Edenler

İlk devir hadîs âlimleri, âhâd-mütevâtir ayırımını dikkate almadıkları için bu konuya özel olarak eğilmemişlerdir.¹⁸⁶ Bundan ötürü âhâd haberler hakkında görüş bildirmeleri, geç dönemlerde olmuştur. Hatîb el-Bağdâdî ile başlayan süreçte ise haber-i vâhidin itikadda delil olmadığı yönünde bir eğilim görülmeye başlamıştır. Ehl-i hadîsin haberleri, sıhhat şartlarını taşıdığı sürece tüm dinî konularda delil saydığı belirtilmişti. Dolayısıyla muhaddisler, bir iki veya üç râvinin naklettiği hadîsleri, dinde hüccet saymışlardır. Bu noktada itikad-ahkâm ayırımına girmemişlerdir. Mütevâtir haber bahsinde muhaddislerin, mütevâtir haber yerine sahîh hadîs tabirini kullandıkları açıklanmıştı. Ancak Hatîb el-Bağdâdî, haber taksimi ile mütevâtir haber kavramını sahîh hadîsten ayırarak, sadece mütevâtirin itikadda makbul olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁷ Nitekim bu meselede; ilk devir hadîs âlimlerinin görüşleri açıklanacaktır. Böylece Buhârî'nin mütekaddim hadîs âlimleri arasındaki yeri, usûlü ve yaklaşımı daha iyi anlaşılacaktır.

İmam Şâfiî, haberleri âhâd-mütevâtir ayırımını dikkate alarak incelemiş ilk fakih-muhaddislerdendir. Fakat o, mütevâtir tâbiri yerine haber-i âm (umûm); haber-i vâhid yerine haber-i hâs (husûs) tâbirlerini kullanmıştır. Ona göre mütevâtir haberler te'vîl ve ihtilâfa açık değilken; husûsî dediği âhâdlar bu kapsamın dışındadır.¹⁸⁸ Mu'tezilî kimselerle arasında geçen ilmî münakaşalarda İmam Şâfiî'nin, mütevâtirin mâhiyetini sorguladığı görülmektedir. Anlaşıldığı üzere muhatabına sorduğu sorularla, onun tevâtür şartlarını tespiti çalışmıştır. İmam Şâfiî bu ayırımı onaylamaktan ziyade haber-i vâhidin delil oluşunu; nas, icmâ ile ispat etmek amacıyla pek çok âyet ve hadîsi delil olarak getirmiştir. Onun ilm-i hâs kavramı tek kişinin haberi olan haber-i vâhidi de

¹⁸⁶ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 260.

¹⁸⁷ Hatîb, *Kifâye*, II, 557.

¹⁸⁸ Bk. *Risâle*, s. 359.

kapsamaktadır. Bu haberler ihtilâfa açık olmakla birlikte, güvenilir bir râvi tarafından nakledildiğinde hüccettir.¹⁸⁹

İmam Şâfiî haber-i vâhidi, Hz. Peygamber'e (s.a.) yâhut bir râviye ulaşacak şekilde, tek kişinin tek kişiden naklettiği hadîs olarak açıklar. Ona göre haber-i vâhid, hüccet sayılacak en az bilgi düzeyini oluşturur. İmam Şâfiî öncelikle, “Benim sözümü işitip onu ezberleyen, iyice kavrayan ve başkasına nakleden kimsenin Allah yüzünü ak etsin”¹⁹⁰ buyruğunun, sünnetin sonraki nesillere nakledilmesinin emredildiği konusundaki en açık delil olduğunu ifade eder. Çünkü helâller, haramlar, had cezaları, ticaret malları ile dîn ve dünya işlerine dâir verilen öğütler, Hz. Peygamber'in (s.a.) uygulamalarıyla sâbit olmuş meselelerdendir. Ona göre, bu meselelerin öğrenilebilmesi için Hz. Peygamber (s.a.), sözünün dinlenip ezberlenmesi ve nakledilmesini emretmiş, böylece hüccet olması bakımından tek kişinin haberini yeterli görmüştür. İmam Şâfiî, insanların bir zaman gelip de tek kişinin haberinden yüz çevireceklerinden bahseden Erîke hadîsini¹⁹¹ hatırlatmıştır. Bunun haricinde, bir adamın hanımının haberine itimat etmesinin gerekliliği, kible tahvili, şarabın haram kılınması, recm cezasının tatbiki, Hz. Ali vâsıtasıyla bildirilen Minâ'daki hacılara bayram günü oruç tutulmasının yasaklanması vb. hadîsleri rivâyet etmiştir. İmam Şâfiî'nin getirdiği bu deliller, Hz. Ali hakkındaki haberin dışında, Buhârî'nin de ahkâm konularında delil olduğuna dâir getirdiği rivâyetlerle ortaktır.

İmam Şâfiî, Muâz b. Cebel'in Yemenlilere öğretici olarak gönderilmesinden, seriyye komutanlarının gönderildikleri yerde, İslâm'ı davet ve tebliğ konusunda tamamen yetkili kılınmalarından bahsetmiştir.¹⁹² Bu iki mesele, tek kişinin haberiyle itikadî konuların da nakledilmesini kapsamaması bakımından önemlidir. Çünkü onların ilk görevi İslâm'a çağırmak, sonrasında ahkâmı bildirmek idi. Şâfiî, gönderilen her elçi, vali ve kumandanın dini anlatma, dine davet etme ve gerekli itikadî-fikhî tüm konuları açıklama

¹⁸⁹ Şâfiî burada Buhârî'nin de istidlâlde kullandığı kible tahvili, içkinin haram kılınması, devletlere elçilerin gönderilmesi gibi hadîsleri zikretmiştir. Bk. *Risâle*, s. 404-410.

¹⁹⁰ Ebû Dâvud, İlim 10; Tirmizî, İlim 7; İbn Mâce, Mukaddime 18.

¹⁹¹ Hadîsin metni şöyledir: “Sizden birini koltuğuna yaslanmış bir şekilde, kendisine benim emrettiğim veya nehyettiğim bir şey bildirilip de ‘Ben bilmem, biz Allah'ın Kitâb'ında bulduğumuza uyarız’ dediğini görmeyeyim.” Ebû Dâvud, Sünnet 6, Tirmizî, İlim 10, İbn Mâce, Mukaddime 2.

¹⁹² Bk. *Risâle*, s. 402.

görevlerinin bulunmasından, tek kişinin haberinin dinde hüccet olduğunu açıklamıştır. Gönderilen tüm görevlilerin, bölge halkı tarafından mâruf olmalarına ise özellikle vurgu yapmıştır. Çünkü bu, tek kişinin haberine itimad için gerekli görülmüştür.

Bu hadîslerin sonrasında, âyet-i kerîmelerdeki, elçilerin teker teker gönderilmesine yâhut iki veya üç kişi tarafından teyit edildiklerine dâir haberlerin, haber-i vâhidin kabulüne delil olduğunu belirtmiştir. İmam Şâfiî bu konudaki âyet ve hadîsleri ortaya koyduktan sonra ashâbdan Hz. Ömer, Hz. Osman ve İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88) haber-i vâhidi kabul etmedeki olumlu tutumlarına dikkat çekmiştir. Bütün bu rivâyetlerle haber-i vâhidin hücciyetini ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁹³

Buhârî ile İmam Şâfiî'nin haber-i vâhidin delil oluşu hakkında zikrettiği ortak deliller bulunduğu gibi farklı deliller de mevcuttur. İkisi de haber-i vâhidi tek kişinin haberi olarak tanımlamıştır. İkisi de tek kadının haberinin muteber olduğuna dâir rivâyette bulunmuştur. Buhârî, Hz. Peygamber'in (s.a.) tatbikatını ön plana çıkarmışken İmam Şâfiî'nin, Hulefâ-yi Râşidîn'in uygulamalarını da zikrettiği görülmektedir.¹⁹⁴

Muhaddis-fakihlerden Ahmed b. Hanbel'in, Müsedded b. Müserhed'e (ö. 228/843) yazdığı mektupta, "Mizan haktır, sırat haktır. Kevser havuzuna ve şefaate, arş ve kürsiye inanmak haktır. Ölüm meleşine ve onun ruhları kabzedeceğine inanmak sonra ruhların bedenlere geri döneceğine, sûra üfleneceğine, Deccâl'in bu ümmet içinde çıkacağına ve İsa Mesih'in inerek Deccâl'i öldüreceğine îman etmek haktır" şeklindeki sözlerinden hareketle onun itikâdi meselelerde haber-i vâhidle amel ettiği öne sürülmüştür. Çünkü bu itikâdi bilgiler, âhâd olarak nakledilmiş haberlerle sabit olmuştur.¹⁹⁵ Ahmed b. Hanbel'in ahirete müteallik konularda haber-i vâhidi esas aldığı anlaşılmaktadır. Ondan gelen iki farklı görüş bulunmaktadır ki onun itikadda delil saydığı kabul edilmiştir.¹⁹⁶ Aslında onun zikrettiği bu meseleler; Ehl-i Sünnet'in çoğunluğu tarafından da kabul edilmiştir.

¹⁹³ el-Hûd (11), 25; en-Nisâ (4), 163; en-Nüh (71), 1. Detaylı bilgi için bk. *Risâle*, s. 401-403.

¹⁹⁴ Bk. *Risâle*, s. 401-403.

¹⁹⁵ Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed (ö. 1394/1974), *İbn Hanbel: Hayâtuhû ve asruhû -ârâuhû ve fıkruhû-* Dâru'l-Fikri'l-Arabî Kahire, ts., s. 226.

¹⁹⁶ Âmidî, *İhkâm*, II, 32.

İbn Hacer'in, mütevâtir haberlerin çok fazla olduğunu savunduğu daha evvel açıklanmıştı. Onun manevi mütevâtir kapsamında ele aldığı, ancak cumhur tarafından âhâd kategorisinde değerlendirilen bu haberler; ona göre inanç alanında da delil olmalıdır. Yine Süyûtî ve Kettânî gibi muhaddislerin de mütevâtir haberleri derleyen eserler kaleme aldığından bahsedilmişti. Onların derlediği bu rivâyetler, yine cumhura göre meşhur sayılan hadîslerdir. Dolayısıyla onların, cumhurun âhâd saydığı bu hadîsleri kat'î ilim ifade edecek şekilde delil saydıkları anlaşılmaktadır. Nitekim bu muhaddislerin yaklaşımına göre; Buhârî-Müslim rivâyetleri, itikadda delil olacak pek çok mütevâtir haberi kapsamaktadır. Çünkü bu haberler karinelerle kat'î bilgi verip, bu haberlerin sıhhatinde ümmet ittifâk etmiş ve fukahâ bunlarla amel etmiştir.

İmam Şâfiî ve Buhârî'nin, tek kişinin haberi olarak ele aldığı haber-i vâhid, zamanla tevâtür dışında kalan tüm haberleri ifade etmek üzere tarif edilmiştir. Ancak Hatîb'den sonraki süreçte, ilk beş asırdaki görüşlere paralel olarak haber-i vâhidin “tek kişinin haberi” olduğu şeklinde görüş bildiren muâsır hadisçilerin varlığı da bilinmektedir. Bu hadisçilerden biri, son devir hadîs âlimlerinden Elbânî'dir (ö. 1999).

Elbânî, haber-i vâhidin itikad ve fıkıh sahasında delil olduğunu pek çok aklî ve naklî delille izaha çalışmıştır. Haber-i vâhidi reddeden görüşün İslâm şeriatının aslında olmadığını, selef-i sâlihinden de böyle bir görüşün nakledilmediğini söyleyerek bu görüşün bid'at olduğunu, bid'at olan görüşe tâbi olunmayacağını söylemiştir. Bu görüşü kabul etmenin akâidle ilgili yüzlerce hadîsi reddetmeyi gerektirdiğini ve bu görüşü destekleyen bir âyet yâhut mütevâtir haberin bulunmadığını ifade eder. Ayrıca bu görüşün Kitâb ve sünnetteki delillere, sahâbe-i kirâmın uygulamalarına aykırı olduğunu belirtir. Şöyle ki Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in (s.a.) görevini tam olarak yapmasının ancak tebliğ ile mümkün olacağını bildirmiş ve Hz. Peygamber (s.a.) Müslümanları hadîs nakletmeye teşvik ederek tebliğin tam anlamıyla gerçekleşmesini istemiştir. Bir Müslüman için haber-i vâhidin dinde hüccet sayılmadığı kabul edilirse, Allah Resûlü'nün (s.a.) tebliğ görevini tamamlayamadığı gibi bir sonuç çıkacaktır ki bu kabul edilemez. Elbânî, Buhârî'nin yöntemini takip ederek Tevbe Sûresi'ndeki “tâife” ibâresine dikkat çekmiş ve ilim öğretmedeki yeter sayının bir veya birkaç kişi olduğunu belirtmiştir. Yine Buhârî'ye paralel olarak, dini öğretmek üzere birbiri ardına elçi ve öğreticilerin gönderilmesi konusundaki hadîsleri nakletmiştir.

b. Fakihlerden İtikadda Delil Kabul Edenler

Hanefiler ve Mâlikîler'in çoğu, "Haber-i vâhid ilim ifade etmez" diyerek haber-i vâhidin sadece fıkıh sahasında delil olduğunu ifade etmiştir. Onların bu kanaatte olmalarının sebebi, bu haberlerin yalan olma veya bu haberlere vehm karışmış olma ihtimâlinin bulunmasıdır.¹⁹⁷ Ancak fakihlerin bazı akîdevî konularda haber-i vâhiden faydalandıkları malumdur. İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in aynı zamanda fakih oluşlarını dikkate aldığımızda onların itikadî konulardaki tavrı da böyle düşünülmelidir.

Hanefilerin kuvvetli âhâd haberler olarak ifade ettiği meşhur haberlerin, İbn Hacer gibi muhaddislerce manevî mütevâtir olarak kabul edildiği daha evvel açıklanmıştı. Hanefiler, mütevâtire yakın dedikleri meşhur haberlerin kat'î ilim gerektirdiğini öne sürmeseler bile, bu rivâyetleri inançla ilgili konularda dikkate almışlardır. İtikadî konularda haber-i vâhidin delil oluşu ile ilgili pratikteki farklılık bundan ötürüdür.

Çok yönlü âlimlerden İbn Teymiyye (ö. 728/1328), haber-i vâhidi itikadda hüccet sayanların başında gelmektedir. Çünkü onun âhâd-mütevâtir ayırımıyla ilgili yaklaşımı daha evvel bahsi geçen İmam Şâfiî'ye benzemektedir. İbn Teymiyye, mütevâtir haberin râvilerinin sayısından ziyade adalet ve zabt yönünden güçlü olmalarını önemser. O, mütevâtiri farklı bir açıdan ele almaktadır. Ehl-i hadîsin sıhhatinde icmâ ettiği hadîsler, hadîşçiler nezdinde tevâtür düzeyine erişmiş demektir. Dolayısıyla *Sahîhayn* hadîsleri kesin bilgi ifade eden haber-i hâs kabilindendir. Sözelimi, "Ameller niyetlere göredir" hadîsini kabul ve tasdikte icmâ bulunduğundan, bu hadîs tevâtür düzeyindedir. Hadîs ve fıkıh âlimleri arasında; sehiv secdesi, şuf'a hakkı, zâninin recmi, ru'yet, kabir azabı, havz ve şefaât gibi konulara dâir nakledilen rivâyetlerin; mütevâtir-i hâs düzeyinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁸ Ancak İbn Teymiyye'nin mütevâtir olarak gördüğü bu haberler, fukahânın ekseriyeti tarafından meşhur sayılarak itikadî konularda kullanılmıştır.

¹⁹⁷ İbn Hazm, *İhkâm*, I, 107.

¹⁹⁸ İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (ö. 728/1328), *Mecmû'u fetâvâ* (haz. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî en-Necdî), I-XXXVII, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 1991, XVIII, 48-51.

c. Kelâmcılardan İtikadda Delil Kabul Edenler

Kelâmcıların büyük kısmı kat'î ilim ifade etmediği düşüncesiyle haber-i vâhidin itikadda delil olmadığı kanaatine sahiptir. Bununla birlikte aksini savunan kelâmcılar da vardır.

Haber-i vâhidi “tek kişinin haberi” şeklinde ele alan âlimler arasında en öne çıkan isim, İbn Hazm’dır. İbn Hazm, âhâd-mütevâtir ayırımını ele alarak haber-i vâhidin dinde güçlü bir dayanak olduğunu ortaya koymuştur. Bunun için Tevbe Sûresi’ndeki “tâife” kelimesine vurgu yapmıştır. Hz. Peygamber’in (s.a.) haber-i vâhidi makbul saydığını gösteren rivâyetleri zikrederek, haber-i vâhidin hem itikadî hem de fikhî açıdan muteber olduğunu ortaya koymuştur. Bunun için Allah Resûlü’nün valilerini ve elçilerini teker teker göndermesini delil olarak zikretmiştir. Allah Teâlâ’nın, fâsığın haberinin araştırılması hakkındaki emrinin,¹⁹⁹ âdil kimsenin haberinin makbul olduğuna delâlet ettiğini ileri sürmüştür.²⁰⁰ Öyle ki fâsığın haberi bile doğruluk ihtimali taşımasından ötürü araştırmaya tâbi tutuluyorsa; âdil bir kimsenin haberinin ilim ifade etmemesi düşünülemez. Bu görüş aynı zamanda İbn Hazm’ın mensubu bulunduğu Zâhirîlerin genel kanaatini yansıtmaktadır. İbn Hazm, haber-i vâhid konusunda İmam Şâfiî ile aynı delilleri zikretmiştir. Yine Buhârî ile aynı hadisleri nakletmiş fakat bu haberleri itikadda delil oluşlarını belirterek kullanmıştır.

3. Haber-i Vâhidi Delil Kabul Etmeyenler

Haber-i vâhidin aklen veya naklen bilgi ifade ettiğine dâir ümmetin icmâi olmakla birlikte, öne sürülen tüm delillere rağmen dinde delil olamayacağını söyleyen bazı mezhep mensuplarının varlığı bilinmektedir. Mu‘tezile, haber-i vâhidi reddeden gruplar içerisinde öncelikli olarak zikredilse de esasen reddeden mensuplarının oranı cumhura kıyasla azdır.²⁰¹ Hatta bazıları Mu‘tezile mensubu olarak bile kabul edilmez.²⁰² Bunların dışında Hâricîler haber-i vâhidi delil saymayıp, onunla amel edilmesini câiz görmemiştir.

¹⁹⁹ el-Hucûrât (49), 6.

²⁰⁰ Âmidî, *İhkâm*, I, 98-100.

²⁰¹ Ebû'l-Hüseyin el-Basrî, *Mu'temed*, II, 96.

²⁰² Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed Temîmî (ö. 429/1037), *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırakati'n-nâciye minhum* (thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî), yy. 1367/1948, s. 108.

Şîa kelâmcılarından da bu tavrı sergileyenler vardır. Bâtınî fırkalar ise zanna dayalı bilgilerin dinî meselelerde hüccet olamayacağı düşüncesinden hareketle haberi tamamen reddetmiştir. Bu nedenle bu gruplar özel olarak ele alınmayacaktır. Bunların dışında Zâhirîlerden el-Kâsânî (ö.?) ve İbn Dâvud ez-Zâhirî (ö. 297/910) gibi kimseler de haber-i vâhidin aklen delil olmadığını ve amel gerektirmediğini söylemişlerdir.²⁰³

Hâricîler

Hâricîlerin âhâd haberlerle sâbit olan bazı hükümleri kabul etmedikleri bilinmektedir. Örneğin, kabir azâbı hakkındaki hükümler âhâd haberler ile bildirilmiştir. Ancak onlar kabir azâbını kabul etmemekte ve hiç kimsenin kabirde azap çekmeyeceğini savunmaktadırlar.²⁰⁴

Hâricîler, bazı haber-i vâhidlerin Kur'ân-ı Kerîm'e aykırı hükümler taşıdığını ve Hz. Peygamber'e (s.a.) nisbet edilen âhâd haberlerin sahâbe tarafından doğru şekilde nakledilmediğini öne sürerler. Meselâ Kur'ân-ı Kerîm'de zina eden kadın ve erkeğe değnek (celde) cezası verildiğinden²⁰⁵ bahsedilirken; hadîslerde bu suç için recm cezasının uygulanması gerektiği²⁰⁶ anlatılır. Bundan ötürü Hâricîler bu haberi Kur'ân-ı Kerîm'e aykırı saymışlardır.²⁰⁷ Haber-i vâhidin ilim ifade ettiğine dâir nakledilen, içkinin haram kılınması ve kible değişikliği hakkındaki rivâyetlerin bu hususta delil olmadığını öne sürerler. Çünkü onlara göre kendisine içkinin haram kılınması yâhut kiblenin tahvil edildiğine dâir Allah Resûlü'nden (s.a.) bir haber ulaşan kişi, haber veren kimsenin mümin veya kâfir oluşu ve haberin mâhiyeti hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Ayrıca bu rivâyetlerdeki konular, sahâbenin beklenti içinde olduğu konular hakkındadır. Bu nedenle bu değişiklikleri bilmek için habere ihtiyaç yoktur.²⁰⁸

²⁰³ Âmidî, *İhkâm*, II, 48; Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, DİB Yayınları, Ankara 1988, s. 161.

²⁰⁴ Eş'arî, Ebû'l-Hasan b. Ebî Bîşr Ali b. İsmâil b. İshak (ö. 324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfî'l-musallîn* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), I-II, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire 1369/1950, I, 191.

²⁰⁵ en-Nûr (24), 2.

²⁰⁶ Bk. Buhârî, Vekâlet 13; Sulh 5; Şurût 9; Hudûd 46; Ahkâm 39; Müslim, Hudûd 25; Ebû Dâvud, Hudûd 25; Tirmizî, Hudûd 8; Nesâî, Âdâbü'l-Kudât 22; İbn Mâce, Hudûd 7.

²⁰⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, "Haber-i Vâhid" (Kelâm), *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 352.

²⁰⁸ Bk. *Fark*, s. 63.

Hâricîler pek çok konuda aşırı fikirleriyle mâruf olup haber-i vâhid meselesinde de aynı tavrı sergilemişlerdir. Onlar, haber verenin güvenilirliğinin bilinemeyeceği ve Kur’ân âyetlerine aykırı haberlerin bulunduğu yönündeki iddialarını, haber-i vâhidi inkâr etmelerinin gerekçesi olarak göstermişlerdir.

Buhârî *Ahbâru’l-âhâd*’da, sahâbenin tek kişinin verdiği haberleri makbul saydığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla Hâricîler’in sahâbenin güvenilirliği ile ilgili bu olumsuz tutumlarının, Buhârî’yi haber-i vâhid savunusuna yönlendiren sebeplerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Şîa

Şîi ulemâ haber-i vâhidin delil oluşu konusunda fikir ayrılığı yaşamıştır. Şerîf el-Murtaza (ö. 436/1044), Kâdî Abdülaziz b. el-Berrâc (ö. 481/1088), Ebû’l-Mekârim Hamza b. Zehre (ö. 585/1189), İbn İdris (ö. 598/1202) gibi mütekaddim ulemâ, haber-i vâhidin ilim ifade etmemesi dolayısıyla onunla amel edilemeyeceğini söylemişlerdir.²⁰⁹ Müteahhirûn döneminde ise haber-i vâhidle amel etmenin gereği üzerinde durulmuştur.²¹⁰ Ancak bu konuda Şîi ulemanın görüşlerinin, tam bir netlik içinde nakledilmemesinden ötürü, bu konudaki görüşlerin açık olmadığı söylenmelidir.²¹¹

Şîi ulemâ, haber-i vâhidin zannî bilgi ihtiva ettiği kanaatindedir. Bazı âlimler râvilerinin sıhhat şartlarını taşıması durumunda, haber-i vâhidin delil olacağını kabul etmişlerdir. Bazıları ise ilim ifade eden karînelerle gelmedikçe âhâd haberlerin şer’î konularda bilgi kaynağı olmadığı görüşündedirler.²¹² Şart olarak öne sürülen “karîne” ile haberin Hz. Peygamber’e (s.a.) veya masum imama nisbetine delâlet etmesi kastedilmektedir.²¹³ Bu görüşe sahip İmâmiyye mensubu mütekaddim âlimlere örnek

²⁰⁹ Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, *Buhûs fî ilm-i dirâyet ve rivâyet –Şerhu Vecîzetü Şeyh el-Bahâî-*, Dâru’l-Hâdiye, Beyrut 1428/2007, s. 113.

²¹⁰ İzzüddîn el-Âmilî, Hüseyin b. Abdüssamed el-Hemedânî (ö. 984/1576), *Vusûlü’l-ahyâr ilâ usûli’l-ahbâr* (thk. Câfer el-Mücahidî ve Atâullah er-Rasûlî), Dâru’l-kütübî’l-vataniyye, Bağdad 1412/2015, s. 136.

²¹¹ Kuzudişli, Bekir, *Şîa ve Hadis -Başlangıcından Kütüb-i Erbaa’ya Hadis Rivayeti ve İsnad-*, Klasik Yayınları, İstanbul 2017, s. 380.

²¹² Menâî, Âişe Yûsuf, *Usûlü’l-akîde beyne’l-Mu‘tezile ve’ş-Şîati’l-İmâmiyye*, Dâru’s-Sekâfe, Doha 1992, s. 122.

²¹³ Müellif Şerîf el-Murtazâ’ya nisbet edilen bu görüşün yanlışlık payı bulunduğu, bu görüşe aksi delillerin bulunduğunu dile getirir. Bk. Ebû Zehra, *İmam Sâdık*, s. 369.

olarak İbnü'l-Berâc (ö. 481/1088) ve İbn Zehra (ö. 585/1189) zikredilebilir. Bu âlimler dinde delil olarak öncelikle mütevâtiri, böyle bir bilgi yoksa âlimlerin icmâını ve aklı esas almışlardır.²¹⁴

İmâmiyye'den Ebû Kâmil (ö. 167/783) adlı kimseye tâbi olanların oluşturduğu Kâmilîyye mezhebi ise Ali b. Ebî Tâlib'e uymalarından ötürü sahâbenin, Muâviye'nin haksız liderlik iddiasına karşı durmadığı için Ali b. Ebî Tâlib'in küfre düştüğünü, ayrıca sahâbenin âyetleri ve sünneti tahrif ettiğini iddia etmektedir.²¹⁵ Böylece onlar sahâbe aracılığıyla gelen haberleri reddetmişlerdir. Bunlardan ötürü Abdülkâhir Bağdâdî (ö. 429/1037) ayırım yapmaksızın tüm sahâbeyi tekfir etmelerinden dolayı, bu mezhep mensuplarının dinden çıktığını söylemiştir.²¹⁶

Tıpkı Hâriciler gibi Şîa da ashâba karşı güvensiz duruşlarıyla bilinmektedir. Bu yönüyle Buhârî'nin *Ahbâru'l-âhâd*'ı telif ederken Şîi ithamları dikkate almış olması kuvvetle muhtemeldir.

Mu'tezile

Mu'tezilî usûlcülerin çoğunluğunun haber-i vâhidin amelde delil olduğu hakkında fikir birliği içinde olduğunu belirtmiştik. Bununla birlikte haber-i vâhidi çok zor kabul şartları öne sürerek veya doğrudan reddederek mezhep içinde dışlanan kimseler de olmuştur. Bu usûlcülerden biri olan Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849) bir haberi, aralarında cennet ehlinde en az bir kişi bulunan *yirmi* kişilik bir grup tarafından nakledilmedikçe delil kabul etmemiştir.²¹⁷ Ona göre haberi nakledenler tevâtür sayısına ulaşsa bile aralarında cennetlik bir kimse bulunmazsa, fâsık ve kâfirlerin haberleri kabul edilmez. Ayrıca dört kişiden az bir topluluğun haberi, bir hüküm ifade etmez. *Dört* kişiyle *yirmi* kişi arasındaki bir grubun haberiyle ilim oluşması muhtemeldir. Buna delil olarak

²¹⁴ Ebû Zehra, *İmam Sâdık*, s. 377.

²¹⁵ Bağdâdî *el-Fark beyne'l-firak*, s. 35.

²¹⁶ Bk. *el-Fark beyne'l-firak*, s. 36.

²¹⁷ Belhî, *Makâlât*, s. 286.

da “Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler” âyetini²¹⁸ zikreder.²¹⁹

Ebü'l-Hüseyin el-Hayyât (ö. 300/913) ise mütevâtir haber konusunda mümin-kâfir ayırımı yapmaksızın kâfirlerin de haberini kabul ederken dinî konularda âdil bir müminin haberini, söylediği şeyin doğruluğunun bilinmeyeceğini iddia ederek reddetmiştir.²²⁰ Bağdâdî (ö. 429/1037), el-Hayyât'ın haber-i vâhidi inkâr ederek aslında şer'î hükümlerin pek çoğunu inkâr etmeyi amaçladığını söylemiştir. Çünkü farzlara dâir rivâyetlerin çoğu haber-i vâhidlere dayanmaktadır.²²¹ Mülhid addedilen İbnü'r-Râvendî (ö. 301/913) gibi kimselerin keyfî denebilecek iddialarla haberi reddettikleri bilinmektedir.²²²

Gazzâlî haber-i vâhidle amel konusunu ele alırken, Kaderiyye'nin sem'î delillerden hareketle haber-i vâhidle amel edilmeyeceği görüşünde olduğunu nakletmiştir. Eserin muhakkiki, Gazzâlî'nin Kaderiyye ile Mu'tezile'yi kastettiğini düşünmektedir. Ancak Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) ve Ebü'l-Hüseyin el-Basrî (ö. 436/1044) gibi önde gelen âlimlerin kitaplarında bu görüşün aksinde açıklamalar yer aldığından; Gazzâlî'nin haber-i vâhidi itikadda kabul etmemelerinden ötürü böyle söylediği ihtimalini yüksek görmektedir.²²³

4. Haber-i Vâhidi Amelde Delil Kabul Edenler/ Cumhur

Ehl-i sünnet âlimleri ve Mu'tezile'nin büyük kısmı haber-i vâhidin, belirli şartları taşıdığı sürece ahkâm konularında delil olduğu konusunda fikir birliğine sahiptir. Bu fikirde olan âlimlerin çoğunluğu oluşturması dolayısıyla, bu görüşe sahip olanlar konu başlığında “cumhur” olarak ifade edilmişlerdir.

²¹⁸ el-Enfâl (8), 65.

²¹⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-fırak*, s. 77.

²²⁰ Hayyât, *İntisâr*, s. 45, 55.

²²¹ Bağdâdî, *el-Fark beyne 'l-fırak*, s. 108.

²²² Hayyât, *İntisâr*, s. 45.

²²³ Bk. *Müstasfâ*, II, 189.

a. Ehl-i Hadîs

Hadîs âlimleri, Hz. Peygamber'den (s.a.) nakledilen her türlü bilgiyi, güvenilirliğini teyit ettikten sonra, pek çok dinî konuda başvuru kaynağı olarak görmüşlerdir. İlk dönemden itibaren, özellikle mütekellimînin öne sürdüğü âhâd-mütevâtir ayırımı yerine haberleri sadece sıhhat bakımından tasnif etmişlerdir. Bu nedenle haber konusunda değinen musanniflerin sayısı oldukça sınırlıdır. Muhaddislerden İmam Şâfiî ve Buhârî, haber-i vâhidi “tek kişinin haberi” şeklinde ele almış olsalar da diğer muhaddisler genel olarak icmâ dışında kalan haberleri kastetmişlerdir. Burada, kelâmî manada âhâd-mütevâtir tasnifini dikkate alarak açıklama yapan ilk dönem (mütekaddim) hadîs âlimlerinin görüşleri izah edilecektir. Bu şekilde onların konuya yaklaşımları, Buhârî'nin haber-i vâhid anlayışı ile karşılaştırılabilecektir.

a.1. İbn Kuteybe'nin Haber-i Vâhid Anlayışı

İmam Şâfiî'nin talebelerinden olup, özellikle haberle ilgili görüş bildiren muhaddislerden biri İbn Kuteybe'dir (ö. 276/889). İbn Kuteybe, haberin sübûtu konusuna âlimlerin görüş ayrılığı yaşadığını söylemiştir. Buna göre bir haberin delil olması için gerekli yeter sayı hakkında bir kişiden seksen kişiye kadar, birbirinden farklı sayıların öne sürüldüğünü belirtmiştir. İbn Kuteybe haberin “tâife”yi oluşturacak nicelikteki bir topluluk tarafından nakledilmesi meselesini ele alırken; tâifenin bir topluluktan bir cüz'ü ifade ettiğini, dolayısıyla onun *bir, iki, üç* ve daha fazla kişiyi karşıladığını söylemiştir. Çünkü Allah Teâlâ âyet-i kerîmelerde²²⁴ dini öğretmek için bir tâifenin yeterli olduğunu söylemiştir. Allah Teâlâ, insanlara elçi olarak tek kişiyi göndermeyi yeterli görmüştür. Topluların gönderilen elçiye tâbi olmasını ve sözlerini kabul etmelerini emretmiştir. Bir topluma iki veya daha fazla elçi aynı anda gönderilmemiştir ki bu, elçinin ve haberinin güvenilir olduğuna delildir.²²⁵ İbn Kuteybe'nin bu delilleri mütevâtir haberin delil oluşuna işaret etmektedir. Dolayısıyla onun Buhârî'deki gibi tâife kelimesiyle haber-i vâhidi delillendirmeyi amaçlamadığı görülmektedir. Ona göre mütevâtir haber, itikadda

²²⁴ et-Tevbe (9), 122; en-Nûr (24), 2.

²²⁵ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (ö. 276/889), *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*, Mektebetü Külliyyeti'l-Ezheriyye, Kahire 1966, s. 65.

delildir fakat tek kişinin haberiyle ilgili böyle bir istidlâli yoktur. Bu yönüyle ıstılâhî açıdan İmam Şâfiî ve Buhârî'den ayrılmaktadır.

a.2. Beyhakî'nin Haber-i Vâhid Anlayışı

Hadîs ve fıkıhtaki yetkinliğiyle bilinen Beyhakî (ö. 458/1066), takipçisi olduğu İmam Şâfiî gibi haberlerin *âm* ve *hâs* olarak iki kısım olduğunu söylemiştir. Buna göre haber-i âm, Allah Teâlâ'nın kullarına farz kıldığı, kendileri ve mallarıyla ilgili konularda gelen haberlerdir. Bunlar, hem ehl-i ilmin hem de avâmın bilmesi gereken bilgilerdir. Çünkü bunlarla amel etmek hususunda tüm Müslümanlar aynı şekilde yükümlüdür. Namazların sayısı, Ramazan orucu, hac ve zekât gibi ibadetler ile kötü işlerin haram kılınması hakkındaki haberler böyledir. Haber-i hâs ise ahkâma dâir meseleler hakkında olup herkesin bilme yükümlülüğü bulunmayan konuları ihtivâ eder. Sehih secdesi, haccı bozan veya bozmayan şeyler ve fidye gerektiren durumları bildiren haberler buna misal getirilebilir.²²⁶

Beyhakî haber-i hâs için üçlü bir taksim daha yapar. Bunlar, ehl-i hadîsin sıhhatinde ittifak ettikleri, zayıflığı üzerine ittifak ettikleri ve sübûtunda ihtilâfa düştükleri haberlerdir. Sıhhatinde ittifak edilenleri de “şöhrete kavuşacak kadar tarikten nakledilerek hata bulunma veya yalan üzerinde birleşme vehminin bulunmadığı haberler” ile “âhâd haberler” olarak iki gruba ayırır. Anlaşıldığı üzere Buhârî'nin tek kişinin haberi manasında ele aldığı âhâd, Beyhakî nazarında şöhrete ulaşmamış haberleri karşılamaktadır.

Haber-i hâsın delil olduğunu göstermek için İmam Şâfiî'nin naklettiği; tebliği emreden hadîsleri ve Erike hadîsini nakletmiştir. Yine âyet-i kerîmelere²²⁷ de yer vererek, âyetlerde yer almayan pek çok detayın sünnetle sâbit olduğunu ifade etmiştir.²²⁸

Beyhakî'ye göre kader, ru'yet, âhirete dâir konular, fazilet ve mucizelerden bahseden haberler, ahkâmla ilgili meseleler meşhur olarak geldiklerinden mükteseb ilim ifade etmektedirler. Âhâd haberler ise hata payı taşırlar ve sıhhatleri bakımından

²²⁶ Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (ö. 458/1066), *Delâilü'n-nübüvve* (thk. Abdülmuti Kal'acî) I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, I, 22.

²²⁷ el-Hac (22), 29; el-Haşr (59), 7; Müddessir (74), 42-48.

²²⁸ Bk. *Delâilü'n-nübüvve*, I, 23-26.

aralarında farklılıklar bulunur. Ancak dua ve tergîb-terhîb gibi konular hakkında geldiklerinde, sünnete uygun olarak râvileri güvenilir olduğu müddetçe amel gerektirir. Ona göre mucizeler veya sahâbeden biri hakkında nakledilen fazilet hakkındaki âhâd haberler, tek bir mana üzere birleşirse, mükteseb ilim ifade edebilirler. Hatta âhâd haberler ve müstefiz haberler, âyetlerde zâhir olan Hz. Peygamber'in (s.a.) mucizeleri hakkında geldiğinde, tevâtür seviyesine ulaşarak zarûrî ilim ifade eder.²²⁹ Bu durumda böyle haberler, kastedilen haber-i vâhid manasını aşmaktadır.

Beyhakî'ye göre âhâd haberler âdil bir râvi tarafından kabul şartlarını taşıyarak nakledildiğinde amel gerektirir. İmam Şâfiî ve Buhârî'nin râvi şartları da adaleti önelemektedir. Fakat haber-i vâhidin tarifi ve kullanıldığı meseleler bakımından farklı bir usûl kullandığı anlaşılmaktadır.

a.3. İbn Abdülber'in Haber-i Vâhid Anlayışı

İbn Abdülber (ö. 463/1071), fakih ve muhaddis olmakla birlikte, burada onun konu hakkındaki görüşleri hadisçi kişiliği çerçevesinde ele alınacaktır.

İbn Abdülber sünneti, icmâ ve âhâd haberler olmak üzere iki kısımda ele almıştır. Yeter sayıdaki bir topluluğun yine yeter sayıdaki bir topluluktan naklettiği haber manasını verdiği icmâ ile tevâtür kavramını kastetmiştir. Ona göre icmâ, kat'î ilim ifade etmektedir. Haber-i vâhid ise sika râvilerin, muttasıl bir isnadla sabit olmuş haberleridir. Bu haberlerin amel gerektirdiği konusunda görüş birliği bulunduğu dikkat çekmiş ve itikaddaki durumu hakkında ihtilâf bulunduğunu söylemiştir.²³⁰ İbn Abdülber, Allah'ın kitabı, Hz. Peygamber'den (s.a.) sahîh olarak gelenler veya ümmetin üzerinde icmâ ettikleri ile bunlarla çelişmeyen âhâd haberlerin, Allah'ın sıfatları ve isimleri konusunda delil olduğunu belirtmiştir.²³¹ İbn Abdülber sünnetin önemini açıklarken; Hz.

²²⁹ Bk. *Delâilü'n-nübüvve*, I, 32-38.

²³⁰ Bk. İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâleddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed Kurtubî en-Nemerî (ö. 463/1071), *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlihî* (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), I-II, Mektebetü Selefiyye, Medine 1388/1968, II, 41-42.

²³¹ Bk. *Câmiu beyâni'l-ilm*, II, 117-118.

Peygamber'in (s.a.) veda hutbesinde, sünnete sarılmayı ve Habeşli bir köle dahî olsa ulû'l-emre itaati emrettiği hakkındaki rivâyetleri nakletmiştir.²³²

İbn Abdülber'e göre haber-i vâhid itikadda delil olmayıp amel gerektirmektedir. Bununla birlikte onun, bazı itikadî konularda haber-i vâhidi delil saydığı da görülmektedir. Bu yönüyle Buhârî'ye benzer bir kanaate sahiptir. Ancak ondan farklı olarak, âhâd haberleri tevâtür dışındaki tüm haberleri kapsayacak mâhiyetle ele almıştır.²³³

a.4. Hatîb el-Bağdâdî'nin Haber-i Vâhid Anlayışı

Hatîb el-Bağdâdî, haberlerin mütevâtir-âhâd şeklindeki taksimini kelâmcılara paralel olarak ele almış ve görüş bildirmiş bir hadîs usûlcüsüdür.²³⁴

el-Bağdâdî, haber-i vâhidi, mükellef için kesin bilgi gerektiren inanç konularında delil olarak kabul etmemiştir. Gerekçesini ise şöyle açıklamıştır: Böyle bir haberin Resûlullah'a (s.a.) âidiyeti tam olarak bilinmiyorsa; bu haber kesin bilgi ifade etmekten uzaktır. Bunun dışında Hz. Peygamber'in (s.a.) bize bildirdiği ahkâma dâir meselelere gelince, bu durumda haber-i vâhid delil olarak kullanılır ve onunla amel etmek gerekir. Haber-i vâhid; akla, manası açık Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine, mâruf sünnete, sünnet gibi kabul görmüş uygulamaya ve kesin olan bilgilere aykırı düşmesi durumunda delil olarak kabul edilmez. Ona göre hadîslerin sıhhati hakkında zan bulunması dolayısıyla haber-i vâhid itikadî konularda delil değildir. Gerekli şartları taşıdığı müddetçe bir hadîs, fikhî konularda kaynak değeri görür.²³⁵ Mükellef için kesin bilgi gerektirmediğini düşündüğü bu haberler, tevâtür dışındaki haberlerdir. Hatîb, ahkâm hakkındaki bu meselelere örnek olarak hadler, kefâretler, Ramazan ve Şevvâl hilâli, talâk, köle âzâdı, hac, zekât, miras,

²³² Bk. *Câmiu beyâni 'l-ilm*, II, 221-224.

²³³ İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâleddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed Kurtubî en-Nemerî (ö. 463/1071), *et-Temhîd li-mâ fi 'l-Muvatta' mine 'l-meânî ve 'l-esânîd* (thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî), I-XXIV, Vizâretü'l-Evkâf ve 'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Tıtvân 1387/1981, I, 8.

²³⁴ Hatîb, *Kifâye*, I, 108.

²³⁵ Hatîb, *Kifâye*, II, 557.

alım-satım meseleleri, tahâret, namaz ve dinen mekruh ve haram olan hâller vb. konuları zikretmiştir.²³⁶

Hatîb el-Bağdâdî'nin bu görüşü, sonraki süreçte muhaddislerin görüşü üzerinde etkili olmuştur. Hatîb'in bu yaklaşımı, Ehl- sünnet'in genel kanaatini yansıtmaktadır.

b. Fakihlerden Amelde Delil Kabul Edenler

Fakihlerin çoğunluğu haber-i vâhidin itikadî konularda hüccet olmadığını düşünmektedirler. Ebû Hanîfe haber-i vâhidi, tek kişinin haberi manasında ele almıştır.²³⁷ Öyle anlaşıyor ki onun bu tarifi, İmam Şâfiî ve Buhârî'nin tarifiyle aynıdır.

Hanefiler, âdil bir kimsenin haberinin, dinî konularda delil olduğunu, fakat kesin bilgi ifade etmediğini belirtmişlerdir.²³⁸

Serahsî, haber-i vâhidlerin kesin bilgi ifade etmeyip amel gerektirmediğini iddia edenlere karşı, ameldeki değerini ispata çalışmıştır. Serahsî, “Allah kendilerine kitap verilenlerden, ‘Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, gizlemeyeceksiniz’ diye söz almıştı” âyetini²³⁹ zikrederek, bu emrin her Müslümanı kapsadığını, dolayısıyla tek kişinin haberine güvenmenin ve onunla amel etmenin gerekli olduğunu açıklar. Tevbe Sûresi 122. âyetteki “tâife” kelimesi bir veya daha fazla kişiyi ifade etmektedir. Bundan hareketle birkaç kişi dini öğretmede yeterli sayılmalıdır.²⁴⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.) bu konudaki tatbikatı da oldukça önemlidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.), İslâm'a davet için Dihye el-Kelbî'yi (ö. 50/670) Kayser'e, Abdullah b. Uneys'i (ö. 54/674) Kısra'ya, Hz. Ali'yi ve Muâz b. Cebel'i (ö. 17/638) Yemen'e göndermiştir.²⁴¹ Resûlullah'ın (s.a.) Muâz'a, öğretici olarak gönderildiği halka, zekâtı emretmesini söylemesi, haber-i vâhidin

²³⁶ Hatîb, *Kifâye*, II, 557.

²³⁷ Şeybânî, Muhammed b. Hasan (ö. 189/805), *el-Asl* (thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî), I-V, İdâretü'l-Kur'ân ve Ulûmu'l-İslâmiyye, Karaçi, t.y., I, 447-448.

²³⁸ Serahsî, *Usûl*, I, 321.

²³⁹ Âl-i İmrân (3), 187.

²⁴⁰ Bk. *Usûl*, I, 322-323.

²⁴¹ Bk. Serahsî, Ebû Bekir Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, I-X, Çağrı Yayınları, İstanbul 1403/1983, X, 162.

delil oluşu için örnektir. Çünkü burada “haber verme” manası olup, emir doğrudan Hz. Peygamber (s.a.) tarafından verilmiştir.²⁴²

Serahsî, haber-i vâhidin yakînî ilim ifade etmeyeceğini, fakat fikhî meselelerde âdil bir kimsenin haberiyle amel edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ona göre doğruluğu hakkında şüphe bulunan haber-i vâhidlerle itikadî meseleler belirlenemeyeceği için haber-i vâhidler ilim ifade etmez fakat amelde delildir.²⁴³

Serahsî, fikhî bir meselede haber-i vâhidin delil olduğuna dâir delillerine şu örneği verir. Sözelimi bir yolcunun abdest almak üzere bir kap bulması ve Müslüman bir kimsenin kendisine, o kabın pis olduğunu haber vermesi durumunda, yolcu o kaptan abdest almamalıdır.²⁴⁴ Çünkü tek bir Müslümanın haberi kişi için bağlayıcıdır. Ayrıca Serahsî, Buhârî’nin istidlâl için kullandığı, şarabın haram kılındığına dâir tek kişinin getirdiği bir haber üzerine Enes b. Mâlik’in şarap fiçilerini kırmasını da misâl getirmiş, “Eğer tek kişinin haberi amel için delil olmasaydı Enes, şarap fiçilerini kırarak mallarını heder etmezdi” demiştir.²⁴⁵

İmam Şâfiî ve Buhârî’nin haber-i vâhidin itikad ve fıkıhta delil olduğunu ispat için naklettiği rivâyetlerin, Serahsî’nin istidlâlinde sadece fikhî meseleler için kullanıldığı görülmektedir.

Şâfiîlerden Kaffâl (ö. 365/975), İbn Süreyc (ö. 305/917) ve daha pek çok kimse haber ile amel etmenin delilinin akıl olduğunu söylemişlerdir.²⁴⁶ Cessâs (ö. 370/981) ise haber-i vâhidi, “karînelerden ötürü sahîh olduğuna dâir ilim ifade edenler” ve “sahîh olduğuna dâir ilim ifade etmeyenler” şeklinde ikiye ayırır.²⁴⁷ İbn Teymiyye âlimlerin çoğunluğunun, karînelerle gelen haber-i vâhidin ilim ifade ettiği görüşünde birleştiğini

²⁴² Bk. *Usûl*, I, 329.

²⁴³ Serahsî, *Usûl*, I, 321-322.

²⁴⁴ Bk. *Mebûsât*, X, 162.

²⁴⁵ Bk. *Mebûsât*, X, 167.

²⁴⁶ Âmidî, *İhkâm*, II, 48; Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (ö. 606/1209), *el-Mahsûl fî ilmi usûli’l-fikh* (thk. Tâhâ Câbir Feyyaz el-Alvânî), I-VI, Câmiatü’l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 2. bs., Riyad 1412/1992, IV, 353.

²⁴⁷ Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali Râzî (ö. 370/981), *Usûlü’l-fikh (el-Fusûl fî’l-fikh)*, (thk. Uceyl Câsim Neşemî), I-IV, Mektebetü’l-İrşâd, İstanbul 1414/1994, III, 63-64.

belirtmiştir.²⁴⁸ Karîneler ile haberin sıhhati anlaşıldıktan sonra haber amel edilebilir sayılmıştır. Ancak İbn Teymiyye'nin iddiasının aksine, ilim ifade ettiğini kabul eden âlimler çoğunluğu teşkil etmemektedir. Onun bu düşüncesi, bahsi geçtiği üzere pek çok fakihın bazı itikadî konularda haber-i vâhidi kabul etmelerine işaret ediyor gibidir. Anlaşılacağı üzere, temel bir kabul olarak âhâd ile akâidenin belirlenemeyeceği öne sürülmüş ancak sahîh olduğu bilinen rivâyetler inanç konularında da dikkate alınmıştır.

Hanefî âlimlerden Zâhid el-Kevserî'nin (ö. 1952) bu konudaki itidalli yaklaşımı, haber-i vâhidin inanç konularında delil olmasıyla ilgili bu çelişkiyi vuzûha kavuşturmaktadır. Ona göre haber-i vâhidi itikadda tamamen reddetmek veya tamamen delil saymak ifrat ile tefrittir. Nitekim pratikte ulemâ gayba dâir meselelerde haber-i vâhidi tedvin etmişlerdir. Aksi takdirde onların boş işlerle uğraşmış oldukları sonucuna varılacaktır. Misâl olarak Kevserî, Buhârî ve Müslim'in ittifakla naklettiği rivâyetlerin İsa'nın (a.s.) nüzûlünün hak olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Öyleyse bir haberin sıhhatine delâlet eden karîneler bulunduğu, bu haber bazı akâid konularında delil olabilir.²⁴⁹ Kevserî, haber-i vâhidin, kat'î olmasa bile tüm dinî konularda istifadeye açık olduğunu ve kalbin ameli olan itikada dâir konularda da bilgi değeri taşıdığını düşünmektedir. Kevserî bu deliller ile klasik görüşe bağlı kalarak, farklı bir çözüm sunmuştur.²⁵⁰ Onun bu görüşleri, Buhârî'nin ve ulemanın ekseriyetinin yaklaşımını açıklar niteliktedir.

c. Kelâmcılardan Amelde Delil Kabul Edenler

İlk olarak Mu'tezilî anlayışın öne sürdüğü âhâd-mütevâtir taksimi sonraki süreçte, Ehl-i Sünnet kelâmcıları tarafından da benimsenmiştir. Mütakellimîn, sadece mütevâtir haberlerin kelâmî-fikhî konularda ilim ifade ettiğini kabul etmiştir.²⁵¹

²⁴⁸ Bk. *Mecmû'û fetâvâ*, XVIII, 41.

²⁴⁹ Kevserî, Muhammed Zâhid (ö. 1371/1952), *Nazra 'âbira fî mezâ'imi men yünkuru nüzûle İsa aleyhi's-selâm kable'l-âhira*, Matbaatu Emîn Abdurrahman, Kahire 1362/1943, s. 39-40.

²⁵⁰ Özşenel, Mehmet, "Kevserî'ye Göre Haber-i Vâhidin İtikadî Konularda Delil Olma Meselesi", *Uluslararası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri* (24-25 Kasım 2007), s. 567.

²⁵¹ Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 13-14.

Hâricîler

Hâricîler'in haber-i vâhidi külliyyen reddettikleri şeklinde genel bir kabul bulunmakla birlikte bunun aksini gösteren deliller de mevcuttur. İçlerinde haberi reddeden büyük bir çoğunluk bulunmakla birlikte Hâricîler'den hadîs öğrenen ve rivâyet eden kimselerin varlığı bilinmektedir.²⁵²

Özellikle Hâricîler'in son temsilcisi olan İbâdiye'ye mensup ulemânın, haber hakkındaki tutumları önemlidir. İbâdîler, haber-i vâhidi, amele dâir konularda kabul edil delil sayarken; yakîn bilgiler üzerine binâ edilmesi gereken akîdevî hususlarda delil olarak kabul etmemişlerdir. Bu yaklaşımın, haber-i vâhid hakkındaki ifrat ve tefrite kaçan görüşler içinde en mutedili olduğunu öne sürerler.²⁵³ İbâdîlerin bu haber-i vâhid yaklaşımı, Ehl-i sünnet kelâmcılarının görüşüyle aynı doğrultudadır.

Şîa

Şîa'nın İmâmîyye koluna mensup olan âlimler, haber-i vâhidi masum imamdan geldiği müddetçe kesin bilgi kaynağı olarak kabul etmektedirler. Çünkü Şîî inanca göre imamın sözü hüccettir ve Hz. Peygamber'den (s.a.) naklettiği haberler kat'î sûrette doğrudur. Tûsî (ö. 672/1274), Resûlullah'tan (s.a.) veya masum imamdan nakledilmiş âhâd rivâyetlerin delil olduğu konusunda İmâmîlerin icmâ ettiğini bildirmektedir. Ona göre haber-i vâhidle amel etmenin gerekliliği naklî delillerle sâbittir.²⁵⁴ Öyle ki Şîî ulemâ bu konuda Ehl-i sünnet âlimlerinin delil kabul ettiği nakilleri delil saymıştır. Mezhebe âit genel kanaat haber-i vâhidin sadece fıkıhta delil olduğu yönündedir. Bir haberin sahîh sayılması noktasında, imamlardan bir grubun icmâ etmesini yeterli görmüşlerdir. Eğer imam, Hz. Peygamber'den (s.a.) bir haber nakletmişse bu delildir, bağlayıcıdır.²⁵⁵

²⁵² el-Busâidî, Sâlih b. Ahmed b. Seyf, *Rivâyetü'l-hadîs inde'l-İbâdiyye (Dirâsetü'l-mukârane)*, <https://www.researchgate.net/publication/306400236>, s. 29-33.

²⁵³ el-Busâidî, *Rivâyetü'l-hadîs inde'l-İbâdiyye*, s. 18.

²⁵⁴ Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 353; Süheyr Reşad, el-Mühennâ, *Haberu'l-vâhid fi's-sünneti ve eserihi fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Dâru's-Şurûk, Kahire, ts., s. 30-31.

²⁵⁵ İmâmîler, Ehl-i sünnet ulemânın haber-i vâhidin hücciyetine delil olarak zikrettiği, Tevbe Sûresi'nin 122. ve Hucurât Sûresi'nin 6. âyetlerini zikretmişlerdir. Ayrıca imamlarının âhâd haberleri kabulde icmâ etmiş olmalarını da bu hususta hüccet saymışlardır. Detaylı bilgi için bk. Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed (ö. 1394/1974), *el-İmâm es-Sâdık: Hayâtuhû ve âsâruhû-ârâuhû ve fıkhuhû*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, ts., s. 369-370.

Mu‘tezile

Mu‘tezilî âlimler, zan ifade eden hiçbir bilgiyi, itikadda delil saymamışlardır. Bu nedenle Hz. Peygamber’e (s.a.) âidiyeti konusunda mütevâtir gibi kesinlik taşımayan haber-i vâhidi itikadda delil olarak kabul etmemişlerdir. Ancak haber-i vâhidin amel gerektirdiği konusunda Cübbâîlerin ve bazı Mu‘tezilî kelâmcıların görüşleri bir kenara bırakılırsa, onların büyük çoğunluğu âdil bir kimsenin haberinin aklen amel edilmesi gereken bir bilgi olduğunu ifade etmişlerdir.²⁵⁶

Ehl-i Sünnet kelâmcılarının haricinde Mu‘tezile’den Kâ‘bî, haber-i vâhidin nazârî bilgi ifade ettiğini söylemiştir. Hatta âhâd haberleri inkâr eden Mu‘tezilî Ebü’l-Hüseyin el-Hayyât’ı (ö. 300/913 [?]) sapkınlıkla itham etmiştir. Ayrıca Hayyât’a karşı haber-i vâhidin amel değerini ispat için bir eser kaleme almıştır.²⁵⁷ Buradan hareketle Mu‘tezilî âlimler arasında haber-i vâhide karşı farklı tutumların bulunduğu anlaşılmaktadır.

Haber-i vâhidin akıl yürütme ve delillerle elde edileceğini söyleyen usûlcülerden biri de Ebü’l-Hüseyin el-Basrî’dir. İstidlâl neticesinde doğru olduğu anlaşılan bir haberin delil olduğunu kabul etmiştir.²⁵⁸ Nazzâm da haber-i vâhidin karînelerle bilgi ifade edeceği şeklinde şartlar öne sürerek zarûrî bir bilgi oluşturduğunu kabul etmiştir. Ona göre tek kişinin karîneyle naklettiği haber zarûrî bilgi ifade edebilir. Önemli olan nokta haberi alanda zarûrî bilginin oluşmasıdır.²⁵⁹ Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916), Ebû Hâşim (ö. 321/933) ve Kâdî Abdülcebbâr gibi Mu‘tezilî kelâmcıların çoğu nakil yoluyla haber-i vâhidin bilgi kaynağı olacağı konusunda aynı fikirdedirler.²⁶⁰

Ehl-i Sünnet Kelâmcıları

Ehl-i sünnet kelâmcıları, zan ifade etmesi sebebiyle haber-i vâhidin sadece amelde delil olduğunu savunmuştur. Ebü’l-Hasan el-Eş‘arî, “Hz. Peygamber’e (s.a.) ulaşacak şekilde âdil bir kimsenin naklettiği haber” olarak tanımladığı haber-i vâhid ile amel

²⁵⁶ Âmidî, *İhkâm*, II, 32.

²⁵⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne ‘l-fırak*, s. 108.

²⁵⁸ Ebü’l-Hüseyin el-Basrî, *Mu‘temed*, II, 96.

²⁵⁹ Kâdî, *Muğnî*, XV, 392.

²⁶⁰ Râzî, *Mahsûl*, IV, 353.

etmenin gerekliliğinden bahsetmektedir. Fakat itikad ile alakalı konulardaki durumuna değinmemiştir.²⁶¹

Ebû Mansur el-Mâtürîdî mütevâtir düzeyine ulaşmayan haberlerin, râvilerinin hâllerinin araştırılması neticesinde oluşacak bilgiye bağlı olarak delil olacağını düşünmektedir. Râvinin güvenilirliği için yapılan bu ictihadda hata payı bulunmakla birlikte, râvinin güvenilirliği yönünde zann-ı gâlib oluştuğunda haberiyle amel edilebileceğini söyler.²⁶² Fakat böyle bir haberin kat'î bilgi ifade edeceği hususunda net bir ifade kullanmamaktadır. Dolayısıyla Mâtürîdî, haber-i vâhidi tek kişinin haberi olarak ele almıştır.

Gazzâlî de haber-i vâhidi tevâtür olmaksızın bir grup kimsenin naklettiği haberler olarak tanımlar. Ona göre beş veya altı râvinin naklettiği haberler de haber-i vâhiddir. Çünkü böyle haberlerin Hz. Peygamber'e (s.a.) âidiyeti kesin olarak bilinmemektedir. Haber-i vâhid ilim ifade etmez. Fakat kesin bir şekilde amel etmeyi gerektirir.²⁶³

Râzî (ö. 606/1209) ise âhâd haberlerin zan ifade ettiğine ve zan hakkındaki âyetlerden hareketle zanna itimadın câiz olmadığına değinmiştir. Sahâbîlerin birbirlerinin haberlerini eleştirmeleri ve muhaddislerin yalan haberleri de bilmeden kabul edebildikleri gibi gerekçelerle inanç konularında âhâd haberlere dayanmanın doğru olmadığını ifade etmiştir.²⁶⁴

Hem Mâtürîdî hem de Eş'arî kelâmcıların çoğunluğu haber-i vâhidi haber-i sâdık kapsamında ele almazlar. Bunun sebebi, haber-i vâhidin epistemolojik açıdan zan ifade ediyor olmasıdır.²⁶⁵ Zanna dayanarak itikadî esasları belirlememek için sıhhat şartlarını taşıyan âhâd haberleri ancak fikhî konularda esas almışlardır. Fakat şunu da eklemek gerekir ki hem Mâtürîdî hem de Eş'arî kelâmcılar haber-i vâhidi itikadda delil kabul etmediklerini belirtmekle birlikte; nübüvvet, ba's, kabir azâbı, ru'yet gibi akâid

²⁶¹ İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan b. Fûrek el-Ensârî (ö. 406/1015), *Mücerred makâlâtî'ş-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* (thk. Daniel Gimaret), Dâru'l-Maşrik (Dar el-Machreq), Beyrut 1987, s. 23.

²⁶² Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 14-15.

²⁶³ Bk. *Müstasfâ*, II, 179-180.

²⁶⁴ Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (ö. 606/1209), *Esâsü't-takdîs* (thk. Ahmed Hicâzî es-Sikâ), Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, Kahire 1406/1986, s. 215-219.

²⁶⁵ Aslan, "Eş'arî Kelâm Ekolünde Bilginin Kaynağı Olarak Haber", s. 78.

hakkındaki âhâd haberleri delil olarak kullanmışlardır. Yani genel bir kâide olarak haber-i vâhidle itikad konularında amel etmeyi câiz görmeseler de tatbikatta birtakım istisnalar yapmışlardır.²⁶⁶ Benzer bir durumun fakihler için de geçerli olduğundan daha evvel bahsedilmişti.

²⁶⁶ Tuğlu, “İmam Mâtürîdî’de Haber-i Vâhidlerin Değeri”, *Uluslararası İmam Mâtürîdî Sempozyumu* Eskişehir (28-30 Nisan 2014), s. 9.

DEĞERLENDİRME

Haber-i vâhid kavramı, hicri ilk iki yüzyılda tek kişinin haberi manasında kullanılmışken; II./VIII. yüzyıl sonrasında fikhın tedvini ve mezheplerin teşekkülü ile yeni bir mana kazanarak, mütevâtir dışındaki tüm haberleri karşılamak için kullanılmıştır.

Mütevâtir haberin dinde hüccet oluşu hususunda Ehl-i sünnet âlimleri arasında icmâ bulunmakta olup; Mu‘tezile’nin cumhuru bu görüşü paylaşmaktadır. Âhâd haberler ise Ehl-i sünnetin çoğunluğu, Mu‘tezile’nin ise tamamı tarafından sadece fıkıhta delil sayılmıştır. Bunun nedeni âhâd haberlerin yakîn bilgi oluşturmadığı düşüncesidir.

Başlangıçta mütakellimînin kabul ettiği âhâd-mütevâtir haber tasnifi, sonraki yüzyıllarda ehl-i hadîs tarafından da kabul edilmiştir. Ancak burada şöyle bir fark vardır. Ehl-i hadîs, birbirine şahid ve mütâbi olmuş, farklı senedlerle takviye edilmiş sahîh ve mâruf hadîsleri icmâen delil saymış ve bu hadîslerle amel etmiştir. Mütevâtir olmamakla birlikte, manaları açısından neredeyse tevâtür düzeyindeki bu rivâyetler, pratikte itikadî konular için de delil teşkil etmiştir. Öyle ki akâide dâhil olan âhiret hakkındaki bilgiler çoğunlukla âhâd haberlerden elde edilmiştir. Muhaddislerin dışında fıkıh ve kelâm ulemâsı da, fakihler arasında tedâvülde olan ve meşhur veya manevî mütevâtir olarak ifade ettikleri haberleri, inanç konularında delil saymışlardır. Böylece hem inkârı durumunda kişinin îmanının tehlikeye girdiği fikrini bertaraf etmiş hem de bu meşhur sahîh hadîsleri delil saymışlardır. Aslında Ehl-i Sünnet âlimlerinin haber-i vâhid konusundaki tavrı genel olarak böyledir.

Âhâd haberler, mütevâtir haberin bulunmadığı pek çok meselede delil olarak kullanılmıştır. Zira ictihada başvurmak yerine âlimler, Hz. Peygamber’e (s.a.) âidiyeti konusunda zann-ı gâlib bulunan âhâd hadîsleri tercih etmiştir. Âhâd hadîsleri sıkı şartlarla incelemiş ve sıhhat durumlarına göre derecelendirmişlerdir.

Âhâd haberlerin dinde delil olmasının gerekliliğini ispat amacıyla eserinde *Ahbâru’l-âhâd* adlı bir bölüm oluşturan Buhârî’nin yöntemi değerlendirilmiştir. Onun “tek kişinin haberi” olarak ele aldığı haber-i vâhidin, muhaddislerin geneli tarafından “tevâtür şartlarını taşımayan haber” olarak tarif edildiği görülmüştür. Buhârî, metod ve tarif konusunda bahsi geçen muhaddislerden ayrılmaktadır. Onun haber-i vâhidi delil aldığı konuların hangileri olduğu ve dayanakları ikinci bölümde incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM
BUHÂRÎ’NİN KİTÂBU AHBÂRİ’L-ÂHÂD’DA ZİKRETTİĞİ
RİVÂYETLER ve İNCELENMESİ

I. KİTÂBU AHBÂRÎ'L-ÂHÂD'IN BUHÂRÎ NÜSHALARINDAKİ DURUMU

Kitâbu ahbâri'l-âhâd'ın, kendisinden önceki *Kitâbu't-temennî*'ye dâhil bir bâb başlığı mı yoksa müstakil bir kitab mı olduğu konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur.

Bugün mevcut nüshalarda *Ahbâru'l-âhâd*, 95. kitab olarak geçmektedir. İbn Hacer bu bölümü 95. kitab olarak kaydetmiş ve bu kısmın sadece Sâgânî nüshasında “Kitâbu ahbâri'-âhâd” şeklinde geçtiğini söylemiştir.²⁶⁷ Kastallânî, bu bölümün, *Ahkâm*'ın bâblarından sonuncusu olup *Temennî*'den sonra geldiğini belirtir.²⁶⁸

İbn Hacer konularının irtibatından ötürü *Kitâbu ahbâri'l-âhâd*'ın, kendinden önceki *Kitâbu't-temennî* ile birlikte *Kitâbu'l-ahkâm*'ın bâbları olma ihtimalinden bahseder. Çünkü *Kitâbu'l-ahkâm* hâkim, idareci ve kadı olan kimselerin hasletlerine, davranışlarına ve onlara itaatin gerekliliğine dâir rivâyetleri kapsamaktadır. İkinci bir ihtimal olarak İbn Hacer bu kitabın, konuyla benzerliğinden ötürü kendisinden sonraki *Kitâbü'l-i'tisam bi's-sünne*'nin bâblarından biri olabileceğini kaydeder.²⁶⁹

Ahbâru'l-âhâd'ın müstakil bir kitab olarak *Ahkâm* ve *Temennî* kitaplarının arasında yer alması da imkân dâhilinde olup buna mâni bir durum görünmemektedir.²⁷⁰ Kanaatimizce *Ahbâru'l-âhâd*'ın kendi içinde bir bütünlüğe sahip olması, bâb başlıklarının uyumu ve yirmi bir hadîs üzerinde konuya genişçe yer verilmesi gibi sebeplerden ötürü müstakil bir bölüm olması daha mâkul görünmektedir.

²⁶⁷ İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Al b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Şuayb el-Arnâvut), I-XXIV, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dımaşk 2013/1434, XXIII, 455.

²⁶⁸ Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., X, 297.

²⁶⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XXIII, 455.

²⁷⁰ Özmen, Ramazan, “el-Buhârî'nin Haberi'l-Vâhid Savunusunda Kullandığı Hadislerin Hucciyeti Üzerine Bir İnceleme”, *EKEV Akademi Dergisi*, yıl: 13, sy. 39 (Bahar 2009), s. 134-136.

II. KİTÂBU AHBÂRÎ'L-ÂHÂD'DA NAKLEDİLEN HADİSLERİN TAHRÎCİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Buhârî bu bölümde *altı* bâb oluşturmuş ve toplamda *yirmi bir* hadîs nakletmiştir. Bu rivâyetlerin Buhârî dâhil olmak üzere *Kütüb-i Sitte* içerisindeki mütâbîlerini görmek amacıyla tahrîcleri yapılmıştır. Buhârî'nin bu rivâyetleri haber-i vâhidin pek çok konuda delil olduğunu ispat için kullandığı görülmüştür. Diğer musannifler ise aynı rivâyetlere yer vermekle birlikte onları doğrudan haber-i vâhidi delillendirmek maksadıyla kullanmadığı tespit edilmiştir. Fakat onlar da tek kişinin haberinin muteber olduğunu gösteren başka hadîsler nakletmişlerdir.

A. Birinci Bâb

باب ما جاء في إجازة خبر الواحد الصدوق في الأذان والصلاة والصوم والفرائض والأحكام

وقول الله تعالى { فلولوا نفر من كل فرقة منهم طائفة ليتفقهوا في الدين ولينذروا قومهم إذا رجعوا إليهم

لعلهم يحذرون } / التوبة 122

ويسمى الرجل طائفة لقوله تعالى { وإن طائفتان من المؤمنين اقتتلوا } الحجرات 9

وقوله تعالى { إن جاءكم فاسق بنبأ فتبينوا } الحجرات 6

وكيف بعث النبي صلى الله عليه و سلم أمراءه واحدا بعد واحد فإن سها أحد منهم رد إلى السنة

Güvenilir Bir Tek Kişinin Ezan, Namaz, Oruç ve Benzeri Farzlar Hakkında ve Ahkâma Dâir Verdiği Haberin Muteber Oluşu Hakkındaki Hadîsler

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Müminlerin hepsi topyekûn seferber olacak değiller. Her kesimden bir grup kimse (tâife) dinde derinleşmek ve döndüklerinde kavimlerini uyarmak üzere geri kalsınlar. Böylece kötülükten sakınmış olurlar.”²⁷¹

²⁷¹ et-Tevbe (9), 122.

Allah Teâlâ'nın şu kavlinde tek bir adam/racül, “tâife” diye isimlendirmiştir: “Eğer inananlardan iki grup (tâife) birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin.”²⁷²

“Ey îman edenler! Size bir fâsık haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.”²⁷³

Resûlullah (s.a.), elçilerini birbiri ardına göndermiştir ki onlardan biri hataya düştüğünde diğeri onu düzeltmek sûretiyle sünnete döndürsün.

İlk bâbdaki bazı lâfızları detaylı olarak incelemek faydalı olacaktır:

1. Haber-i Vâhid

Kirmânî (ö. 786/1384), Buhârî'nin bâb başlığında “icâzet” kelimesini kullanarak haber-i vâhidin hüccet oluşunu ve onunla amel etmenin gerekliliğini ortaya koyduğunu söyler.²⁷⁴ Haberu'l-vâhid ifadesindeki “vâhid” ise hakikî manasıyla tek demektir. Usûlcülerin “vâhid” ifadesine mütevâtir olmayan manası vermesinin aksine Buhârî bu ibâreyi gerçek manasıyla kullanır. Böylece haberin sadece bir kişi tarafından nakledilmesi durumunda dahî delil olabileceği fikrini ortaya koymuştur.

2. Farzlar (Ferâiz) ve Dînî Hükümler (Ahkâm)

Buhârî bâb başlığında “ferâize dâir haberler” ifadesini kullandıktan sonra farzlara dâhil olan ezan, namaz ve orucu ayrıca zikrederek, geneli özele atfetmiştir.

Diğer farzların içinden sadece bu üç farzı zikretmesi, bunların tek kişinin haberiyle ilgili bir yönünün bulunmasından kaynaklı olabilir. Buhârî'nin bâb başlığında sadece ahkâma dâir meselelere işaret etmesinden ötürü haber-i vâhidi sadece fikhî konularda delil kabul ettiği değerlendirilmesinde bulunulmuştur.²⁷⁵

²⁷² el-Hucurât (49), 9.

²⁷³ el-Hucurât (49), 6.

²⁷⁴ Kirmânî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali (ö. 786/1384), *Sahîhu Ebi Abdillâh el-Buhârî bi-şerhi'l-Kirmânî=el-Kevâkibü'd-derarî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2. bs., Beyrut 1401/1981, XXV, 14; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* XXIII, 456.

²⁷⁵ Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derarî*, XXV, 14; Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed (ö. 855/1451), *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XX, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî Ahlebî ve Evlâduhû, yy. 1392/1972, XX, 188.

3. Sadûk (Güvenilir) Kimse

Kirmânî başlıkta geçen “güvenilir bir kimse (sadûk)” ibâresinin mübâlağa sîgasıyla geldiğine dikkat çeker. “Sadûk” ile doğruluğun kendisinde meleke hâline geldiği bir zât kastedilir. Kirmânî, Buhârî’nin sadûk bir râvinin haberini ahkâma dâir konularda delil saydığını ifade eder.²⁷⁶

Sadûk bir kimsenin ezan hakkındaki haberi ile vakit tayininin yapılabileceği; kible hakkındaki haberi ile namazın hangi yöne kılınacağı, fecrin doğuşu veya güneşin batışı ile ilgili verdiği haberi ile oruca başlanacağı kastedilmiştir.²⁷⁷ Öyleyse Buhârî, râvi ile ilgili şartlarında öncelikli olarak güvenilirliği esas almıştır.

4. İstidlâl İçin Zikredilen Âyetler

Buhârî öncelikle haberin sıhhati için yeter sayıyı belirlemeyi hedeflemiştir. Bu maksatla bu sayıya işaret eden âyetlere müracaat etmiştir. Tevbe Sûresi’nde Allah Teâlâ’nın, dini öğretmede yeterli gördüğü tâife miktarınca bir gruptan bahsedilmektedir. Buhârî bu ibârenin geçtiği iki âyeti ele almıştır. Devamında ise sadece sayının önemli olmadığına dikkat çekerek râvinin adaletinin tespitine işaret eden bir âyeti de eklemiştir.

et-Tevbe (9), 122: “Müminlerin hepsi topyekûn seferber olacak değiller. Her kesimden bir grup kimse (tâife) dinde derinleşmek ve döndüklerinde kavimlerini uyarmak üzere geri kalsınlar. Böylece kötülükten sakınmış olurlar.”

Âyette geçen topluluk/tâife, bir veya birden fazla kimse manasında olup belirli sayıdaki bir grubu ifade etmez. İbn Abbas, Nehaî (ö. 96/714), Atâ (ö. 103/721) ve İkrime (ö. 105/723) bu görüştedirler.²⁷⁸ Tâifeyi oluşturan kişi sayısını tayin etmek üzere sayı belirtilen görüşler de bulunmaktadır. İbn Abbas, *dört* ile *kırk* kişi arası; Zührî *üç*, Hasan el-Basrî *on*; Atâ *iki* ve daha fazla; Mâlik ise *dört* kişiyi kapsadığını söylemişlerdir.²⁷⁹

Râgıb el-İsfahânî (ö. V/XI yüzyıl), tâife (طائفة) kelimesi ile bir çoğunluğun kastedildiğini söyler. Tek kişiye ise “tâif” (طائف) denilebileceğini ifade eder. Buna göre

²⁷⁶ Bk. *el-Kevâkibu’l-derarî*, XXV, 14.

²⁷⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XXIII, 456; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XX, 188; Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, X, 386.

²⁷⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XXIII, 456.

²⁷⁹ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XX, 188.

tâife kelimesi sözlükte “bir şeyden bir parça” manasında olup muayyen bir sayısı yoktur. İsfahânî âyetteki, “Onların her kesiminden/fırkasından bir topluluk/tâife” meâlindeki kısımda geçen “fırka” lâfzı ile en az üç kişiden oluşan bir grubun anlaşıldığını belirtmiştir.²⁸⁰

Bu âyet haberi vâhidin kapsamını göstermektedir. “Dinde tefakkuh edip derinleşmek” ifadesinin hangi bahisleri içerdiği önemlidir. İman, amel ve ahlâkı kapsayacak şekilde, Resûlullah’tan (s.a.) öğrenilen her türlü bilgi dini ifade etmektedir. Dolayısıyla tüm bu konularda öğrenim ve öğretim yapmak üzere tâife denilen bir grup kimsenin haberi, yeter sayı olarak ifade edilmiştir.

el-Hucurât (49), 9: “Eğer inananlardan iki topluluk (tâife) birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin.”

Bu âyetteki tâife ifadesinden “iki grup” veya “iki kişi” manası anlaşılabilir. Ancak Buhârî burada tâife ile tek kişinin kastedildiğini düşünmektedir. Fakat bu durum aynı kelimenin,²⁸¹ birden fazla kişiyi karşılamasına engel değildir.²⁸² Yani bu görüşe göre tâife, *bir* veya daha fazla kişi manasını taşımaktadır.

el- Hucurât (49), 6: “Ey îman edenler! Size bir fâsık haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip bu yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.”

İbn Hacer, bu âyetteki şart ve sıfattan hareketle haber-i vâhidi kabul etmenin gerektiğini söyler.²⁸³ Çünkü fâsık bir kimsenin haberinin dahî, araştırılarak doğruluğu tespit edildiğinde makbul olması, âdil bir râvinin haberinin geçerli olduğunu gösterir.

Buhârî bu âyeti, râvinin sayısı değil vasfının önemli olduğunu göstermek amacıyla zikretmiş olmalıdır. Zira tâife gibi bir veya birden fazla kişiye değil doğrudan tek kişiye

²⁸⁰ İbn Hacer *Fethu ’l-bârî*, XXIII, 457.

²⁸¹ Bk. en-Nûr (24), 2. Âyet-i kerîmenin meâli şu şekildedir: “Zina eden kadın ve erkeğin her ikisine de yüz sopa vurun. Eğer Allah’a ve âhiret gününe îman ediyorsanız, Allah’ın kanununu uygulamakta merhametiniz size engel olmasın. Müminlerden bir grup (tâife) onların cezalarını çektiklerine şâhit olsunlar.”

²⁸² İbn Hacer, *a.g.e.*, XXIII, 457; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XX, 188-189.

²⁸³ İbn Hacer, *a.g.e.*, XXIII, 457.

atıf vardır. Buna göre kişinin güvenilir olması yani fâsık olmaması, haberin muhtevasına itimadı etkileyeceği için râvi konusunda sayı değil vasfa önem verilmelidir.

5. Hz. Peygamber'in (s.a.) İslâm'ı Öğretmek İçin Her Bölgeye Tek Tek Elçi Göndermesi

Kirmânî buradaki lâfzı zâhiren ele alarak; gönderilen bir elçinin tatbikatlarında sünnete aykırı düşme ihtimalinin bertarâf edilmesi için peşi sıra bir başka elçinin gönderildiğini; böylece sünnetin tatbik edildiğinden emin olunduğunu ifade eder.²⁸⁴ Böylece İslâm dışı bir uygulamaya fırsat verilmeyerek, sünnet ikâme edilmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.) bir elçiyi bir başka elçiyle takviye etmesi, ilk elçinin haberini haber-i vâhid olmaktan çıkarmaz. Aksine haber-i vâhidin Resûlullah'ın (s.a.) uygulamasıyla sabit olduğu hususunda güçlü bir delil teşkil etmektedir. Çünkü elçilerin gönderildikleri bölgelerdeki topluluklar, onların sözlerine itimat ediyor ve bir karîne aramaksızın haberlerini kabul ediyorlardı. İbn Hacer, İmam Şâfiî'nin de naklettiği, tebliği emreden âyet ve hadîsleri hatırlatarak haber-i vâhidin delil oluşuna vurgu yapar.²⁸⁵ Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.), insanlara İslâm'ı tebliğ etme vazifesi vardır. Eğer haber-i vâhid delil sayılmasaydı, şerîatin bütün insanlara ulaştırılarak tevâtür düzeyine gelmesi mümkün olmazdı.²⁸⁶

Öyleyse bu gönderilen elçiler, “Hangi haberleri aktarmak üzere görevlendirilmiştir?” sorusu akla gelmektedir. Elbette ki önce îman, sonrasına hükümler tebliğ edilecektir. Özellikle yabancı devletlere gönderilen elçilerin ilk beyânları, dine çağırmak üzere yapılmıştır. Bu durum hadîslerle tekrar ele alınacaktır.

Buhârî bu tercemedan sonra *on dört* hadîs nakletmiştir.

1. Hadîs

حدثنا محمد بن المثنى حدثنا عبد الوهاب حدثنا أيوب عن أبي قلابة حدثنا مالك بن الحويرث قال

أتينا النبي صلى الله عليه وسلم ونحن شعبة متقاربون فأقمنا عنده عشرين ليلة وكان رسول الله صلى الله عليه

²⁸⁴ Bk. *Kevâkibü'd-derârî*, XXV, 15.

²⁸⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XXIII, 458.

²⁸⁶ Bk. *Fethu'l-bârî*, XXIII, 458.

و سلم رفيقا فلما ظن أنا قد اشتبهينا أهلنا أو قد اشتقنا سألنا عمن تركنا بعدنا فأخبرناه قال (ارجعوا إلى أهليكم فأقيموا فيهم وعلموهم ومروهم) . وذكر أشياء أحفظها أو لا أحفظها (وصلوا كما رأيتموني أصلي فإذا حضرت الصلاة فليؤذن لكم أحدكم وليؤمكم أكبركم)

← Buhârî ← Muhammed b. el-Müsennâ ← Abdülvehhâb b. Abdilmecîd

← Eyyûb es-Sahtiyânî ← Ebû Kılâbe el-Basrî ← Mâlik b. el-Huveyris

Hiz. Peygamber (s.a.)

Mâlik b. el-Huveyris şöyle demiştir: “Biz akran bir grup genç olarak Hiz. Peygamber’e geldik ve onun yanında yirmi gece kaldık. Allah Resûlü son derece hassas bir kimseydi. Ailelerimizi özlediğimizi anlayınca, geride kimleri bırakıp geldiğimizi sordu. Biz de söyledik. Bunun üzerine, ‘Ailelerinizin yanına dönünüz, onların yanında kalınız. Onlara, öğrendiklerinizi öğretiniz’ buyurdu.” Mâlik’ten naklen Ebû Kılâbe şöyle dedi: “Mâlik b. el-Huveyris bana pek çoğunu daha söyledi, bir kısmı ezberimde, bir kısmını ise ezberleyemedim.” Mâlik, Hiz. Peygamber’in (s.a.) şu sözlerini de aktardı: “Namazı bende gördüğünüz şekilde kılınız. Namaz vakti geldiğinde, biriniz ezanı okusun, en büyüğünüz de size imam olsun.”²⁸⁷

Bu rivâyet Buhârî’nin bâb başlığındaki “ahkâma dâir haberler” ifadesini tam olarak kapsayan bir örnektir. Çünkü hadîse göre Mâlik b. el-Huveyris ve arkadaşları, döndüklerinde farz ibadetleri, ailelerine ve diğer akrabalarına aktarmakla emrolunmuşlardır. Hem ezan hem de namaz başta olmak üzere dinî öğretecek her türlü bilgiyi aktarmaları gerekmektedir. Onların sadece amelî konuları öğrenmesi ve döndüklerinde öğretmesi mümkün değildir. Nitekim bu rivâyet, beşinci bâbda tekrar ele alındığına daha açıkça görülecektir. Çünkü bu rivâyette îmanın öğretildiği de açıkça zikredilmiştir.

Mâlik ve diğer sahâbîler, bu bilgileri tek tek aktaracakları için bu rivâyet, tek kişinin haberinin kabul edilmesi gerektiğine doğrudan işaret etmektedir.

²⁸⁷ Buhârî, Ezan 17, 18, 49, 140; Cihâd 42 ve Edeb 27; Müslim, Mesâcid 292, 293; Ebû Dâvud, Salât 61; Nesâî, Ezan 7, 8, 30; İmâmet 4.

2. Hadîs

حدثنا مسدد عن يحيى عن التيمي عن أبي عثمان عن ابن مسعود قال قال رسول الله صلى الله عليه و سلم (لا يمنع أحدكم أذان بلال من سحوره فإنه يؤذن - أو قال ينادي - ليرجع قائمكم وينبه نائمكم وليس الفجر أن يقول هكذا - وجمع يحيى كفيه - حتى يقول هكذا) . ومد يحيى إصبعيه السبابتين

← Buhârî ← Müsedded b. Müserhed ← Yahyâ b. Saîd el-Kattân

← Ebû Osman en-Nehdî ← Süleymân b. Tarhân et-Teymî

Hz. Peygamber (s.a.) ← Abdullah b. Mes'ûd

Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir: “Allah Resûlü, ‘Herhangi biriniz, müezzin Bilâl’in ezan sesini duyup sahur yemeğini bırakmasın! Çünkü Bilâl ezanı, namaz kılanları sahur yapmaya yönlendirmek, uyuyanları da uyandırmak için okur (nidâ eder). Fecr, şu değildir.’ Yahyâ, şöyle diyerek iki avuç içini birleştirip, şehâdet parmaklarını uzatarak gösterdi.²⁸⁸

Hadîste bir müezzinin yani tek bir Müslümanın haber vermesiyle insanların sahur vaktini belirledikleri nakledilmiştir. Buhârî bu rivâyeti, ezan konusunda güvenilir tek kişinin haberinin makbul oluşuna örnek olarak getirmiştir.²⁸⁹ Bir ibadete başlamak gibi önemli bir hususta tek müezzinin vakit tayinine itimat edilmesi, haber-i vâhidin muteber olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ezan ile oruç ibadetine başlamada bir müezzinin ilâmıyla diğer Müslümanların yeme-içmeyi bırakacağı kesinleşmiş olur. Vakti belirlemek için beş, on ya da daha fazla Müslümanın ortak haberlerine ihtiyaç olmadığı, vakti tespit eden bir kimsenin sözünün muteber olduğu anlaşılmaktadır.

²⁸⁸ Buhârî, Talâk 24; Müslim, Sıyâm 39; Ebû Dâvud, Sıyâm 17; İbn Mâce, Sıyâm 23.

²⁸⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 190.

3. Hadîs

حدثنا موسى بن إسماعيل حدثنا عبد العزيز بن مسلم حدثنا عبد الله بن دينار سمعت عبد الله بن عمر

رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه و سلم قال (إن بلالا ينادي بليل فكلوا واشربوا حتى ينادي ابن أم مكتوم)

← Buhârî ← Mûsâ b. İsmâil ← Abdülazîz b. Müslim ← Abdullah b. Dînâr

Hz. Peygamber (s.a.) ← Abdullah b. Ömer

İbn Ömer şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, ‘Bilâl gece vakti ezanı okur (nidâ eder). İbn Ümmi Mektûm’un ezanına kadar yiyip içiniz’ buyurmuştur.”²⁹⁰

Bu hadîste müezzîn Bilâl’in haberinin yanı sıra İbn Ümmi Mektûm’un haberi de makbul sayılmıştır. Bilâl sahur vakti konusunda insanları ikaz ederken İbn Ümmi Mektûm ise imsak vaktini haber vermiştir. Bizzat Resûlullah (s.a.), Müslümanların bu iki müezzînin vakitle ilgili tayinlerine itibar etmesini emretmiştir. İbn Ümmi Mektûm, âmâ bir sahâbî olduğundan, vakti tespit edemezdi. Bu nedenle kendisine vaktin geldiği, diğer sahâbîler tarafından bildirilmekteydi. Burada çok kimsenin tek kişiye, o tek kişinin de yine halka haberi ilettiği görülmektedir. Haberi nakledenlerin de alanların da birbirlerine itimad ettikleri açıktır. Buhârî bu rivâyetle önceki rivâyeti teyid ederek haber-i vâhidle ezan ve oruç konularında amel edileceğine işaret etmiştir.

4. Hadîs

حدثنا حفص بن عمر حدثنا شعبة عن الحكم عن إبراهيم عن علقمة عن عبد الله قال صلى بنا النبي

صلى الله عليه و سلم الظهر خمسا فقليل أزيد في الصلاة؟ قال (وما ذاك). قالوا صليت خمسا فسجد سجدتين

بعد ما سلم

← Buhârî ← Hafs b. Ömer ← Şu‘be b. el-Haccâc ← Hakem b. Uteybe

← İbrahim en-Nehâî ← Alkame b. Kays ← Abdullah b. Mes‘ûd

Hz. Peygamber (s.a.)

²⁹⁰ Buhârî, Ezân 11, 13; Savm 17; Sehiv 11; Müslim, Sıyâm 36, 37, 38, 39; Tirmizî, Salât 149; Nesâî, Ezan 9, 10.

Abdullah b. Mesûd şöyle demiştir: “Hz. Peygamber öğle namazını beş rekât olarak kıldırdı. Bunun üzerine kendisine, ‘Namaz artırıldı mı?’ diye soruldu. ‘Neden böyle sordunuz?’ buyurunca sahâbîler, ‘Beş rekât olarak kıldırdınız’ dediler. Bundan ötürü Allah Resûlü selâm verdikten sonra iki secde (sehiv secdesi) yapmıştır.”²⁹¹

İbnü’t-Tîn (ö. 611/1215), bu rivâyetin bâb başlığıyla uyumlu olmadığını söyler. Çünkü bu rivâyette haberi veren kişi bir kişi değil, bir grup kimsedir. Buna cevâben Kirmânî, bu haberi bir grup kimsenin vermesinin, bu rivâyeti haber-i vâhid olmaktan çıkarmayacağını, ancak haberin karînelerle kesin hâle geleceğini söyleyerek itiraz etmiştir.²⁹²

5. Hadîs

حدثنا إسماعيل حدثني مالك عن أيوب عن محمد عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم انصرف من اثنتين فقال له ذو اليدين أقصرت الصلاة يا رسول الله أم نسيت ؟ فقال (أصدق ذو اليدين) . فقال الناس نعم فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فصلى ركعتين أخريين ثم سلم ثم كبر ثم سجد مثل سجوده أو أطول ثم رفع ثم كبر فسجد مثل سجوده ثم رفع

← Buhârî ← İsmâil b. Ebî Uveys ← Mâlik b. Enes ← Eyyûb es-Sahtiyânî

Hz. Peygamber (s.a.) ← Ebû Hureyre ← Muhammed b. Sîrîn

Ebû Hureyre şöyle söylemiştir: “Allah Resûlü iki rekât namaz kıldırıp selâm verdi. Bunun üzerine Zülyedeyn lâkaplı sahâbî kendisine, ‘Ey Allah’ın Resûlü! Namaz kısaldı mı yoksa unuttun mu?’ diye sorunca, ‘Zülyedeyn doğru mu söyledi?’ diye sordu. Cemaat de ‘Evet’ dediler. Bunun üzerine Resûlullah iki rekât namaz daha kıldırdıktan sonra selâm verdi. Ardından tekbir alıp namaz secdesi veya daha

²⁹¹ Buhârî, Salât 31; Sehv 2; Müslim, Mesâcid 91, 92, 93, 94; Ebû Dâvud, Salât 196; Tirmizî, Salât 289; Nesâî, Sehv 26; İbn Mâce, İkâmetü’s-Salât 129, 130.

²⁹² Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XX, 190.

uzun bir secde bir yaptı. Başını secdeden kaldırdıktan sonra yine tekbir getirip secdeleri gibi bir secde daha yaptı. Sonra başını secdeden kaldırdı.”²⁹³

Buhârî dördüncü ve beşinci hadîsi, Hz. Peygamber’in (s.a.) bir haberi teyid etmek için tek haberle yetinmediğini göstermek amacıyla arka arkaya nakletmiştir.²⁹⁴ Resûlullah’ın (s.a.) bu davranışı aynı zamanda, tek kişinin haberini mutlak olarak reddetmemek gerektiğini göstermektedir.²⁹⁵

Mütâbisi bulunmadıkça haber-i vâhidi kabul etmeyen kimseler, bu iddialarına delil olarak mezkûr rivâyeti öne sürmüştür. Ancak Ahmed b. Hanbel buna itiraz ederek Hz. Peygamber’in (s.a.) bu haberi kabulde tevakkuf etmesinin diğer meselelerden farkını izah etmiştir. Şöyle ki Hz. Peygamber (s.a.) namazı kıldırıp tamamladığı konusundaki kesin itikâdından ötürü selam vererek namazı sonlandırmıştır. Bu sebeple Zülyedeyn kendisine namazı iki rekât kıldırıldığını söylediğinde, cemâatten aynı yönde bir haber alıncaya kadar haberi kabulde tevakkuf etmiştir.²⁹⁶

Gazzâlî’ye göre Resûlullah’ın (s.a.) tevakkuf etmesinin muhtemel üç sebebi vardır: İlk olarak Zülyedeyn’in vehme düştüğünü düşünmüş olabilir. Çünkü cemaat içinde bu durumu sadece onun farketmesi çok düşük bir ihtimaldir. Ayrıca herkesin yanılıyor olması yerine sadece Zülyedeyn’in yanıldığını düşünmek daha doğrudur. Böyle olunca Resûlullah (s.a.) haberi derhal doğru saymakta tereddüt etmiştir.

İkincisi, Hz. Peygamber (s.a.) böyle bir durum karşısında nasıl davranılması gerektiğini ashâbına öğretmek maksadıyla haberi kabulde tevakkuf etmiş olabilir. Üçüncüsü ise Zülyedeyn’in sözünü kabul etmek bütün cemaat üzerinde de yükümlülük doğuracağından, Resûlullah (s.a.) onun sözünü şehâdet kabilinden sayarak, tek başına bu sözle yetinmemiş olabilir.²⁹⁷

²⁹³ Buhârî, Salât 88; Ezân 69; Sehv 3, 4, 5; Eymân ve’n-nüzûr 15; Müslim, Mesâcid 97, 99; Ebû Dâvud, Salât 195; Tirmizî, Salât 292; Nesâî, Sehv 22.

²⁹⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XXIII, 467.

²⁹⁵ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XX, 191.

²⁹⁶ İbn Receb, Ebû’l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed (ö. 795/1393), *Fethu’l-bârî şerhi Sahîhi’l-Buhârî* (thk. Mecdî b. Abdülhalik Şafîi vd.), I-IX, Mektebetü’l-Gurabâi’l-Eseriyye, Medine 1417/1996, IX, 424.

²⁹⁷ Gazzâlî, *Müstasfâ*, II, 217.

Böylece Hz. Peygamber (s.a.), kişinin bilgisiyle çelişen bir haber alması durumunda bu habere takviye araması gerektiğini öğretmiş olmaktadır. Tek kişinin haberini kabul etme konusunda Hz. Peygamber'in (s.a.) usûlünü göstermesi bakımından bu rivâyet önemlidir.

6. Hadîs

حدثنا إسماعيل حدثني مالك عن عبد الله بن دينار عن عبد الله بن عمر قال بينا الناس بقاء في صلاة الصبح إذ جاءهم آت فقال إن رسول الله صلى الله عليه و سلم قد أنزل عليه الليلة قرآن وقد أمر أن يستقبل الكعبة فاستقبلوها وكانت وجوههم إلى الشام فاستداروا إلى الكعبة

← Buhârî ← İsmâîl b. Ebî Uveys ← Mâlik b. Enes ← Abdullah b. Dînâr
Hz. Peygamber (s.a.) ← Abdullah b. Ömer

Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: “Kubâ’da bir grup kimse sabah namazı kılarken, bir kişi çıkageldi ve ‘Allah Resûlü’ne bu gece âyet indirildi ve namazda Kâbe’ye yönelmekle emrolundu. Siz de Kâbe’ye yöneliniz’ dedi. Cemâattekilere Şam tarafına yönelmişlerken Kâbe tarafına döndüler.”²⁹⁸

Bu rivâyetin haber-i vâhidin kabulüne delil olamayacağı iddia edilmiştir. Çünkü Resûlullah (s.a.) ve ashâb-ı kirâm, kıblenin Mescid-i Aksâ’dan Kâbe’ye tahvil edilmesi hususunda bir beklenti içindeydiler. Dolayısıyla insanlar bu fikre ve vahye zihnen hazır oldukları için kible tahvili haberini kabul etmekte tereddüt etmemişlerdir. Bu iddiaya cevâben İbn Hacer, ashâbın tek kişinin getirdiği bu haberi kabul etmesinin, ihticâc için yeterli olduğunu söylemiştir.²⁹⁹ Nitekim kible tahvili hakkında bir beklenti dahî olsa, bu herhangi bir zamanda olabilir veya hiçbir zaman gerçekleşmeyebilirdi. Dolayısıyla bu haberin doğruluğu konusunda Kubâ’daki sahâbîler tereddüt edebilirlerdi. Ancak onlar, haberi getiren kişinin sözüne itimat etmiş ve takviyeye ihtiyaç duymamışlardır. Bu da bu

²⁹⁸ Buhârî, Salât 31; Tefsîr (2) 14, 16, 17, 19, 20; Müslim, Mesâcid 13, 14; Ebû Dâvûd, Salât 190; Nesâî, Salât 24; Kible 3.

²⁹⁹ Bk. *Fethu’l-bârî*, XXIII, 468.

hadîsin, Buhârî'nin istidlâline uygun olduğunun göstergesidir. Hattâbî (ö. 388), bu hadîsin haber-i vâhidi kabul etmenin gerekliliği konusunda delil olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁰

7. Hadîs

حدثنا يحيى حدثنا وكيع عن إسرائيل عن أبي أسحق عن البراء قال لما قدم رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة صلى نحو بيت المقدس ستة عشر أو سبعة عشر شهرا وكان يحب أن يوجه إلى الكعبة فأنزل الله تعالى { قد نرى تقلب وجهك في السماء فلنولينك قبلة ترضاها } . فوجه نحو الكعبة وصلى معه رجل العصر ثم خرج فمر على قوم من الأنصار فقال هو يشهد أنه صلى مع النبي صلى الله عليه وسلم وأنه قد وجه إلى الكعبة فانحرفوا وهم ركوع في صلاة العصر

← Buhârî ← Yahyâ b. Mûsâ el-Belhî ← Veki' b. el-Cerrâh ← İsrâîl b. Yûnus
Hz. Peygamber (s.a.) ← Berâ b. Âzib ← Ebû İshâk es-Sebî

Berâ b. Âzib'den şöyle nakledilmiştir: “Allah Resûlü Medine'ye geldiğinde on altı veya on yedi ay Beyt-i Makdis tarafına doğru namaz kıldırdı. Ama o Kâbe'ye yönelmeyi arzulamaktaydı. Allah Teâlâ, ‘Biz senin yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. Elbette seni hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz’ âyetini³⁰¹ indirdi. Hz. Peygamber, Kâbe'ye doğru namaz kıldı. Hz. Peygamber'le ikinci namazını kılan bir kimse, oradan çıktı ve ensârdan bir grubun yanına uğradı. Hz. Peygamber'le Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığını dâir şehâdet etti. Onlar da ikinci namazının rükûunda iken Kâbe'ye yöneldiler.”³⁰²

Mescide gelerek kible değişikliğini haber veren sahâbînin Abbâd b. Bîşr olduğu nakledilmiştir.³⁰³

Kur'ân'ın Kur'ân'ı, sünnetin sünneti, âhâdın âhâdı ve mütevâtirin âhâdı nesh ettiği hususunda ihtilâf yoktur. Mütevâtir sünnetin Kur'ân'ı nesh etmesi ise aklen câizdir.

³⁰⁰ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 242.

³⁰¹ el-Bakara (2), 144.

³⁰² Buhârî, İman 30; Tefsîr (2) 18; Müslim, Mesâcid 11, 15; Tirmizî, Salât 255; Nesâî, Kible 1; Salât 22.

³⁰³ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, X, 288.

Bu rivâyette ise sahâbîler, haber-i vâhidle Kur'ân ve mütevâtir sünnetin neshinin duyurulmasını kabul etmiştir. Bu tatbikat cumhurun, kesin bir hükmün, kesin olmayan bir hükümle geçersiz sayılamayacağı yönündeki görüşüne zıt düşmektedir. Zâhirîler ise aksine, bu hadîsi âhâd hadîsin hücciyetini ispat için delil kabul etmişlerdir.

Demâminî (ö. 828/1425), Buhârî'nin haber-i vâhidin kabulü için yine delil olarak bir haber-i vâhidi kullandığı şeklinde tenkit edildiğini bildirir. Bu eleştiriye cevap olarak ise Buhârî'nin getirdiği bu haber-i vâhidle ashâbın kat'î olarak haber-i vâhidle amel ettiğine dâir mevcut pek çok örnekten sadece birine dikkat çektiğini söyler.³⁰⁴

Bu hadîste sahâbîler, Hz. Peygamber'in kible tahvilini bir hutbe ile bildirmesini gerekli görmeden, nesh hakkındaki haber-i vâhidle amel etmişlerdir.

8. Hadîs

حدثنا يحيى بن قزعة حدثني مالك عن إسحق بن عبد الله بن أبي طلحة عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال كنت أسقي أبا طلحة الأنصاري وأبا عبيدة بن الجراح وأبي بن كعب شرابا من فضيخ وهو تمر فجاءهم آت فقال إن الخمر قد حرمت فقال أبو طلحة يا أنس قم إلى هذه الجرار فأكسرها قال أنس فقمتم إلى مهوراس لنا فضربتها بأسفله حتى انكسرت

← Buhârî ← Yahyâ b. Kazea' ← Mâlik b. Enes ← İshâk b. Abdillâh

← Enes b. Mâlik ← Hz. Peygamber (s.a.)

Enes b. Mâlik şöyle demiştir: “Ben Ebû Talha el-Ensârî’ye, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh’a ve Übey b. Kâ'b'a ezik hurmadan elde edilen fadîh denilen şaraptan ikram ediyorken birisi geldi ve ‘İçki haram kılındı’ dedi. Bunun üzerine Ebû Talha bana, ‘Enes, kalk şu şarap küplerini kır’ dedi. Enes, ‘Bunun üzerine bize âit olan içki kabına alt tarafından kırılıncaya kadar vurdum’ demiştir.”³⁰⁵

³⁰⁴ Demâminî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer Mahzûmî İskenderî (ö. 828/1425), *Şerhu Sahihi'l-Buhârî el-Müsemmâ bi-Mesâbihü'l-Câmi'* (thk. Ebû Yakub Neş'et b. Kemal el-Mısırî), I-XII, el-Fârukü'l-Hâdise, Kahire 1432/2012, XII, 353-355.

³⁰⁵ Buhârî, Mezâlim 21; Tefsîr (5) 10, 11; Eşribe 3, 11, 21; Müslim, Eşribe 3, 4, 7, 9; Ebû Dâvud, Eşribe 1; Nesâî, Eşribe 2.

Hadîsin başka bir tarîkinde Enes'in sözü şu ziyadeyle gelmiştir: “Bu adamın sözünü sorgulamadılar ve onun haberinden sonra tekrar şarap içmediler.”³⁰⁶

İçkinin yasak kılındığı haberini getiren sahâbînin adı bilinmemektedir. Aynî bu haberin âhâd haberle amel edilmesinin gerekliliği konusunda güçlü bir delil olduğunu ifade eder. Çünkü o âna dek hükmü mübah olan içkinin haram kılındığı, tek bir kimsenin habiriyle kabul edilmiştir.³⁰⁷ Ancak şunu da eklemek gerekir ki şarabın faydasız ve hoş görülme-yen bir şey olduğu müminlere, âyetlerle peyderpey bildirilmeye başlanmıştı. İçkinin güzel bir besin olmadığı³⁰⁸, içkide büyük bir zarar bulunduğu³⁰⁹ ve içkiliyken namaza yaklaşılmaması gerektiği³¹⁰ âyetlerle açıklanmıştır. Böylece Allah Teâlâ Müslümanların zihinlerini içki yasağına hazırlamıştır. Bu âyetlerin nihâyetinde ise içkinin şeytan işi bir pislik olduğu³¹¹ vahyedilmiştir.

İçkinin haram kılınması bu şekilde aşama aşama gerçekleştiği için, sahâbîlerin tahrim hakkındaki bu haberi kabul etmesi kolay olmuştur. Bütün bunlar söz konusu haber-i vâhidin karîneler ile takviye edildiğini göstermekle birlikte, haber-i vâhidin delil oluşunu desteklemektedir. Karineler olsun veya olmasın, tek bir Müslümanın şehâdeti, hüccet kabul edilmiştir. Zira alkollü içkinin hoş bir şey olmaması, onun haram kılınmasını zarûrî kılmaz. Dolayısıyla böyle bir hükmün geleceği kat'î sûrette beklenmemiştir. Öyleyse bu rivâyet, Buhârî'nin istidlâline uygun düşmektedir.

9. Hadîs

حدثنا سليمان بن حرب حدثنا شعبة عن أبي إسحق عن صلة عن حذيفة أن النبي صلى الله عليه و

سلم قال لأهل نجران (لأبعثن إليكم رجلا أميناً حق أمين) . فاستشرف لها أصحاب النبي صلى الله عليه و

سلم فبعث أبا عبيدة

³⁰⁶ Buhârî, Tefsîr (5) 10.

³⁰⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 192.

³⁰⁸ en-Nahl (16), 67.

³⁰⁹ el-Bakara (2), 219.

³¹⁰ en-Nisa (4) , 43.

³¹¹ el-Mâide (5), 90-91.

← Ebû İshâk es-Sebî ← Şu‘be b. el-Haccâc ← Süleymân b. Harb ← Buhârî

Hiz. Peygamber (s.a.) ← Huzeife b. el-Yemân ← Sile b. Züfer el-Absî

Huzeife b. el-Yemân şöyle söylemiştir: “(Necrân heyeti Hiz. Peygamber’den, kendilerine güvenilir bir kimseyi göndermesini istediklerinde onlara), ‘Tabii ki size tam manasıyla güvenilir bir kimse göndereceğim’ buyurmuştur. Sahâbîlerin hepsi böyle şereflendirilmeyi arzu etmiştir. Bunun üzerine Allah Resûlü Ebû Ubeyde’yi göndermiştir.”³¹²

Necrân halkı, kendilerine İslâm’ı tebliğ etmek üzere birinin gönderilmesini talep etmiştir. Ashâbın hepsi Hiz. Peygamber’in (s.a.) kendisini seçmesini arzulamış ve Hiz. Peygamber (s.a.) tarafından seçilerek gönderilen sahâbî Ebû Ubeyde olmuştur. Bu rivâyetteki en önemli husus Hiz. Peygamber’in (s.a.) dini anlatmak üzere tek bir öğreticiyi yeterli görmesidir. Ve bu öğreticinin en önemli vasfı adalet sahibi yani güvenilir olmasıdır. Öyleyse bir haberin değerini, onu bildirenlerin sayısı değil vasfı belirlemektedir.

10. Hadîs

حدثنا سليمان بن حرب حدثنا شعبة عن خالد عن أبي قلابة عن أنس رضي الله عنه قال النبي صلى

الله عليه و سلم (لكل أمة أمين وأمين هذه الأمة أبو عبيدة)

← Hâlid b. el-Huzâ’ ← Şu‘be b. el-Haccâc ← Süleymân b. Harb ← Buhârî

Hiz. Peygamber (s.a.) ← Enes b. Mâlik ← Ebû Kılâbe Abdullah b. Zeyd

Enes b. Mâlik şöyle nakletmiştir: “Hiz. Peygamber, ‘Her ümmetin bir emîni (tam manasıyla güvenilir bir ferdi) vardır. Bu ümmetin emîni de Ebû Ubeyde’dir’ buyurmuştur.”³¹³

Bu hadîs, önceki hadîsle ve bâb başlığıyla alakalı olmasından ötürü burada peş peşe nakledilmiştir. Hadîsin bâb başlığıyla ilgisi, dini anlatmak üzere tek bir güvenilir

³¹² Buhârî, Megâzî 72, Ashâbü’n-Nebî 21; Müslim, Fedâilü’s-sahâbe 53, 55; Tirmizî, Menâkıb 33; İbn Mâce, Mukaddime 11.

³¹³ Buhârî, Megâzî 72; Ashâbü’n-Nebî 21; Müslim, Fedâilü’s-sahâbe 54; Tirmizî, Menâkıb 33; İbn Mâce, Mukaddime 11.

kimsenin gönderilmesinin yeterli oluşudur.³¹⁴ Bütün Necdî ahâlisi, Ebû Ubeyde'nin vereceği haberleri esas alacağından Buhârî bu rivâyeti haber-i vâhidin her konuda delil oluşunu ispat için getirmiştir. Ayrıca haber-i vâhidin makbul sayılmasında râvinin güvenilir olmasının temel şart olduğu tekrar vurgulanmıştır. Ebû Ubeyde, her elçi gibi önce îman sonra ahkâm ile ilgili her hükmü anlatmak üzere seçilmiş ve kendisine tam olarak itimad edilmiştir. Bu nedenle hadîs, ihticâca elverişlidir.

11. Hadîs

حدثنا سليمان بن حرب حدثنا حماد بن زيد عن يحيى بن سعيد عن عبيد بن حنين عن ابن عباس
عن عمر رضي الله عنهم قال وكان رجل من الأنصار إذا غاب عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وشهدته
أتيته بما يكون من رسول الله صلى الله عليه وسلم وإذا غبت عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وشهدته
أتاني بما يكون من رسول الله صلى الله عليه وسلم

← Buhârî ← Süleymân b. Harb ← Hammâd b. Zeyd ← Yahyâ b. Saîd
Hz. Peygamber (s.a.) ← Ömer b. el-Hattâb ← İbn Abbas ← Ubeyd b. Huneyn

Ömer b. el-Hattâb şöyle demiştir: “Ensârdan bir adam vardı. O Allah Resûlü’nün yanında olmadığı zaman ben Allah Resûlü ile ilgili olan biteni ona bildirirdim. Ben Resûlullah’ın meclisinde bulunmadığımda ise o Allah Resûlü ile ilgili olup biteni bana iletirdi.”³¹⁵

Buhârî, Hz. Ömer’le ilgili bu rivâyeti, dinde, bir kişinin haberinin yeterli oluşuna delil getirmiştir.³¹⁶ Sahâbîler, diğer sahâbîlerin haberi ile amel etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.) de bu durumdan haberdar olup bu duruma müdahale etmemiş, aksine bunu onaylamıştır. Böylece aynı anda dinî bilgileri öğrenme imkânı bulunmayan sahâbîler, ilimden geri kalmamış olmaktadır. Aynı şekilde Hz. Ömer, bir eve girmek için üç kez kapı çalınacağı şeklindeki sünneti bildiği hâlde, cevap alınmadığında geri dönmesi gerektiğini bilmiyordu. Bu durumu kendisine Ebû Mûsa el-Eş‘arî haber verdiğinde, ticaretle

³¹⁴ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 193.

³¹⁵ Buhârî, *Libâs* 31.

³¹⁶ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 193; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, X, 290.

uğraşırken bazı haberleri kaçırdığını ifade etmiştir.³¹⁷ Bu açıklama, ashâbın haber-i vâhîde ihtiyaç duyduğunu; aksi hâlde tüm hükümleri bilmelerinin mümkün olmadığını göstermektedir. Buhârî, haber-i vâhidin önemini bu rivâyette bir kez daha ortaya koymuştur.

Ashâbın bir günde Hz. Peygamber'den (s.a.) dinledikleri meseleler îman, nübüvvet, ahiret konularında olabileceği gibi ezan, namaz, sadaka gibi konular yahut gündelik işler hakkında olabilmektedir. Dolayısıyla bu rivâyette haber-i vâhidle her konuda bilgi sahibi olunacağı ortaya konulmuştur. Ayrıca bu nöbetleşme ile hadîs öğrenme yöntemi ashâb arasında uygulanan bir usûldü.³¹⁸ Onların bu şekilde hadîs öğrenmeleri, sahâbenin adaletine netice itibariyle haberlerinin makbul oluşuna en büyük delillerden biridir.

12. Hadîs

حدثنا محمد بن بشار حدثنا غندر حدثنا شعبة عن زيد بن سعد بن عبيدة عن أبي عبد الرحمن عن علي رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه و سلم بعث جيشا وأمر عليهم رجلا فأوقد نارا وقال ادخلوها فأرادوا أن يدخلوها وقال آخرون إنما فررنا منها فذكروا للنبي صلى الله عليه و سلم فقال للذين أرادوا أن يدخلوها (لو دخلوها لم يزالوا فيها إلى يوم القيامة) . وقال للآخرين (لا طاعة في المعصية إنما الطاعة في المعروف)

← Buhârî ← Muhammed b. Beşşâr ← Muhammed b. Ca'fer Gunder

← Şu'be b. el-Haccâc ← Zübeyd b. el-Hâris ← Sa'd b. Ubeyde

Hz. Peygamber (s.a.) ← Ebû Abdurrahman es-Sülemî ← Ali b. Ebî Tâlib

Ali b. Ebî Tâlib şöyle demiştir: “Hz. Peygamber bir askerî birlik hazırlayıp başlarına bir kimseyi atadı. Bu kumandan, yolda bir ateş yaktırıp askerlere, ‘Bu ateşin içine girin!’ diye emretti. Askerlerden bir kısmı ateşe girmek istediklerinde

³¹⁷ Buhârî, Buyû‘ 9, İsti’zân 13, İ’tisâm 22; Müslim, Âdâb 33-37, Ebû Dâvud, Edeb 137; Tirmizî, İsti’zân 3; İbn Mâc, Edeb 17.

³¹⁸ Uraler, *Sünnete Bağlılık*, s. 163.

diğerleri, ‘Biz ateşten kaçtık’ dediler. Döndükten sonra bu hâdiseyi Hz. Peygamber’e haber verdiler. Bunun üzerine Allah Resûlü ateşe girmek isteyenler hakkında, ‘Eğer ateşe girmiş olsalardı, kıyamet gününe kadar ateşte kalırlardı’ buyurmuştu. Diğerleri için de ‘Mâsiyette itaat yoktur. İtaat ancak mârûftadır (meşru işlerdedir)’ demiştir.”³¹⁹

Bu rivâyette yine tek bir kişinin sözüyle amel söz konusudur. Komutanın emri, İslâm’ın esaslarına uygun olsaydı ona uymak gerekcekti, ancak aykırı olduğu için bu emre uyulmamıştır. Buhârî burada, haber-i vâhidi kabul ederken İslâmî ölçüleri göz önüne almak gerektiğine işaret etmiş; muhtevayı değerlendirmek gerektiğine dikkat çekmiştir. Dinde haram olan bir meseleyi, idarî konumdaki birinin emretmesi neticeyi değiştirmemektedir. Âdil bir kimsenin mâruf işler hakkındaki haberinin bilgi ve amel değeri olduğu anlaşılmaktadır.

İbnü’t-Tîn, bu hadîsin bâb başlığıyla uyumlu olmadığı kanaatindedir. İbn Hacer ise komutanın emrine itaat etmek isteyen sahâbîlerden ötürü bu hadîsin tercemesinin yerinde olduğunu söyler.³²⁰

13. Hadîs

حدثنا زهير بن حرب حدثنا يعقوب بن إبراهيم حدثنا أبي عن صالح عن ابن شهاب أن عبيد الله بن

عبد الله أخبره أن أبا هريرة وزيد بن خالد أخبراه أن رجلين اختصما إلى النبي صلى الله عليه و سلم

← Yakûb b. İbrahim ← Ebû Hayseme Züheyr b. Harb ← Buhârî

← İbn Şihâb ez-Zührî ← Sâlih b. el-Keysân ← İbrahim b. Sa‘d

← Ebû Hureyre ve Zeyd b. Hâlid el-Cühenî ← Ubeydullah b. Abdillâh

Hz. Peygamber (s.a.)

Ebû Hureyre ve Zeyd b. Hâlid şöyle demişlerdir: “İki adam aralarındaki bir husûmetten dolayı Hz. Peygamber’e gelmişti.”³²¹

³¹⁹ Buhârî, Meğâzî 59; Ahkâm 4; Müslim, İmâret 39, 40; Ebû Dâvud, Cihâd 96; Nesâî, Bîat 34.

³²⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XXIII, 469.

³²¹ Tirmizî, Hudûd 8; Nesâî, Âdâbü’l-kudât 22.

Bu rivâyet bir sonraki rivâyete işaret etmektedir. İki adamdan her biri mezkûr haberi, tek kişi olarak haber verdikleri için Buhârî bu hadîsi ayrıca zikretmiş olsa gerektir. Çünkü her bir hasım, diğerinin haberini onaylamış olmaktadır.³²²

14. Hadîs

وحدثنا أبو اليمان أخبرنا شعيب عن الزهري أخبرني عبيد الله بن عبد الله بن عتبة بن مسعود أن أبا هريرة قال بينما نحن عند رسول الله صلى الله عليه و سلم إذ قام رجل من الأعراب فقال يا رسول الله اقض لي بكتاب الله فقام خصمه فقال صدق يا رسول الله اقض له بكتاب الله وأذن لي فقال له النبي صلى الله عليه و سلم (قل). فقال إن ابني كان عسيفا على هذا - والعسيف الأجير - فزنا بامرأته فأخبروني أن على ابني الرجم فافتديت منه بمائة من الغنم ووليدة ثم سألت أهل العلم فأخبروني أن على امرأته الرجم وإنما على ابني جلد مائة و تغريب عام فقال (والذي نفسي بيده لأقضين بينكما بكتاب الله أما الوليدة و الغنم فردوها وأما ابنك فعليه جلد مائة و تغريب عام وأما أنت يا أنيس - لرجل من أسلم - فاغدوا على امرأة هذا فإن اعترفت فارجمها). فغدا عليها أنيس فاعترفت فرجمها

← Buhârî ← Ebü'l-Yemân el-Behrânî ← Şuayb b. Ebî Hamza

← Ebû Hureyre ← Ubeydullah b. Abdillâh ← İbn Şihâb ez-Zührî

Hiz. Peygamber (s.a.)

Ebû Hureyre şöyle söylemiştir: “Allah Resûlü’nün huzurunda bulunduğumuz sırada bedevilerden biri ayağa kalktı ve ‘Allah Resûlü, benim hakkımda Allah’ın kitabıyla hükmet’ dedi. Peşinden kendisiyle husûmeti bulunan adam da ayağa kalkıp, ‘Allah Resûlü, hasmım doğru söyledi. Sen onun hakkında Allah’ın kitabıyla hükmet ve bana söz hakkı ver’ dedi. Hiz. Peygamber ona, ‘Söyleyeceğini deyiver’ buyurdu. O da şöyle dedi: ‘Benim oğlum, bu bedevinin yanında, ücretle çalışan bir kimseydi. Bu adamın karısıyla zina etmiş. Bana, oğluma recm (taşlanma) cezasının gerektiğini söylediler. Ben oğlumu bu cezadan

³²² Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, X, 292.

kurtarmak için bu adama yüz koyun ve bir de cariyeyi fidyeye verdim. Sonra bu konuyu bilgili kimselere sordum. Onlar da bana, bu adamın karısına recm gerektiğini, benim oğlum için de yüz değnek (celde) ile bir yıl sürgün cezası olduğunu haber verdiler' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, 'Nefsim elinde bulunan Allah'a yemin olsun ki ben sizin aranızda elbette Allah'ın kitabı ile hükmedeceğim! Cârîye ile koyunları sahibine geri veriniz. Senin oğluna gelince; ona yüz değnek ve bir yıl sürgün cezası vardır' buyurdu. Ardından Eslem kabilesine mensup olan Uneys'e, 'Uneys! Sen de bu adamın karısına git. Eğer kadın suçunu itiraf ederse, onu recm et!' buyurdu. Uneys o kadına gitti ve kadının suçunu itiraf etmesi üzerine, recm cezası tatbik etti."³²³

Buhârî, iki hasımdan birinin diğerinin sözünü tasdik ederek haberini kabul etmesinden ötürü hadîsi, bu bâb başlığı altında ele almıştır.³²⁴ Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.) recm tatbik etmek için meseleyi soruşturmak üzere tek kişiyi yetkilendirmiş olması da meselenin haber-i vâhidle ilgili yönlerindendir.

Rivâyette dikkat çeken bir başka husus, zâni adamın babasının, zinanın hükmünü ilim sahiplerine sorup, aldığı cevabın ağır bir hüküm içermesi dolayısıyla durumu, başkalarına da sormak istemesidir. Böylece önce ilim sahiplerine ve tam olarak emin olmak için Hz. Peygamber'e (s.a.) gelmiş, verilen hükmün doğruluğunu teyid etmiştir. Rivâyete bu açıdan bakıldığında, yanlış olduğu düşünülen bir haberin sıhhatini araştırmanın ve konu hakkında bilgi sahibi olan kimselere danışmanın daha uygun bir davranış olduğu anlaşılmaktadır. Haber-i vâhidin takviye edilerek kabul edilmesi, onun hüccet olduğunun delillerindendir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.), davanın taraflarından her birinin sözüne itibâr etmiş, şahit istememiştir. Kezâ bir önceki hadîste de komutanın verdiği emri dinlemeyen sahâbîler, bu davranışlarının hükmünü öğrenmek üzere, Resûlullah'a (s.a.) danışmıştır. Öyleyse tek kişinin haberi belli şartları taşıdığı sürece delil olmakta ve gerektiğinde karinelerle desteklenip, başka hükümlere kıyas edilerek incelenmelidir.

³²³ Buhârî, Vekâlet 13, Sulh 5; Şurût 9; Hudûd 46; Ahkâm 39; Ebû Dâvud, Hudûd 25; Tirmizî, Hudûd 8; Nesâî, Âdâbü'l-kudât 22; İbn Mâce, Hudûd 7.

³²⁴ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 194.

Değerlendirme

Buhârî bu bâb başlığında iktibâs ettiği âyetlerle, dinî konularda bilgi sahibi olan bir grup yâhut tek bir Müslümanın bilgisinin bağlayıcı olduğuna dikkat çekmiştir. Fâsık olarak bilinen bir kimsenin haberinin, doğru bilgi içermesi muhtemel olduğu için haberinin araştırılması emrine temas edilmiştir. Böylece Buhârî, râvinin sayısının değil vasfının önemli olduğunu vurgulamıştır.

Bu bâbda Buhârî akîde, ibadetler, ahkâm (haramlığın ve neshin tebliği) ve siyaset gibi konularda; tek veya birbirini takviye eden birkaç râvinin, Müslüman ve güvenilir olmaları şartıyla; dinin emirlerine aykırı bir hüküm içermeyen haberlerinin bağlayıcı olduğunu ortaya koymuştur.

Buhârî'nin bâb başlığında özellikle ahkâm ve farzlar içerisinde sadece ezan, namaz ve orucu zikretmesinin sebebi, tek kişinin haberiyle ilgili yönlerinin bulunmalarından ötürü olsa gerektir. Bu ibadetlerin, İslâm'ın rükünlerinden olması, îmana delalet etmeleri de ayrıca belirtilmelidir. Şöyle ki Hz. Peygamber (s.a.), gayrimüslimlerin yaşadığı düşünülen bir kavme baskın yapılacağı zaman, baskın için sabah ezanı vaktinin beklenilerek, oranın Müslüman bir belde olup olmadığının anlaşılmasını isterdi.³²⁵ O halde sünnet olan ezan ve îmana delalet etmektedir.

Nakledilen kible tahvili hadîsinde, Müslümanların kible değişimine dâir beklentisi bulunmakla birlikte, tek kişinin haber vermesiyle bu haberin tereddütsüz kabul edildiği görülmektedir. Buhârî haram-helâlle alâkalı işlerde bile güvenilir tek kişinin haberinin ashâb tarafından kabul edildiğini ortaya koymuştur. Buhârî, sahâbilerin, Peygamber (s.a.) meclisindeki ilmi bir başka sahâbî aracılığıyla almakta tereddüt etmediği örneği üzerinden, Hz. Peygamber'in bildireceği her türlü akidevî, fikhî ve ahlâkî haberin tek kişinin haberiyle öğrenilebileceği ortaya koymuştur.

Buhârî'nin haberin râvisinin sayısına değil vasfına ve muhtevanın sıhhatine önem verdiği açıktır. Buna göre râvi Müslüman ve güvenilir; nakledilen haber İslâm'ın esaslarına uygun olmalıdır.

³²⁵ Buhârî, Ezan 6, Salât 12, Salâtu'l-havf 5, Cihâd 102, 130, Menâkıb 28, Meğâzî 38; Müslim, Salât 6, Cihâd 43; Ebû Dâvûd, Cihâd 95; Tirmizî, Siyer 3; Nesâî, Mevâkit 24, Nikâh 79, Sayd ve Zebâih 32.

B. İkinci Bâb

باب بعث النبي صلى الله عليه و سلم الزبير طليعة وحده

حدثنا علي بن عبد الله حدثنا سفيان حدثنا ابن المنكدر قال سمعت جابر بن عبد الله قال ندب النبي

صلى الله عليه و سلم الناس يوم الخندق فانتدب الزبير ثم ندبهم فانتدب الزبير ثم ندبهم فانتدب الزبير فقال

(لكل نبي حواري وحواري الزبير)

← Buhârî ← Ali b. Abdillâh el-Medinî ← Süfyân b. Uyeyne

← Muhammed b. el-Münkedir ← Câbir b. Abdillâh ← Hz. Peygamber (s.a.)

Hz. Peygamber'in (s.a.) Zübeyr'i Tek Başına Haberci Olarak Göndermesi

Câbir b. Abdillâh el-Ensârî şöyle demiştir: “Hz. Peygamber Hendek günü bir kimseyi (haberci olmak üzere göndermek) istedi. Bu isteğe Zübeyr karşılık verdi. Sonra tekrar bir kimseyi (haberci olmak üzere) istedi. Yine Zübeyr karşılık verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ‘Her peygamberin bir havârisi/yardımcısı vardır. Benim yardımcım ise Zübeyr b. el-Avvâm’dır’ buyurdu.”³²⁶

Buhârî bu hadîsi, Allah Resûlü’nün (s.a.) Zübeyr b. el-Avvâm’ı, düşman hakkında kendisine haber getirmek konusunda tek başına görevlendirmesi hasebiyle delil olarak getirmiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.) Zübeyr b. el-Avvâm’ın getirdiği haberi kabul edeceği, gerekirse o bilgiye göre hareket edeceği anlaşılmaktadır. Ebû Ubeyde gibi Zübeyr b. el-Avvâm’ın da güvenilirliğiyle öne çıkması, haber getiren kimsede bulunması öncelenen özelliği göstermektedir. Buhârî bu bâbda, askerî konularda haber-i vâhidin güçlü bir delil olduğunu ortaya koymaktadır.

C. Üçüncü Bâb

باب قول الله تعالى { لا تدخلوا بيوت النبي إلا أن يؤذن لكم }

³²⁶ Buhârî, Cihâd 41; Ashâbü’n-Nebî 13; Meğâzî 29; Müslim, Fedâilü’s-sahâbe 48; Tirmizî, Menâkıb 24, 25; İbn Mâce, Mukaddime 11.

Yüce Allah'ın Şu Sözü: “Ey îman edenler! Peygamber'in evlerine size izin verilmedikçe girmeyin, ancak çağrıldığınız zaman girin.”³²⁷ Eğer tek bir kimse izin verirse, girmek doğru olur.

Bu âyet-i kerîme bir grup sahâbînin Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarından Meymûne'nin evinde yemek yedikten sonra uzun süre kalmaları ve Hz. Peygamber'in (s.a.) bunu dile getirmekten hayâ etmesi üzerine nâzil olmuştur. Âyette sahâbenin, kendilerine izin verildiği takdirde Resûlullah'ın (s.a.) evine girebilecekleri belirtilmiştir. Bu âyetle Buhârî, Allah Teâlâ'nın edebe ilişkin bir konuya dâir uyarısını ele almıştır. Tek bir kişinin izin vermesi ibâresi, râvinin kadın ya da erkek olabileceğini de göstermektedir.

1. Hadîs

حدثنا سليمان بن حرب حدثنا حماد عن أيوب عن أبي عثمان عن أبي موسى أن النبي صلى الله عليه
و سلم دخل حائطاً وأمرني بحفظ الباب فجاء رجل يستأذن فقال (ائذن له وبشره بالجنة) . فإذا أبو بكر ثم
جاء عمر فقال (ائذن له وبشره بالجنة) . ثم جاء عثمان فقال (ائذن له وبشره بالجنة)

← Buhârî ← Süleymân b. Harb ← Hammâd b. Zeyd ← Eyyûb es-Sahtiyânî

Hz. Peygamber (s.a.) ← Ebû Mûsâ el-Eş'arî ← Ebû Osman en-Nehdî

Ebû Mûsâ el- Eş'arî'den şöyle tahdîs edilmiştir: “Hz. Peygamber bir bahçeye girdi. Bana da kapıyı beklememi emretti. Derken bir kimse geldi ve girmek için izin istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ‘Ona girmesi için izin ver ve onu cennetle müjdele’ buyurdu. Gelen kişi Ebû Bekir’di. Sonra Ömer geldi. Hz. Peygamber, ‘Ona da izin ver ve onu da cennetle müjdele’ buyurdu. Sonra Osman geldiğinde yine, ‘Ona da izin ver ve onu da cennetle müjdele’ buyurdu.”³²⁸

Buhârî'nin bâb başlığında verdiği âyette Resûlullah'ın (s.a.) evine izin verildiği takdirde girilmesi emredilmiştir. Bu hadîste onun bulunduğu başka bir yere, bir bahçeye

³²⁷ el-Ahzâb (33), 53.

³²⁸ Buhârî, Fedâilü's-sahâbe 7; Edeb 119, Fiten 17; Müslim, Fedâilü's-sahâbe 28, 29; Tirmizî, Menâkıb 19.

izin alınarak girilmesi söz konusudur. Bu iznin verilmesinin ötesinde, bir haberci ile gayb hakkında bilgi sahibi olunduğu görülmektedir. Gelen sahâbîler, bir Müslümanın haberiyle, ahiretteki durumları hakkında bilgi sahibi olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.) böyle bir bilgiyi tek kişi aracılığıyla bildirmekte sakınca görmemiştir.

Böylece Buhârî gündelik hayata, edebe dâir konularda ve mugayyebât hakkında haber-i vâhidin geçerli olduğunu delillendirmiş olmaktadır.

2. Hadîs

حدثنا عبد العزيز بن عبد الله حدثنا سليمان بن بلال عن يحيى عن عبيد بن حنين سمع ابن عباس
عن عمر رضي الله عنهم قال جئت فإذا رسول الله صلى الله عليه و سلم في مشربة له وغلام لرسول الله صلى
الله عليه و سلم أسود على رأس الدرجة فقلت قل هذا عمر بن الخطاب فأذن لي

← Buhârî ← Abdülaziz b. Abdullah el-Uveysî ← Süleymân b. Bilâl el-Kureşî
← Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ← Ubeyd b. Huneyn el-Medinî ← Abdullah b. Abbas
Hz. Peygamber (s.a.) ← Ömer b. el-Hattâb

Ömer b. el-Hattâb şöyle demiştir: “Ben Allah Resûlü’ne geldiğimde, evin içindeki asma kattaydı. Merdivenin başında ise siyâhi hizmetçisi vardı. Ona, ‘Allah Resûlü’ne Ömer b. el-Hattâb’ın geldiğini söyle’ dedim. Bunun üzerine bana izin verdi.”³²⁹

Bu rivâyette de Hz. Ömer’in bir haberci aracılığıyla Hz. Peygamber’in (s.a.) huzuruna çıktığı ve edebe riâyet ettiği görülmektedir. Ayrıca bu haberci hizmetli konumunda biri olduğundan râvinin sosyal statüsü rivâyet bakımından önemli değildir.

Değerlendirme

Bu bâb başlığı altında âyetle açıkça münâsebeti bulunan iki hadîs zikredilmiştir. İlk hadîste Hz. Peygamber (s.a.), bir sahâbî aracılığıyla gelen üç sahâbînin de cennet ehlinde olduklarını duyurmuştur. Sahâbîler de bu habercinin verdiği bilgiyi kabul

³²⁹ Ebû Dâvud, Edeb 145.

etmişlerdir. Bu bilginin gayb hakkında olması, mugayyebât bahsinde tek kişinin haberinin delil olduğuna işarettir. İkinci hadîs de günlük işlerde ve edeb konularında haber-i vâhidin kullanıldığına ve râvinin vasfına dikkat çekmiştir.

D. Dördüncü Bâb

باب ما كان يبعث النبي صلى الله عليه و سلم من الأمراء والرسل واحدا بعد واحد

وقال ابن عباس بعث النبي صلى الله عليه و سلم دحية الكلبي بكتابه إلى عظيم بصرى أن يدفعه إلى

قيصر

H. Peygamber'in (s.a.) Vâfîleri ve Elçileri Teker Teker Göndermesi

İbn Abbâs, “Resûlullah (s.a.), Dihye el-Kelbî’yi bir mektubuyla Busrâlıların önde gelenlerinden birine göndererek mektubunu Kayser’e ulaştırmasını istedi” demiştir.

1. Hadîs

حدثنا يحيى بن بكير حدثني الليث عن يونس عن ابن شهاب أنه قال أخبرني عبيد الله بن عبد الله بن

عتبة أن عبد الله بن عباس أخبره أن رسول الله صلى الله عليه و سلم بعث بكتابه إلى كسرى فأمره أن يدفعه إلى عظيم البحرين

يدفعه عظيم البحرين إلى كسرى فلما قرأه كسرى مزقه فحسبت أن ابن المسيب قال فدعا عليهم رسول الله صلى

الله عليه و سلم (أن يمزقوا كل ممزق)

← Buhârî ← Yahyâ b. Bükeyr ← el-Leys b. Sa‘d ← Yûnus b. Yezîd el-Kureşî

← İbn Şihab ez-Zührî ← Ubeydullah b. Abdillâh ← Abdullah b. Abbas

H. Peygamber (s.a.)

İbn Abbâs şöyle haber vermiştir: “Allah Resûlü Kısra’ya bir mektup gönderdi. Mektubun Bahreyn emîrine verilerek, (onun aracılığıyla) Kısra’ya gönderilmesini emretti. Kısra mektubu okuyunca onu paramparça etti.” İbn Şihab,

“İbn Müseyyeb’in ‘Allah Resûlü onun mülkünün paramparça olması için dua etti’ dediğini sanıyorum” demiştir.³³⁰

İmam Şâfiî şöyle demektedir: “Resûlullah (s.a.) her bir seriyyeyi teker teker göndermiştir. Yine krallara, her bir krala birer birer olmak üzere elçiler yollamıştır. Kendilerine Hz. Peygamber’in (s.a.) emirleri ulaşan valiler, bu emirleri muhakkak uygulamışlardır. Kezâ halifeler de aynı şekilde hareket etmiştir.”³³¹ Hz. Peygamber’in (s.a.), Hz. Ali’yi ve Hz. Ebû Bekir’i hac emîri olarak bazı konuları bildirmek üzere göndermesi de duyurularda tek kişinin haberinin yeterli oluşuna delildir.³³²

Hz. Peygamber (s.a.) yeni fethedilen bölgelere birer yönetici tayin etmiştir.³³³ Bu sahâbîler, tek kişi olarak gönderilmişlerdir. İmana davet, bu davete icâbet hâlinde itikadî, fikhî ve edebe dâir her türlü haberi bildirmekle emrolunmuş bu elçiler, haber-i vâhidle amel edilen meselelerin şümülünün ispatı niteliğindedir.

2. Hadîs

حدثنا مسدد حدثنا يحيى عن يزيد بن أبي عبيد حدثنا سلمة بن الأكوع أن رسول الله صلى الله عليه
و سلم قال لرجل من أسلم (أذن في قومك أو في الناس - يوم عاشوراء- أن من أكل فليتم بقية يومه ومن لم
يكن أكل فليصم)

← Buhârî ← Müsedded b. Müserhed ← Yahyâ b. Saîd el-Kattân

Hz. Peygamber (s.a.) ← Seleme b. Amr el-Ekva‘ ← Yezîd b. Ebî Ubeyd

Seleme b. el-Ekvâ şöyle demiştir: “Allah Resûlü, Eslem kabilesinden bir adama, ‘Kavmin veya halkın arasında aşûreyi idrak ediniz. Her kim gündüz yemek

³³⁰ Buhârî, İlim 7; Cihâd 100; Meğâzî 82.

³³¹ Örneklerle ifade etmek gerekirse Mekke’ye Attâb b. Esîd; Tâif’e Osman b. Ebû’l-Âs; Bahreyn’e Â’lâ b. el-Hadramî; Umman’a Amr b. el-Âs; Necrân’a Ebû Süfyân b. Harb; San’a ve Yemen’in bütün dağlık bölgelerine Bâzân, sonrasında oğulları Şehr ve Feyrûz, Muhâcir b. Ebû Ümeyye ve Ebân b. Saîd b. el-Âs, sahil bölgelerine Ebû Mûsâ, askerî işler için ise Muâz b. Cebel tayin edilmiştir. Ayrıca Amr b. Saîd b. el-Âs Vâdilkurâ’ya, Yezid b. Ebî Süfyân Teymâ’ya ve Sümâme b. Usâl Yemâme’ye idareci olarak atanmıştır. Bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XXIII, 474-475.

³³² Şâfiî, *Risâle*, s. 414.

³³³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XXIII, 475.

yediyse, günün kalanını yemeyerek geçirsin. Henüz yememiş olanlar ise orucunu tutsun' diye bildirdi.”³³⁴

Rivâyete göre Resûlullah (s.a.) Eslem kabilesine ileteceği buyruğu, kendi içlerinden ve tanınan bir kimse³³⁵ aracılığıyla bildirmiştir. Buhârî'nin bu hadîsi delil olarak getirmesinin sebebi; Resûlullah'ın (s.a.), tek kişinin haberiyle bütün bir kabilenin amel etmesini emretmiş olmasıdır.³³⁶ Burada râvinin, insanların bildiği/mâruf bir kimse olması da önemlidir.

Değerlendirme

Hiz. Peygamber'in (s.a.) komşu devletlere ve kavimlere tebliğ maksatlı gönderdiği elçiler, bu toplumları öncelikle İslâm'a davet edip, nübüvveti bildirmişlerdir. Bundan sonraki aşamada farzları, emir ve yasakları açıklamışlardır. Yine haberci olarak gönderilen kişiler, halkı nafîle bir ibadetin ifâsını emrettiklerinde halk tarafından kabul edilmiştir.

Öyleyse tevhid, peygamberlik, oruç ve diğer ahkâm dâir bilgilerin, tek kişinin haberiyle sâbit olduğu açıklanmıştır.

E. Beşinci Bâb

باب وصاة النبي صلى الله عليه وسلم وفود العرب أن يبلغوا من وراءهم

قاله مالك بن الحويرث

³³⁴ Buhârî, Savm 21, 69; Müslim, Sıyâm 135, 136; Nesâî, Sıyâm 66.

³³⁵ Duyuru yapmakla görevlendirilen zâtın kim olduğuyla ilgili ihtilâflar bulunmakla birlikte adının Hind b. Hârise b. Hind, Hind b. Hârise b. Saîd veya Hind b. Esmâ b. Hârise (ö. 41-60) olabileceği nakledilmiştir. Bk. Demâminî, *Mesâbihü'l-Câmi'*, XII, 357; İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, (ö. 852/1449), *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz), I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995, VI, 435.

³³⁶ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, X, 294.

Hiz. Peygamber'in (s.a.) Arap Heyetlerine, Kendisinden Öğrendiklerini Toplumlarına Tebliğ Etmelerini Tavsiye Etmesi

Bunu Mâlik b. el-Huveyris zikretmiştir.

حدثنا علي بن الجعد أخبرنا شعبة ح وحدثني إسحق أخبرنا النضر أخبرنا شعبة عن أبي حمزة قال كان ابن عباس يقعدني على سريريه فقال إن وفد عبد القيس لما أتوا رسول الله صلى الله عليه و سلم قال (من الوفد) . قالوا ربعة قال (مرحبا بالوفد أو القوم غير خزاي ولا ندامى) . قالوا يا رسول الله إن بيننا وبينك كفار مضر فمرنا بأمر ندخل به الجنة ونخبر به من وراءنا فسألوا عن الأشربة فنهاهم عن أربع وأمرهم بأربع أمرهم بالإيمان بالله قال (هل تدرون ما الإيمان بالله) . قالوا الله ورسوله أعلم قال (شهادة ان لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأن محمدا رسول الله وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة - وأظن فيه - صيام رمضان وتؤتوا من المغنم الخمس) . ونهاهم عن الدباء والحنتم والمزفت والنقير . وربما قال (المقير) . قال (احفظوهن وأبلغوهن من وراءكم)

← Buhârî ← Ali b. el-Ca'd el-Hâşimî ← Şu'be b. el-Haccâc

← Buhârî ← İshâk b. Râhûye ← Şu'be b. el-Haccâc ← en-Nadr b. Şümeyl

← Ebû Cemre Nadr b. İmrân ← Abdullah b. Abbas ← Hiz. Peygamber (s.a.)

Ebû Cemre, İbn Abbâs beni kendi minderi üzerine oturtmuş ve şöyle demiştir: “Abdül-Kays elçileri Allah Resûlü'ne geldikleri zaman, ‘Heyet kimlerdendir?’ diye sordu. Onlar, ‘Biz Rabîa kabilelerindensiz’ deyince, ‘Hoşgeldiniz! Allah sizi utandırmasın, pişman da etmesin’ buyurdu. Heyettekiler, ‘Allah Resûlü! Seninle bizim aramızda kâfir Mudar kabileleri vardır (Dolayısıyla buraya ilim almaya gelmek zor olmaktadır). Bize öyle bir şey emret ki, onu yapmakla cennete girelim ve onu ailelerimize de haber verelim’ dediler. Aynı zamanda içecekler hakkında da soru sordular. Hiz. Peygamber onları dört şeyden sakındırıp, dört şeyi onlara emretti: Allah’a îmanı emrettikten sonra, ‘Allah’a îman etmek ne demektir, bilir misiniz?’ diye sordu. Onlar, ‘Allah ve Resûlü en iyi bilendir’ dediler. Bunun üzerine, ‘Ortağı olmaksızın Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Resûlü olduğuna şehâdet etmek, namazı kılmak, zekâtı vermek –râvî, ‘Zannederim ki burada Ramazan orucu da vardır’ der-

ganimetlerden beşte birini vermektir' buyurmuştur. Ayrıca onları, dubbâ, hantem, muzeffet ve nakîr (denilen kaplara hurma veya üzüm şırası koymak) hususunda sakındırmıştır. –Belki İbn Abbas *mukayyer* dedi.- Ardından, 'Bunları ezberleyin ve geride bıraktığınız (aileleriniz ile kabilelerinize) tebliğ ediniz' buyurmuştur.”³³⁷

Buhârî bâb başlığında bu olayı Mâlik b. el-Huveyris'in aktardığını belirtmektedir. Çünkü bu, ilk bâbda nakledilen bir grup gencin Resûlullah'a (s.a.) geldiği ve sonra ailelerine dönmek istedikleri hakkındaki rivâyetle aynı olay hakkındadır.

Bu rivâyete göre mezkûr heyetteki kişiler, Hz. Peygamber'in (s.a.) yanında kaldıkları sürede bu bilgileri tek tek veya toplu hâlde almışlardır. Hz. Peygamber (s.a.), onlara kendisinden öğrendiklerini ailelerine aktarmalarını emretmiştir. Heyetteki sahâbîlerin naklettikleri haberler, bunları teker teker nakletmeleri durumunda haber-i vâhid; birbirlerini takviye etmeleri durumunda ise daha güçlü birer haber-i vâhid olacaktır.³³⁸ Hz. Peygamber (s.a.), sahâbîlere îman hakkında soru sormuş ve îmânı açıkladıktan sonra namaz, zekât, oruç, ganimetler ve haram içeceklere yönelik bilgi vermiştir. Burada dikkat çeken husus, tüm bunları söyledikten sonra, bunları ailelerine anlatmalarını emretmesidir. Haber-i vahidin amelin ötesinde, akîdeye dâir konularda da delil olabileceği görülmektedir. Zira bir kimsenin îmanla ilgili bilgileri aktarmasını bizâtihî Allah Resûlü teşvik etmiştir.

Bu konuda en bilindik delillerden biri Muâz b. Cebel'in, Yemen'e dini öğretmek için gönderilmesidir. Onun gönderiliş sebebi hakkındaki iki rivâyetten biri; Yemenli bir heyetin kendilerine bir öğretici gönderilmesi talepleri üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.) kendisini öğretmen olarak göndermesidir. Tercih edilen rivâyet budur.³³⁹ Bu rivâyette Hz. Peygamber (s.a.) gönderildiği Ehl-i kitâb olan halkı îman ve nübüvve davet etmesini emretmiştir. Eğer bunları kabul ederlerse onlara namaz ve zekâtı bildirmesini

³³⁷ Buhârî, İman 40, İlim 25, Mevâkîtu's-Salât 2, Zekât 1, Humus 2, Menâkıb 5, Meğâzî 69, Edeb 98, Tevhid 56; Müslim, İman 23, 24, 25, 26, Eşribe 33, 37, 39, 58; Ebû Dâvud, Eşribe 7, Sünne 15; Tirmizî, Siyer 39, İman 5; Nesâî, İman 25, Eşribe 48.

³³⁸ Özmen, "el-Buhârî'nin Haberi'l-Vâhid Savunusunda Kullandığı Hadislerin Hucciyeti Üzerine Bir İnceleme", s. 152.

³³⁹ Gül, Sema, "Muâz b. Cebel'in Yemen'e Gönderilmesiyle İlişkilendirilen Rivâyetlerin Şekil Yönünden Tahlili", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6 (Ekim 2015), 183-208, s. 189.

emretmiştir.³⁴⁰ Öyleyse elçilerin öncelikli vazifesi îman ve risâleti haber vermek; kabul edilmesi durumunda ahkâmı bildirmektedir. İmam Şâfiî'nin Muâz hadîsini nakletmesi de bu minvalde anlaşılmalıdır.

Netice itibariyle Buhârî bu bâbda; îman, ibadet, helâl-haram, hatta günlük hayata dâir (kaplar vb.) konularda haber-i vâhidin delil olduğunu ispat etmiştir.

F. Altıncı Bâb

باب خبر المرأة الواحدة

Tek Kadının Haberi

حدثنا محمد بن الوليد حدثنا محمد بن جعفر حدثنا شعبة عن توبة العنبري قال قال لي الشعبي رأيت حديث الحسن عن النبي صلى الله عليه وسلم ؟ وقاعدت ابن عمر قريبا من سنتين أو سنة ونصف فلم أسمعه يحدث عن النبي صلى الله عليه وسلم غير هذا قال كان ناس من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم فيهم سعد فذهبوا يأكلون من لحم فنادتهم امرأة من بعض أزواج النبي صلى الله عليه وسلم إنه لحم ضب فأمسكوا فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم (كلوا أو اطعموا فإنه حلال - أو قال لا بأس به شك فيه - ولكنه ليس من طعامي

← Buhârî ← Muhammed b. el-Velîd ← Muhammed b. Ca'fer Gunder
← Şu'be b. el-Haccâc ← Şu'be b. Keysân el-Anberî ← Şa'bî ← Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî
← Abdullah b. Ömer (s.a.) ← Hz. Peygamber (s.a.)

Tevbe b. Keysân el-Anberî şöyle demiştir: “Şa'bî bana, ‘Hasan el-Basrî’nin Hz. Peygamber’den hadîs nakletmesi hakkında ne dersin? Ben İbn Ömer’le bir buçuk veya iki sene kadar bir arada bulundum ancak şu hadîs dışında kendisinden bir hadîs işitmedim’ dedi. İbn Ömer şöyle demiştir: İçlerinde Sa’d b. Ebû Vakkas’ın da bulunduğu bir grup sahâbî, bir et yemeye yeltendiler. Bu sırada Hz.

³⁴⁰ Buhârî, Tevhîd 1, Zekât 1, 41, 63, Meğâzî 62; Müslim, İman 29, 31; Ebû Dâvud, Zekât 4; Tirmizî, Zekât 6; Nesâî, Zekât 1, 46; İbn Mâce, Zekât 1.

Peygamber'in hanımlarından biri onlara, 'O et bir keler etidir' diye seslendi. Sahâbîler de yemeği yemekten geri durdular. Böyle olunca Allah Resûlü, 'Ondan yiyin. Çünkü o helâldir' (Veya râvî 'Onda bir sakınca yoktur' buyurduğunu söyler.) Lâkin keler benim (alışık olduğum) yiyeceklerden değildir' buyurdu."³⁴¹

Sahâbîlerin Resûlullah'ın (s.a.) hanımlarından birinin sözü üzerine yemeği bırakmaları, bir hanımın³⁴² sözüyle amel ettiklerinin göstergesi olması bakımından delil olarak getirilmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.) keler etinin yenilebileceğini söylemesi ise hanımının sözünü nefy için değil, bu konuda ibâha olduğunu duyurmak içindir.³⁴³

Buhârî bu hadîsi zikretmekle tek kişinin sadece bir erkek değil kadın olması durumunda da durumun değişmeyeceğini, âdil bir hanımın sözünün de hüccet olduğunu göstermiştir. Buhârî, haber-i vâhidi kabul etmede daha önceki hadîslerde işaret ettiği üzere râvinin güvenilir olmasını incelemektedir. Bu hanımın haberinin, Hz. Peygamber'in (s.a.) açıklaması bilinmeden önce sahâbe tarafından kabul edilmesi; aynı zamanda bu yemeğin haram olabileceği düşüncesini göstermektedir. Yani mübah değil de yemenin hükmü haram olsaydı; sahâbiler haramlığın bilinmesi konusunda bu hanımın sözüne itibar etmiş olacaktırlar.

III. KÜTÜB-İ SİTTE'DE HABER-İ VÂHİDE İŞARET EDEN BÂB BAŞLIKLARI

Buhârî'nin *Kitâbu ahhâri 'l-âhâd* kapsamında haber-i vâhidin dinde delil oluşuna dâir getirdiği hadîslerin *Kütüb-i Sitte*'deki mütâbîleri, dipnotlar hâlinde tahrîc edilmiştir. Bu mütâbî rivâyetlerin, Buhârî'de olduğu gibi haber-i vâhidi ispat amaçlı nakledilmedikleri görülmüştür. Buhârî *Kitâbu ahhâri 'l-âhâd*'da zikrettiği bu hadîslerden

³⁴¹ Buhârî, Zebâih ve Sayd 33; Müslim, Sayd ve Zebâih 42; Tirmizî, Et'ime 3; Nesâî, Sayd ve Zebâih 26; İbn Mâce, Sayd ve Zebâih 16.

³⁴² Bk. Et'ime 9. Bu rivâyette, yemek yiyenleri keler eti yemekten alıkoyan hanımın, Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarından Hz. Meymûne olduğu belirtilmiştir. Keler etini getirenin ise onun kız kardeşi Ümmü Hufeyd (veya diğer okunuşuyla Ümmü Hufeyde) olduğu söylenir. Bu görüşüne delil olarak Buhârî, Hâlid b. Velîd'den bir hadîs nakleder. Detaylı bilgi için bk. Demâminî, *Mesâbîhü 'l-Câmi*, XII, 360.

³⁴³ Aynî, *Umdetü 'l-kârî*, XX, 199-200.

beş tanesini, *Sahîh*'inin farklı yerlerinde, yine tek kişinin haberinin muteber oluşuna işaret ederek nakletmiştir. Bu hadislerin haricinde, Ebû Dâvud ve Nesâî'nin *iki*, Tirmizî'nin ise *bir* bâbda tek kişinin haberini delil aldıklarını gösteren ifadeler tespit edilmiştir. Onların naklettiği rivâyetler, Buhârî'nin bakış açısıyla, onun haber anlayışını merkeze alarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu müelliflerin naklettikleri imâma yani devlet yöneticisine itaat konulu hadisler, haber-i vâhid vurgusu taşımamakla birlikte, haber-i vâhidi makbul saydıklarının göstergesidir. Bunlar kapsamlı meseleleri içerdikleri için araştırma dışı bırakılmıştır.

Buhârî'nin çağdaşları diyebileceğimiz bu muhaddislerle mutâbakât ettiği noktaları görmek maksadıyla özellikle *Kütüb-i Sitte* rivâyetleri esas alınmıştır.

A. Buhârî'de Haber-i Vâhide İşaret Eden Mütâbî Bâb Başlıkları

Buhârî haber-i vâhidin hücciyetini ispat için naklettiği rivâyetlerden dört tanesini, *Sahîh*'inin başka bâblarında yine tek kişinin haberine işaret ederek nakletmiştir.

1. Yolculukta Ezanı Tek Kişinin Okuması

باب من قال ليؤذن في السفر مؤذن واحد

حدثنا معلى بن أسد قال حدثنا وهيب عن أيوب عن أبي قلابة عن مالك بن الحويرث أتيت النبي صلى الله عليه و سلم في نفر من قومي فأقمنا عنده عشرين ليلة وكان رحيمًا رفيقًا فلما رأى شوقنا إلى أهلينا قال (ارجعوا فكونوا فيهم وعلموهم وصلوا فإذا حضرت الصلاة فليؤذن لكم أحذكم وليؤمكم أكبركم)

Yolculukta tek kişi ezan okusun diyen kimse³⁴⁴

← Buhârî ← Muallâ b. Esed ← Vüheyb b. Hâlid ← Eyyûb es-Sahtiyânî ← Hz. Peygamber (s.a.) ← Ebû Kılâbe Abdullah b. Zeyd ← Mâlik b. el-Huveyris

Mâlik b. el-Huveyris'ten nakledildiğine göre şöyle demiştir: “Kavmimden bir grupla birlikte Hz. Peygamber’e geldim. Onun yanında yirmi gece kaldık. O

³⁴⁴ Buhârî, Ezan 17.

bize karşı çok merhametli ve hassas bir kimseydi. Ailelerimizi özlediğimizi görünce bize, ‘Geri dönün, onlarla bir arada olun, onlara (öğrendiklerinizi) öğretin, namazı kılın. Namaz vakti geldiğinde ise biriniz ezanı okusun ve en büyüğünüz imam olsun’ buyurdu.”

Buhârî bu bâbda, Mâlik b. el-Huveyris ve arkadaşlarının “seferde oluşlarına” dikkat çekerek rivâyeti tekrar nakletmiştir. Yolculuk yapan bir grup kimsenin namaz vakti geldiğinde, içlerinden tek kişinin vakit tespiti yaparak kendilerinin namaza çağırmasını yeterli saymaları ifade edilmiştir.

2. Haberci Olarak Tek Bir Kimsenin Gönderilmesi

باب هل يبعث الطليعة وحده

حدثنا صدقة أخبرنا ابن عيينة حدثنا المنكدر سمع جابر بن عبد الله رضي الله عنهما قال ندب النبي صلى الله عليه وسلم الناس - قال صدقة أظنه - يوم الخندق فانتدب الزبير ثم ندب الناس فانتدب الزبير فقال النبي صلى الله عليه وسلم (إن لكل نبي حواريا وإن حواريا الزبير بن العوام)

Bir haberci tek başına gönderilir mi?³⁴⁵

← Buhârî ← Sadaka b. el-Fadl ← Süfyân b. Uyeyne

Hz. Peygamber (s.a.) ← Câbir b. Abdillâh ← Muhammed b. el-Münkedir

Câbir b. Abdillâh şöyle söylemiştir: “Allah Resûlü, -Sadaka dedi ki: Zannederim- Hendek günü bir kimseyi (haberci olmak üzere göndermek) istedi. Bu isteğe Zübeyr karşılık verdi. Sonra tekrar bir kimseyi (haberci olmak üzere) istedi. Yine Zübeyr karşılık verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Her peygamberin muhakkak bir yardımcısı vardır. Benim yardımcım ise elbette Zübeyr b. el-Avvâm’dır” buyurdu.

Buhârî bu bâb başlığıyla, savaş ortamında gönderilecek tek bir öncünün haber almak ve bildirmekte yeterli olduğuna işaret etmiştir. Birden fazla kişinin

³⁴⁵ Buhârî, Cihâd 41.

gönderilmesinin şart olmadığı, böyle bir imkân olsa da tek kişinin seçilebileceği anlaşılmaktadır.

3. Devlet Başkanına/Yöneticiye İtaatin Gerekliliği

باب السمع والطاعة للإمام ما لم تكن معصية

a. Allah'ın emirlerine aykırı olmadığı sürece devlet başkanının sözünü dinlemek ve ona itaat etmek³⁴⁶

İlk Hadîs

حدثنا مسدد حدثنا يحيى بن سعيد عن شعبة عن أبي التياح عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال

قال رسول الله صلى الله عليه و سلم (اسمعوا وأطيعوا وإن استعمل عليكم عبد حبشي كأن رأسه زبيبة)

← Buhârî ← Müsedded b. Müserhed ← Yahyâ b. Saîd el-Kattân

← Şu'be b. el-Haccâc ← Yezîd b. Humeyd Ebû't-Teyyâh ← Enes b. Mâlik

Hiz. Peygamber (s.a.)

Enes b. Mâlik'in naklettiğine göre Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: “Sizin başınıza, başı kuru üzüm tanesine benzeyen bir Habeşli dahî tayin edilse onu dinleyin ve itaat edin.”

Bu hadîsle Buhârî, toplumda azınlık konumunda bulunan ve asil sayılmayan bir kimsenin, idareci olması durumunda kendisine itaatin gerektiğini belirtmiştir. Köle olan birinin yönetici olması normal şartlarda mümkün değildir. Hiz. Peygamber'in (s.a.) idareciliği sahih olmayan birini örnek vererek itaati emretmesi, emrinin kat'îliğini ortaya koymaktadır.

İkinci Hadîs

حدثنا سليمان بن حرب حدثنا حماد عن الجعد عن أبي رجاء عن ابن عباس يرويه قال قال النبي صلى الله عليه و

سلم (من رأى من أميره شيئا يكرهه فليصبر فإنه ليس أحد يفارق الجماعة شبرا فيموت إلا مات ميتة جاهلية)

³⁴⁶ Buhârî, Ahkâm 4.

← el-Ca'd b. Dînâr ← Hammâd b. Zeyd ← Süleymân b. Harb ← Buhârî

Hiz. Peygamber (s.a.) ← Abdullah b. Abbas ← Ebû Reca' el-Utâridî

İbn Abbas şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, ‘Kim idarecisinde hoşuna gitmeyen bir şey görürse, sabırlı olsun. İslâm toplumundan bir karış kadar ayrılan kişi, Câhiliye ölümüyle ölmüş olur’ buyurmuştur.”

Buhârî Hz. Peygamber’in (s.a.) tek bir yöneticinin emirlerinin dinlenmesi ve uygulanması konusundaki açık emirlerini nakletmiştir. İslâm toplumunun düzen ve birlikteliği adına, idârî işler içerisinde kişiyi rahatsız eden emirlere de itaat edilmesi tavsiye edilmiştir. İdareci konumundaki tek bir Müslümanın haberi, tebâası için bağlayıcı sayılmıştır.

Üçüncü Hadîs

حدثنا مسدد حدثنا يحيى بن سعيد عن عبيد الله حدثني نافع عن عبد الله رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال (السمع والطاعة على المرء المسلم فيما أحب وكره ما لم يؤمر بمعصية فإذا أمر بمعصية فلا سمع ولا طاعة)

← Yahyâ b. Saîd el-Kattân ← Müsedded b. Müserhed ← Buhârî

← Abdullah b. Ömer ← Nâfi' b. Hüzmüz ← Ubeydullah b. Amr

Hiz. Peygamber (s.a.)

Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, ‘Müslüman bir kimsenin hoşuna gitsin gitmesin, mâsiyetle emrolunmadıkça yöneticisine itaat ederek boyun eğmesi gerekir. Mâsiyet ile emrolunduğu zaman ise buna ne itaat ne de boyun eğmek yoktur’ buyurmuştur.”

Bu rivâyet önceki hadîsi açıklar niteliktedir. Kişinin idareciye itaatının sınırlarını çizmektedir. Yöneticide görülen ama rahatsızlık veren uygulamalarda kişiye gereken, itaat etmektir. Ancak bu tatbikatlar, dinin helâl-haram sınırlarını ihlâl ediyorsa, itaat değil karşı koymak gerekmektedir. Dolayısıyla haberin muhtevası esas alınmalıdır.

Dördüncü Hadîs

حدثنا عمر بن حفص بن غياث حدثنا أبي حدثنا الأعمش حدثنا سعد بن عبيدة عن أبي عبد الرحمن عن علي رضي الله عنه قال بعث النبي صلى الله عليه و سلم سرية وأمر عليهم رجلا من الأنصار وأمرهم أن يطيعوه فغضب عليهم وقال أليس قد أمر النبي صلى الله عليه و سلم أن تطيعوني ؟ قالوا بلى قال قد عزمتم عليكم لما جمعتم حطبا وأوقدتم نارا ثم دخلتم فيها . فجمعوا حطبا فأوقدوا فلما هموا بالدخول فقام ينظر بعضهم إلى بعض قال بعضهم إنما تبعنا النبي صلى الله عليه و سلم فرارا من النار أفندخلها ؟ فبينما هم كذلك إذ خمدت النار وسكن غضبه فذكر للنبي صلى الله عليه و سلم فقال (لو دخلوها ما خرجوا منها أبدا إنما الطاعة في المعروف)

← Buhârî ← Ömer b. Hafs b. Gıyâs ← Hafs b. Gıyâs
← Süleymân b. Mihrân el-A‘meş ← Sa‘d b. Ubeyde es-Sülemî
← Ebû Abdurrahman es-Sülemî ← Ali b. Ebî Tâlib ← Hz. Peygamber (s.a.)

Ali b. Ebî Tâlib şöyle nakletmiştir: “Hz. Peygamber bir seriyye gönderdi ve başlarına ensardan bir adamı komutan tayin etti ve ona itaat etmelerini emretti. Sonrasında komutan askerlere öfkeleni ve ‘Hz. Peygamber bana itaat etmenizi emretmemiş miydi?’ dedi. Onlar da ‘Evet’ dediler. ‘O hâlde kesin bir emirle size odun toplayıp ateş yakmanızı ve sonrasında bu ateşe girmenizi emrediyorum’ dedi. Odun toplayıp ateş yaktılar. Bazıları ateşe girmeye yeltenince, bir kısmı ‘Hz. Peygamber’e ancak ateşten kaçmak için tâbi olduk. O halde biz ateşe mi girelim?’ dediler. Onlar böyle konuşurken ateş söndü ve komutanın öfkesi geçti. Bunun üzerine bu durum Hz. Peygamber’e haber verildi. ‘Eğer o ateşe girselerdi, ondan asla çıkamazlardı. İtaat ancak iyi işlerdedir’ buyurdu.”

Önceki hadîste mâsiyet hakkında itaatin olmadığı belirtilmişti. Bu hadîste de Buhârî, mâsiyete örnek bir olayı zikrederek açıklık getirmiş, tek kişinin haberinin kabulündeki muhteva sınırlarını belirlemiştir. Hangi sebeple ve kim tarafından

emredilirse emredilsin, bir Müslümanın kendi canına kastetmeyi düşünmesi kabul edilemez. Bu rivâyete göre öfkeyle verilen haram kapsamına giren bu işi, sahâbilerden bazıları, itaatin gerekliliği düşüncesiyle yapmaya yeltenmiş; diğerleri ise onları alıkoymuştur. Haberin içeriğini sorgulayarak, itaati reddetmişlerdir. Böylece haberi verenin yanı sıra haberin muhtevasını göz önünde bulundurmuşlardır.

باب سرية عبد الله بن حذافة السهمي وعلقمة بن مجزز المدلجي

حدثنا مسدد حدثنا عبد الواحد حدثنا الأعمش قال حدثني سعد ابن عبيدة عن أبي عبد الرحمن عن علي رضي الله عنه قال بعث النبي صلى الله عليه و سلم سرية فاستعمل عليها رجلا من الأنصار وأمرهم أن يطيعوه فغضب فقال أليس أمركم النبي صلى الله عليه و سلم أن تطيعوني ؟ قالوا بلى قال فاجمعوا لي حطباً فجمعوا فقال أوقدوا نارا فأوقدوها فقال ادخلوها فهموا وجعل بعضهم يمسك بعضا ويقولون فررنا إلى النبي صلى الله عليه و سلم من النار فما زالوا حتى خمدت النار فسكن غضبه فبلغ النبي صلى الله عليه و سلم فقال (لو دخلوها ما خرجوا منها إلى يوم القيامة الطاعة في المعروف)

b. Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî ve Alkame b. Mücezziz el-Müdlîcî seriyyesi³⁴⁷

← Buhârî ← Müsedded b. Müserhed ← Abdülvâhid b. Ziyâd

← Sa'd b. Ubeyde es-Sülemî ← Süleymân b. Mihrân el-Â'meş

← Ebû Abdurrahman es-Sülemî ← Ali b. Ebî Tâlib ← Hz. Peygamber (s.a.)

Ali b Ebî Tâlib'den şöyle rivâyet edilmiştir: “Hz. Peygamber bir seriyye gönderdi. Başlarına ensardan bir adam tayin etti ve ona itaat etmelerini emretti. Sonrasında komutan askerlere öfkelendi ve ‘Hz. Peygamber bana itaat etmenizi emretmemiş miydi?’ dedi. Onlar da ‘Evet’ dediler. ‘O hâlde benim için odun toplayın’” dedi. Onlar da topladı. Sonra ‘Ateş yakın’ dedi. Ateşi yaktılar. Daha sonra ‘Ateşe girin’ dedi. Ateşe girmeye yeltenince, birbirlerini alıkoyarak, ‘Biz ateşten Hz. Peygamber’e kaçmışız’ dediler. Onlar böyle devam ederken ateş söndü ve

³⁴⁷ Buhârî, Megâzî 59.

komutanın öfkesi de geçti. Bu durum Hz. Peygamber'e ulaştınca, 'Eğer o ateşe girselerdi, kıyamet gününe kadar ondan çıkamazlardı. İtaat iyi işlerdedir' buyurdu."

Buhârî, *Ahbâru 'l-âhâd*' da, haberin mâsiyet içermesi durumunda yöneticiye itaatin gerekmediğine dikkat çekmişti. Bu bâb başlıklarında öncelikle yöneticiye itaat ve boyun eğmenin önemi, sosyal konum ve ırk ayırımı yapılmaksızın itaatin gerekliliği işlenmiştir. Hatta sosyal düzeni korumak amacıyla idarede görülen sıkıntılı durumlarda dahî sabretmek tavsiye edilmiştir. Buhârî itaate yönelik iki hadîsi naklettikten sonra, bu itaatin ve boyun eğmenin; dolayısıyla haberi kabul etmenin sınırlarını göstermek amacıyla sonraki hadîsleri nakletmiştir. Kendisine tamamen itaatin emredildiği bir yöneticinin sözü dahî olsa dinin yasakladığı konulardaki bir haberi kabul etmenin haram olduğunu ortaya koymuştur. Naklettiği son iki hadîsle doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.) bildirilen bir olay üzerinden, mâsiyete itaatin cehenneme girme sebebi olacağını vurgulamıştır. Dolayısıyla Buhârî, haberin muhtevasına göre bağlayıcılığının değişeceğini ortaya koymuştur.

4. Hâkimin İşleri Tek Yetkiliye Tevdi Etmesi

باب هل يجوز للحاكم أن يبعث رجلا وحده للنظر في الأمور

حدثنا آدم حدثنا ابن أبي ذئب حدثنا الزهري عن عبيد الله بن عبد الله عن أبي هريرة وزيد بن خالد الجهني قالا جاء أعراي فقال يا رسول الله اقض بيننا بكتاب الله فقام خصمه فقال صدق فاقض بيننا بكتاب الله فقال الأعراي إن ابني كان عسيفا على هذا فزني بامرأته فقالوا لي على ابنك الرجم ففديت ابني منه بمائة من الغنم ووليدة ثم سألت أهل العلم فقالوا إنما على ابنك جلد مائة وتغريب عام فقال النبي صلى الله عليه و سلم (لأقضين بينكما بكتاب الله أما الوليدة و الغنم فرد عليك وعلى ابنك جلد مائة وتغريب عام وأما أنت يا أنيس - لرجل - فاغد على امرأة هذا فارجمها) . فغدا عليها أنيس فرجمها

Hâkimin işleri kontrol etmesi için tek bir kimseyi görevlendirmesi câiz olur mu?³⁴⁸

← Buhârî ← Âdem b. Ebî İyâs ← İbn Ebî Zi'b ← İbn Şihâb ez-Zührî

³⁴⁸ Buhârî, Ahkâm 39.

Hz. Peygamber (s.a.)

Ebû Hureyre ve Zeyd b. Hâlid el-Cühenî şöyle nakletmişlerdir: “Bir bedevî geldi ve ‘Ey Allah’ın Resûlü! Bizim aramızda Allah’ın kitabıyla hükmet’ dedi. Bunun üzerine adamın hasmı da ayağa kalkarak, ‘Doğru söyledi. Bizim aramızda Allah’ın kitabıyla hükmet’ dedi. Bedevî, ‘Benim oğlum bu adamın yanında ücretle çalışan bir kimse idi. Bu adamın karısıyla zina etmiş. Bana, senin oğluna recm (taşlanma) cezası gerekir, dediler. Ben bu adama, oğlumu bu cezadan kurtarmak için yüz koyun ve bir de cariye fidye verdim. Ancak sonra (bu olayı) bilgili kimselere sordum. Onlar da bana, bu adamın karısına recm gerektiğini, benim oğlumun da yüz değnek (celde) ile bir yıl sürgün cezası olduğunu haber verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ‘Ben sizin aranızda elbette ki Allah’ın kitabı ile hükmedeceğim! Cârîye ile koyunları sahibine geri ver. Senin oğluna ise yüz değnek ve bir yıl sürgün cezası gerekir’ buyurdu. Ardından -bir kimseye- ‘Uneys! Sen de bu adamın karısına git ve onu recm et!’ buyurdu. Uneys o kadına gitti ve recm cezası tatbik etti.”

Bu bâb başlığında Buhârî, tek bir adamın şer‘î bir meseleyi araştırıp incelemek için yeterli oluşuna dikkat çekmektedir. Bu hadîs, *Ahbâru’l-âhâd*’da iki hasmın Hz. Peygamber’e (s.a.) gelerek haklarında hüküm vermesini istedikleri hadîsin mütâbisidir. Buhârî’nin bu hadîsi, iki hasmın birbirinin sözüne itimat ederek ifade vermelerinden ötürü haber-i vâhid savunusu için kullandığını belirtmiştik. Aynı rivâyeti bir de bu bâb başlığı cihetinden ele aldığımızda Buhârî’nin bir başka delillendirmesini görmekteyiz. Buna göre Resûlullah’ın (s.a.) ashâbdan Uneys’i bu davayı araştırması için yetkilendirip, gerektiğinde hâd uygulamasına müsaade etmesi; Uneys’in haberinin tek başına muteber kabul edildiğine delil olmaktadır. Haber-i vâhid, muâmelât ve devlet işlerinde makbuldür. Hâd cezası gibi ciddi bir iş için, tek memurun görevlendirilerek, hükmünün kabul edilmesi bu noktada delildir. Dolayısıyla Buhârî hem iki hasmın birbirlerinin sözlerine itimat etmesine hem de Uneys’in haberinin Hz. Peygamber (s.a.) tarafından kabul edilmesine dikkat çekmiştir.

B. Ebû Dâvud'da Haber-i Vâhide İşaret Eden Bâb Başlıkları

Ebû Dâvud *Sünen*'inde yer verdiği iki bâb başlığında, tek kişinin haberini delil kabul ettiği rivâyetlere yer vermiştir. Bu rivâyetler doğrudan haber-i vâhidin delil oluşunu ifade etmek üzere nakledilmemiştir. Fakat bu rivâyetlerden hareketle, Ebû Dâvud'un tek bir Müslümanın haberini dinî konularda delil saydığı anlaşılmaktadır.

1. Müezzinin Vakti Tayin Edişi

باب ما يجب على المؤذن من تعاهد الوقت

حدثنا أحمد بن حنبل ثنا محمد بن فضيل ثنا الأعمش عن رجل عن أبي صالح عن أبي هريرة قال قال

رسول الله صلى الله عليه وسلم (الإمام ضامن والمؤذن مؤتمن اللهم أرشد الأئمة واغفر للمؤذنين)

Müezzinin namaz vakitlerine dikkat göstermesinin gerekliliği³⁴⁹

← Muhammed b. Fudayl ← Ahmed b. Hanbel ← Ebû Dâvud

← Ebû Sâlih es-Semmân ← bir râvi ← Süleymân b. Mihrân el-A'meş

Hz. Peygamber (s.a.) ← Ebû Hureyre

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: "İmam sorumlu olan, müezzin kendisine güvenilen kimsedir. Allah'ım imamları doğru yola ilet ve müezzinleri bağışla!"

Hadîste, imamın niteliği için dâmin (ضامن) ibaresi kullanılmıştır. Bununla imamın namaz kıldırıldığı topluluğa karşı, rekâtların sayısını ve namazı muhafaza ederek doğru kıldırarak konusunda sorumlu oluşu kastedilmiştir.³⁵⁰ Namazın îmandan sonraki en önemli ibadet olması, ayrıca önemlidir. Müezzinin mu'temen (مؤتمن) yani güvenilir bir kimse olmasının manası ise insanların namaz ve oruç konusunda, vaktin başlangıç ve bitişi noktasında itimad etmesi sebebiyledir. Resûlullah (s.a.) imamların namazı muhafazada devamlı olması, bu yoldan şaşmaması ve müezzinlerin de vakit tayinin noktasında kusur etmeleri durumunda Allah'ın kendilerini bağışlaması için dua

³⁴⁹ Ebû Dâvud, Salât 32.

³⁵⁰ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 156.

etmiştir.³⁵¹ Çünkü imam ve müezzin de hataya düşebilir ancak onlar bu görevlerini en iyi şekilde yaptıkları sürece, hataya düştükleri durumlarda Allah'a sığınmalıdır. Müslümanlar da din görevlilerinin hataya düşme ihtimali bulunsa da Hz. Peygamber'in (s.a.) bu hadîsinden hareketle onlara güvenmeye devam etmelidir. Zira Hz. Peygamber (s.a.) bu sözüyle imamın namaz başta olmak üzere dinî konularda cemaatten sorumlu olduğu ve namaz vaktini tayini konusunda müezzine güven duyulduğunu göstermiştir.

2. Tek Kişinin Ramazan Hilâlini Görmesi Hakkındaki Şahitliği

باب في شهادة الواحد على رؤية هلال رمضان

حدثنا محمد بن بكر بن الريان ثنا الوليد يعني ابن أبي ثور ح وثنا الحسن بن علي ثنا الحسين يعني الجعفي عن زائدة المعنى عن سماك عن عكرمة عن ابن عباس قال جاء أعرابي إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال إني رأيت الهلال قال الحسن في حديثه يعني -هلال- رمضان فقال (أتشهد أن لا إله إلا الله ؟) قال نعم قال (أتشهد أن محمدا رسول الله ؟) قال نعم قال (يا بلال أذن في الناس فليصوموا غدا)

Tek bir kimsenin Ramazan hilâlini gördüğüne şahitlik etmesi³⁵²

← Velid b. Abdillâh b. Ebî Sevr ← Muhammed b. Bekkâr ← Ebû Dâvud
← Huseyn b. Ali el-Cu'fî ← Hasan b. Ali el-Halvânî ← Ebû Dâvud
Abdullah b. Abbas ← İkrime el-Kureşî ← Simâk b. Harb ← Zâide b. Kudâme
Hz. Peygamber (s.a.)

İbn Abbas şöyle demiştir: “Bir bedevî Hz. Peygamber’e geldi ve ‘Ben hilâli gördüm’ dedi. -Hasan b. Ali bunun Ramazan hilâli olduğunu söylemiştir.- Hz. Peygamber, ‘Allah’tan başka ilâh olmadığına şahitlik ediyor musun?’ diye sorunca adam, ‘Evet’ dedi. Hz. Peygamber, ‘Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna şahitlik

³⁵¹ Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ Hanefî (ö. 855/1451), *Şerhu Süneni Ebî Dâvud* (thk. Ebü'l-Münzir Hâlid b. İbrâhim el-Mısırî), I-VII, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1420/1999, II, 468.

³⁵² Ebû Dâvûd, Savm 15.

ediyor musun?’ diye sorduğunda adam, ‘Evet’ dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ‘Ey Bilâl! Ezanı oku da insanlar yarın oruca kalksınlar’ buyurdu.”

Ebû Dâvud, bu bâb başlığında güvenilir tek kişinin haberine ve o kişinin Müslüman olma şartının esas alındığına dikkat çekmiştir. Hattâbî, hilâli gören kişinin sayısına göre haberin makbul olacağı hakkındaki farklı fikirlere yer vererek, tercihinin tek kişinin haberinin yeterli olduğu yönünde olduğunu ve İmam Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel’in de bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Burada Hz. Peygamber’in (s.a.), bu bedevînin Müslüman olup olmasını esas aldığı görülmektedir.³⁵³

Ebû Dâvud bu hadîslerle Buhârî gibi ezan ve namaz konularında tek kişinin haberinin delil olduğunu göstermiştir. Yine oruç konusunda da tek kişinin haberiyle amelin gerektiğine işaret etmiştir.

C. Tirmizî’de Haber-i Vâhide İşaret Eden Bâb Başlığı

Tirmizî sadece tek bir bâb başlığında, tek kişinin haberinin kabul edilebilir olduğuna dikkat çekmiştir. Bu bâb başlığı, imam ve müezzinin haberleri hakkındadır.

İmamın Sorumlu ve Müezzinin Güvenilir Oluşu

باب ما جاء أن الإمام ضامن والمؤذن مؤتمن

حدثنا هناد حدثنا أبو الأحوص و أبو معاوية عن الأعمش عن أبي صالح عن أبي هريرة قال قال رسول

الله صلى الله عليه وسلم (الإمام ضامن والمؤذن مؤتمن اللهم أرشد الأئمة واغفر للمؤذنين)

İmam sorumlu olan, müezzin kendisine güvenilen kimsedir.³⁵⁴

← Ebû’l-Ahvas Sellâm b. Süleym ← Hennâd b. Serî ← Tirmizî

← Süleymân b. Mihrân el-A‘meş ← Ebû Muâviye es-Sa‘dî

Hz. Peygamber (s.a.) ← Ebû Hureyre ← Ebû Sâlih es-Semmân

³⁵³ Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, II, 103.

³⁵⁴ Tirmizî, *Salât* 153.

Ebû Hureyre şöyle söylemiştir: “Allah Resûlü, ‘İmam sorumluluk taşıyan, müezzin kendisine güvenilen kimsedir. Allah’ım imamları doğru yola ilet ve müezzinleri bağışla!’ buyurmuştur.”

İmamın sorumluluğu, cemaatin namazlarının sıhhatini üstlenmesi konusundadır. Müezzin ise namazın vaktini tayinde kendisine güvenilen Müslümandır. İmamın sorumluluğunu üstlendiği namazları ikâmede hata etmemesi ve müezzinin yanlışlıkla takdim-te’hîr ederek vakti yanlış belirlememesi için Hz. Peygamber (s.a.) dua etmiştir.³⁵⁵ Ayrıca imam ve müezzinin, cemaate kıyasla dinî bilgileri fazla olduğu için sadece namaz ve ezan değil, pek çok dinî meselede cemaatten sorumludurlar. Dolayısıyla hadîs bu açıdan ele alınırsa, haber ve içtihadlarında hata etseler bile, haberlerine itimad etmek gerekir. Bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.) onlara dua etmiştir.

Tirmizî bu rivâyetle imam ve müezzinin teker teker güvenilir olduklarına, dolayısıyla ibadetler hususunda itimat edilecek kimseler olduğuna dikkat çekmektedir. Buhârî, ezan ve namazda tek kişinin haberinin hüccet oluşunu ortaya koymuştur.

D. Nesâî’de Haber-i Vâhide İşaret Eden Bâb Başlıkları

Nesâî, Resûlullah’ın (s.a.), Ramazan hilâlini gördüğünü söyleyen bir kimsenin haberini, Müslüman olduğuna şehâdet etmesiyle kabul ettiğine dâir bir hadîsi nakletmiştir. Ayrıca Nesâî, bu hadîsin üç farklı isnâdını daha zikretmiştir. Diğer müelliflerin de rivâyet ettiği, bir yöneticinin haberinin makbul olduğu hakkındaki hadîsi nakletmiştir.

1. Tek Kişinin Ramazan Hilâlini Görmesi Hakkındaki Şahitliğinin Kabulü

باب قبول شهادة الرجل الواحد على هلال شهر رمضان

³⁵⁵ Mübârekfûrî, Ebu’l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahîm (ö. 1353/1935), *Tuhfetü’l-ahvezî bi-şerhi Câmi’i’t-Tirmizî*, I-X, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ts., I, 523.

أخبرنا محمد بن عبد العزيز بن أبي رزمة قال أنبأنا الفضل بن موسى عن سفيان عن سماك عن عكرمة
عن بن عباس قال جاء أعرابي إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال رأيت الهلال فقال (أتشهد أن لا إله إلا الله
وأن محمدا عبده ورسوله) قال نعم. فنادى النبي صلى الله عليه وسلم (أن صوموا)

Ramazan hilâlini gördüğü konusunda bir kimsenin şahitliğinin kabul edilmesi³⁵⁶

← el-Fadl b. Mûsâ es-Sînânî ← Muhammed b. Abdilazîz ← Nesâî
← İkrime el-Kureşî ← Simâk b. Harb ← Süfyân es-Sevrî
Hz. Peygamber (s.a.) ← Abdullah b. Abbas

İbn Abbas şöyle demiştir: “Bir bedevi Hz. Peygamber’e gelerek, ‘Ben Ramazan hilâlini gördüm’ deyince, ‘Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın elçisi ve kulu olduğuna şahitlik ediyor musun?’ diye sordu. Bedevi ‘Evet’ dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ‘Orucu tutunuz’ diye nidâ etti.”

Nesâî bâb başlığında, tek kişinin şahitliğiyle Ramazan başlangıcının tayin edildiğini göstermiştir. Rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.), bir kimsenin hilâli gördüğü yönündeki haberini onun Müslüman olduğunu teyid ederek kabul etmiştir.

2. Yöneticiye/İdareciye İtaat Etmenin Gerekliliği

الْحُضُّ عَلَى طَاعَةِ الْإِمَامِ

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ حُصَيْنٍ قَالَ: سَمِعْتُ
جَدِّي يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ (وَلَوْ اسْتُعْمِلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ
يَقُودُكُمْ بِكِتَابِ اللَّهِ فَاسْمَعُوا لَهُ وَأَطِيعُوا)

Yöneticiye itaatin teşvik edilmesi³⁵⁷

← Hâlid b. el-Hâris ← Muhammed b. Abdil‘âlâ ← Nesâî

³⁵⁶ Nesâî, Sıyâm 8.

³⁵⁷ Nesâî, Bey‘at, 26.

← Ümmü'l-Husayn bint İshâk ← Yahya b. Husayn ← Şu'be b. el-Haccâc

Hz. Peygamber (s.a.)

Ümmü'l-Husayn şöyle demiştir: “Allah Resûlü’nü Veda Haccı’nda şöyle derken işittim”: “Sizin başınıza Allah’ın kitabıyla sizi idare eden Habeşli bir köle yönetici yapılsa, onu dinleyin ve ona itaat edin.”

Nesâî’nin bu rivâyetlerle dinî konularda tek kişinin haberinin delil oluşuna işaret ettiği ifade edilebilir.

IV. BUHÂRÎ’NİN KİTÂBU AHBÂRÎ’L-ÂHÂD’I TELİF SEBEBİ

Buhârî, yaşadığı toplumun geçirdiği sosyal-düşünsel süreçlere kayıtsız kalmamış bir muhaddis olarak, tartışılan meselelere hadîslerle çözüm aramıştır. Buhârî’nin *Kitâbu ahbârî’l-âhâd*’ı ele alma sebebini anlamak noktasında, onun doğduğu ve yetiştiği muhitlere değinmek bu nedenle gereklidir.

1. Buhârî’nin İçinde Bulunduğu Sosyal-Dinî Durum

Muhammed b. İsmail, Horasan bölgesindeki şehirlerden biri olan Buhâra’da dünyaya gelmiştir. Arapların ve Acemlerin birlikte yaşadığı bu bölgede, İslâm fütuhâtıyla birlikte bir savaş ve mücadele ortamı başlamış olmakla birlikte, Halife Me’mûn’un (813-833) bölge şehirlerinden Merv’i başkent ilan etmesiyle bu durum yükselişe geçmiştir.³⁵⁸ Muhammed b. İsmail, Horasan’ın diğer illerinden Belh, Merv, Nişâbur ve Rey gibi önemli ilim merkezlerini gezmiştir.³⁵⁹ Hicaz’da altı yıl kalmış, Basra’ya ise dört beş sefer gitmiştir.³⁶⁰ Hicaz’a giderken Bağdat’a da uğramış, Mısır ve Şam’da da bir süre kalmıştır.³⁶¹

³⁵⁸ Samur, Sebahattin, “İslâm Coğrafyacılarına Göre Horasan: Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu”, *bilimname* IX, sy. 3 (2005), s. 101.

³⁵⁹ Uğur, Mücteba, *Buhârî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 11-12.

³⁶⁰ el-A‘zamî, Muhammed Mustafa, “Buhârî”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 368.

³⁶¹ Uğur, *Buhârî*, s. 11.

Bu ilim yolculukları neticesinde pek çok mezhep mensubuyla karşılaşmıştır. Sözelimi i'tizâl hareketi Basra'da Vâsıl b. Atâ ve Bağdat'ta Bîşr b. Mu'temir (ö. 210/825) tarafından başlayıp yayılmıştır.³⁶² Böylece Buhârî, Mu'tezile'nin merkezi konumundaki Basra ve Bağdat'ta kaldığı süre boyunca îman, tevhid ve kader gibi akîdevî meselelere dâir Mu'tezilî fikirlerle karşı karşıya kalmış olmalıdır.³⁶³

Buhârî'nin yaşadığı dönemde Hâricîler, Mürcie ve Mu'tezile, önde gelen ve bid'atçı olarak ifade edilen mezheplerdir.³⁶⁴ Abbasî hilâfetinin etkisinde özellikle Me'mûn (813-833), Mu'tasım (833-842) ve Vâsık (842-847) dönemlerinde Mu'tezile en güçlü zamanını yaşamış, devlet desteği neticesinde baskıcı bir tutumla iyice yaygınlık kazanmıştır. Vâsık'tan sonra Mütevekkil'in (847-861) halîfeliği zamanında ise Ehl-i sünneti destekleyici bir politika izlenmesi neticesinde Ehl-i sünnet akîdesi güçlendirilmeye; bu minvalde îman, tevhid ve sünnet gibi meselelere dâir eserler telif edilmeye başlanmıştır.³⁶⁵ İşte Buhârî, ilmî birikiminin neticesinde, sünneti muhafaza gayesiyle *Sahîh*'ini kaleme almıştır.³⁶⁶ Bu nedenle eserinde; akîde, amel ve ahkâm konularındaki tercihlerini ortaya koymak amacıyla diğer musennefâtta bulunmayan orijinal bölümlere yer vermiştir. Böylece ulûhiyet, risâlet, âhiret, sıfatlar ve kader gibi pek çok akîdevî konuyu ele alarak, selef anlayışını ikâme etmekte pay sahibi olmuştur.³⁶⁷

2. Buhârî'nin Haber-i Vâhid Meselesindeki Muhâlif Muhatabları

İbn Hacer, tâbiîn döneminde âsârın ale'l-ebvâb tertip edilmesinin sebebi olarak; âlimlerin farklı şehirlere dağılmasını ve Hâricî, Râfızî ile Mu'tezilî grupların bid'at hükmündeki tatbikatlarının artmasından bahsetmiştir. Bu nedenden ötürü pek çok âlim

³⁶² Özarlan, Selim, "Mu'tezile: Basra ve Bağdat Mu'tezilîleri ve Başlıca Görüşleri", *ÇÜİFD* VII, sy. 1 (Haziran 2003), s. 161-162.

³⁶³ Bağcı, H. Musa, "el-Buhârî'nin Kader Konusunda Mu'tezile ile Münakaşaları", *AÜİFD* XLVI (2005), sy. I, s. 25.

³⁶⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, "Buhârî'nin Halku Ef'âli'l-İbâd'ı", *Büyük Türk İslâm Bilgini Buhârî Uluslararası Sempozyumu*, Kayseri 1996, s. 247.

³⁶⁵ Geniş bilgi için bk. Âşıkkutlu, Emin, "Buhârî Döneminde İmanla İlgili Yaklaşımlar ve Sahîh'inin İman Bölümü Çerçevesinde Buhârî'nin İman Yaklaşımı", *MÜİFD* 19 (2000), s. 61.

³⁶⁶ Bağcı, "el-Buhârî'nin Kader Konusunda Mu'tezile ile Münakaşaları", s. 27.

³⁶⁷ Akyüz, Ali, "İmam Buhârî'nin Yabancı Tesirlere Karşı Tavrı ve Bunun Eserlerine Yansıması", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 11 (2003), s. 164-173.

eser telif etmeye başlamıştır. Buhârî ise hocası İshâk b. Râhûye'nin sahîh hadislerin toplandığı bir eser telif edilmesi temennisinin etkisiyle *Sahîh*'ini yazmaya niyet etmiştir.³⁶⁸ İbn Hacer'in verdiği bilgilerden hareketle hadislerin, Kur'an ve sünnete dayalı selef akîdesini emniyete almak amacıyla tedvin ve tasnif edildiği anlaşılmaktadır.

Buhârî'nin diğer *sahîh* ve *sünen* müelliflerinden ayrıldığı pek çok nokta bulunmakla birlikte bunların içinde bizi en çok ilgilendiren husus, *Sahîh*'te tertip ettiği bâb başlıklarıdır. Buhârî'nin bâb başlıklarının pek çok özelliği bulunmaktadır. Bunların başında, Buhârî'nin bâb başlıkları üzerinden fıkıh ve ahkâma dâir soru veya iddiaları cevaplandırması gelmektedir. Zira âlimler arasında, “Buhârî'nin fıkıh, bâb başlıklarındadır” sözü meşhur olmuştur.³⁶⁹ Örnek vermek gerekirse, İbn Hacer *Kitâbu't-tevhîd*'in Kaderiyye ve Cehmiyye'ye; *Kitâbu'l-fiten*'in Hâricîler'e; *Kitâbu'l-ahkâm*'ın ise Râfîzîler'e reddiye olarak yazıldığını ifade etmiştir.³⁷⁰ Şunu da ifade etmek gerekir ki Buhârî, esasen bir bölümü sadece bir mezhebe karşı yazmamış, daha kapsayıcı şekilde bu görüşleri yansıtan diğer mezhepleri de hedef almış olmalıdır.³⁷¹

Buhârî böylelikle, hadislerin ihtivâ ettiği bilgilerin, fıkıh için olduğu kadar itikâd için de yeterli olduğunu göstermiştir. Hadislerdeki bilgilere aykırı şekilde oluşturulmuş itikadların sapkınlık olduğunu ispatlamak üzere açtığı bölümlerde, bâb başlıkları üzerinden görüşlerini ortaya koymuştur. Buhârî, yaşadığı dönemdeki mevcut itikadî yönelimleri görmezden gelmemiştir. Horasan Bölgesi'ndeki Râfîzîler ve Cehmiyye'nin yanı sıra Mürcie'nin de bu bölgede etkin olması, onlara cevap vermek durumunda kalmasının sebeplerindendir.³⁷²

İbn Hacer Buhârî'nin, Mu'tezile'nin birden fazla kişi tarafından gelmedikçe haberleri reddetmesinden ötürü bu konuyu ele aldığına ve *Kitâbu ahhâri'l-âhâd*'da bu

³⁶⁸ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, (ö. 852/1449), *Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethi'l-bârî* (thk. Muhibüddin el-Hatîb), Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kahire 1407/1986, s. 8.

³⁶⁹ Çakan, İsmail Lütfî, *Hadîs Edebiyatı*, İFAV, 13. bs., İstanbul 2014, s. 81.

³⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XXIV, 203.

³⁷¹ Akyüz, “İmam Buhârî'nin Yabancı Tesirlere Karşı Tavrı ve Bunun Eserlerine Yansıması”, s. 166.

³⁷² Kırbaçoğlu, M. Hayri, “İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devrinden Bir Kesit-Ashabu'l-Hadis'in Akaid Edebiyatı”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. I, sy. 5 (Ekim 1987), s. 80; Çakın, Kâmil, “Buhârî'nin Mürcie ile İman Konusunda Tartışması”, *AÜİFD* XXXII (1992), s. 184-185.

görüşün butlânını ispata çalıştığına işaret etmektedir.³⁷³ Ancak *Ahbâru'l-âhâd*'ın, İbn Hacer'in bir görüşüne göre *Kitâbu'l-ahkâm*'a dâhil olma ihtimâli vardır. Bu görüş kabul edildiği takdirde Buhârî'nin bu bâbı Râfîzî-Şîî gruplara reddiye amaçlı yazdığını söylemek mümkün görünmektedir.

Buhârî'nin *Ahbâru'l-âhâd*'ı birkaç mezhebin görüşünü hedef almış olmalıdır. Şöyle ki Mu'tezile'den bir grup kimsenin, haberlere güvensizlik sebebiyle ağır kabul şartları öne sürdüğünü ve Şîa'dan bir grubun, karîne bulunmadıkça haber-i vâhidi kabul etmediklerini ifade etmiştik. Bu vâkıadan hareketle Buhârî'nin *Kitâbu ahbâri'l-âhâd*'ı, Mu'tezile ve Şîî-Râfîzî gruplara karşı, haber-i vâhidin ve genel manada haberin dinde delil olduğunu ispat gayesiyle telif ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca külliye haberini inkâr etmekle bilinen Sümeniyye ve Berâhime gibi mezhepler ile haber-i kabul şartlarını zorlaştıran Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf gibi Mu'tezilîler de muhtemel muhatablardandır.

³⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XXIII, 455.

DEĞERLENDİRME

Buhârî dini tebliğ kapsamında, îman, nübüvvet ve âhirete dâir meselelerde, helâl-harama ilişkin hükümlerde, mugayyebât, devlet işleri, günlük hayat ve edebe dâir konular hususunda haber-i vâhidin delil olduğunu düşünmektedir. Onun itikadî konularda haber-i vâhidi reddettiği yönünde bir açıklamasının bulunmamasının yanı sıra, delil saydığı anlaşılan pek çok örnek vardır.

Buhârî, Hz. Peygamber'in (s.a.) ve ashâbının tatbikatlarını merkeze alarak; kadın yâhut erkek farketmeksizin, güvenilir bir Müslümanın, İslâm'a aykırı olmayan konular hakkında verdiği haberin dinen bağlayıcı olduğunu ortaya koymuştur.

Buhârî ilk bâbda, ezan, namaz, bir hükmün neshi, mübahın haram kılınması gibi konularda; tek râvinin veya birbirini takviye eden ravîlerin haberlerini delil kabul etmiştir. Bu râvilerin Müslüman ve güvenilir (âdil) olmasını, haberin içeriğinin dinin emir ve yasaklarına uygun olmasını şart koşturmuştur. İkinci bâbda tek râvinin, güvenilir olduğu müddetçe askerî ve idârî konularda haberci olarak yeterli olduğunu; üçüncü bâbda yine tek kişinin edebe ve gayba dâir konularda verdiği haberin makbul olduğunu bildirmiştir.

Dördüncü bâbda elçi ve valilerin, îmana davet, risâleti ve ahkâmı tebliğ hakkında güvenilir olmaları; beşinci bâbda yine tek kişinin namaz, zekât, oruç, helâl-haram işler hakkında öğrendiklerini aktarmasının emredildiği dolayısıyla bu haberlerin müteber olduğu açıklanmıştır. Altıncı bâbda ise âdil bir hanımın sözünün, günlük işlerde ve yine helâl-haram hususunda verdiği haberin hüccet olduğu nakledilmiştir.

Kütüb-i Sitte müelliflerinden Tirmizî, Ebû Dâvud ve Nesâî, Buhârî gibi ıstılâhî manada haber-i vâhidi delillendirmek amacı taşımamakla birlikte tek râvinin haberini kabul ettiklerini gösteren hadîsler nakletmişlerdir. Bu rivâyetler ele alındığında Buhârî'nin, çağdaşları arasındaki metod farklı ortaya çıkmıştır. Buhârî'nin kelâmî bir bakış açısıyla naklettiği rivâyetleri çağdaşları, sadece tek kişinin haberini delil saydıkları anlaşılacak şekilde fikhî izahlar hakkında kullanmışlardır.

Buhârî, eserinin diğer bölümlerindeki dört bâb başlığında daha tek kişinin haberinin delil olduğuna dâir haberleri nakletmiştir. Bunun dışında Ebû Dâvud ve Nesâî *iki*, Tirmizî ise *bir* bâb başlığında tek kişinin haberinin muteber oluşuna dikkat çekerek buna delil olacak hadisler nakletmişlerdir. Onlar bu bâb başlıklarını Buhârî ile aynı çerçevede oluşturmamış olmakla birlikte; tek kişinin haberini kabuldeki yöntemlerini ve bakış açılarını görmek bakımından bu bâb başlıkları incelenmiştir. Ezan, namaz ve ulû'l-emre itaat noktasında haber-i vâhidle amel ettiklerini göstermişlerdir.

Ehl-i sünnet çizgisini belirleyen âlimlerden biri olan Buhârî, itikadî açıdan karşıt görüş hâlinde bulunduğu şahıs ve gruplara karşı îman, tevhid ve kader gibi konuların yanı sıra bir de haber meselesine yönelik bir kitâb oluşturmuştur. Buhârî, habere şüpheli yaklaşan ve amel edilebilir haber miktarını minimuma indirgeyen şahıs ve topluluklara karşı tek kişinin haberinin dahî ilim ifade edebileceğini göstermek istemiştir. Bu noktada Buhârî'nin en büyük delili, Resûlullah'ın (s.a.) İslâm'a davet ve tebliğ için gönderdiği elçi ve valileri teker teker görevlendirmesi ve tek bir sahâbînin sözünü muteber saymasıdır. Yine ashâbın, birbirlerinin haberlerini kabul etmekte tereddüt etmemeleri de onun bu konudaki delillerindendir.

Buhârî'nin açtığı orijinal bâb başlıklarından biri olan *Ahbâru'l-âhâd*'ın, Ehl-i sünnet akîdesini binâ etmek konusunda önem taşıdığı ve Buhârî'nin kendine has kelâmî ve fikhî yönünü ortaya çıkardığı açıktır. Onun, yaşadığı dönemde haberi reddeden ve habere yönelik olumsuz tavır gösteren Hâricî, Şîî ve Mu'tezilî görüşlere karşı bu kitâbı oluşturduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Haber-i vâhid, Mu‘tezile’nin haberleri kabul etmede tevâtür şartını merkeze almaları neticesinde ortaya çıkmış ve zamanla Ehl-i sünnet âlimleri tarafından da benimsenmiş bir kavramdır. Haber-i vâhid, tek kişinin haberi veya tevâtür düzeyine ulaşmayan haber anlamında kullanılmıştır.

Haberin mütevâtir-âhâd şeklinde taksimi neticesinde, bu haberlerin delil oluşları tartışma konusu edilmiştir. Mu‘tezile ve Ehl-i sünnete mensup ilim adamlarının mütevâtir haberin delil oluşu noktasında icmâ‘ı bulunmakla birlikte, haber-i vâhid hususunda muhtelif görüşler bulunmaktadır. Ehl-i sünnet’e göre fikhın tamamı ve meşhur olarak gelmiş itikadî konularda haber-i vâhid, sıhhat şartlarını taşıdığı müddetçe delildir. Bu noktada Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğu, teorik olarak itikadda, âhâd haberlerin delil oluşunu reddetmiş olsalar da âlimler arasında tedâvülde olan, karinelerle teyit edilmiş, meşhur veya manevi mütevâtir olarak ifade edilen haberleri; pratikte hüccet saymışlardır. Bu nedenle çalışmada, âlimlerin haber-i vâhidin delil oluşu hakkındaki düşüncelerini tasnif etmek güçleşmiştir. İtikadî konularda sahîh haberin reddedilmemesi için olsa gerek teori ile pratikteki uygulama farklı olmuştur. Ancak Ehl-i sünnet mensubu bazı âlimler, haber-i vâhidi, ister “tek kişinin haberi”, ister “tevâtür düzeyine ulaşmamış haber” manasında ele almış olsun, itikadda kesin bilgi ifade ettiğini savunmuştur. Ehl-i Sünnet’in tamamı, Mu‘tezile’nin çoğunluğu ve İbâdiyye mezhebine göre haber-i vâhid, fıkıh ve fezâile dâir konularda hüccet kabul edilmiştir. Bâtınî mezhepler ve Mu‘tezile, Şîa, Hâriciler’den bazı aşırı görüşlü kimseler ise haber-i vâhidin delil oluşunu tamamen reddetmişlerdir.

Haberleri birtakım ağır şartlarla kabul eden Mu‘tezile, dini sağlam temeller üzerine binâ etme düşüncesinden yola çıkarak böyle bir tutum sergilemiştir. Ancak bu durum zamanla aşırılığa kaymıştır. Mezhep içinde haber-i vâhidin kabul şartlarını son derece zorlaştıran, hatta zamanla delil oluşunu reddeden kimseler de ortaya çıkmıştır. Abbasî hilâfetinde bir dönem devlet desteği de alarak, pek çok itikadî konuda fikirlerini kabul ettirmek için zorbalığa başvurmuşlardır. Bu dönemin sonunda, Mu‘tezile baskısının

yine devlet eliyle kaldırılması neticesinde, yıllar boyu yayılma fırsatı bulmuş gulât düşünceleri bertaraf etmek amacıyla Ehl-i sünnet âlimleri, Kur'an ve Sünnet'e bağlılık ile ittibâyı vurgulayan eserler yazmaya başlamışlardır. Bu eserler aracılığıyla hadislerin neredeyse tamamını teşkil eden haber-i vâhidi, sıhhatlerini tespit ederek nakletmişlerdir. Böylece muhaddisler, haberin esas yekûnunu oluşturan âhâd haberleri tedvin ve tasnif ederek korumaya almışlardır. Bunu yaparken Mu'tezile'nin ortaya attığı âhâd-mütevâtir haber taksimini dikkate almamış, pek çok haberi mânen mütevâtir düzeyine ulaşacak şekilde mütâbilerle tasnif etmişlerdir. Haberlerin Hz. Peygamber'e (s.a.) âidiyetini tespit için tevâtür değil, sıhhat şartını dile getirmişlerdir. Ancak Ehl-i sünnet kelâmcıları özellikle Hatîb el-Bağdâdî sonrası dönemde haber-i vâhidi, sadece fıkhta delil saymışlardır.

Haber-i vâhid, hadîs âlimlerinin temel uğraş alanı olması ve *Kütüb-i Sitte* içerisinde sadece Buhârî tarafından ele alınması sebebiyle önce genel sonra özel bir çerçevede ele alınmıştır. Buhârî, diğer *Kütüb-i Sitte* musanniflerinden farklı olarak, yaşadığı dönemde kelâmî bir mesele addedilen haber-i vâhid kavramına eserinde yer vermiştir. "Tek kişinin haberi" manasında kullandığı bu kavramı, âyet ve hadîslerle açıklamıştır. *Sahîh*'inde tertib ettiği "Kitâbu ahbâri'l-âhâd"da altı bâb ve yirmi bir hadîs üzerinden, haber-i vâhidin delil olduğu konuları ve delil olma şartlarını belirtmiştir.

Buhârî *Ahbâru'l-âhâd*'ın başlangıcında, dini öğretmek konusunda iddia edildiği gibi mütevâtir haberin zorunlu olmadığını, âyetlerin desteğiyle açıklamıştır. Sonrasında haber-i vâhid kavramını ele almıştır. Buhârî, haber-i vâhid ile "tek kişinin haberini" yani bugünkü metodolojiye göre "ferd hadîsi" kastetmiştir. Onun haber-i vâhidin itikadda delil oluşunu reddetmediği görülmüştür. Aksi yönde bir beyânı da yoktur. Ancak naklettiği rivâyetlerden hareketle onun, haber-i vâhidi itikadda reddettiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.) tek tek görevlendirdiği valilerin ve elçilerin temel vazifesinin dine davet, îman ve nübüvveti tebliğ etmek olduğu düşünülürse; onun bu meselelerde haber-i vâhidle ameli gerekli gördüğü anlaşılır. Şöyle ki Hz. Peygamber'in (s.a.) bir bölgeye gönderdiği valiler, ister itikâda ister fıkha dâir olsun dinin kapsamına giren her türlü bilgiyi aktarmakta, bu kapsamdaki soru ve sorunlarla ilgilenmekteydi. Yine İslâm'ı anlatmak üzere gönderilen valiler veya elçiler; inanç, ibâdât ve muâmelâta dâir meseleleri yekûn hâlinde aktarmışlardır. Onların îmanı anlatmadan önce fıkı

öğretmesi mümkün değildir. Bizzat Hz. Peygamber (s.a.), îman ve risâleti öğrenen bir sahâbî topluluğunu, bu bilgileri ailelerine tebliğ etmelerini emretmiştir. Dinin tüm insanlığa tebliğinin tamamlanması, görüldüğü üzere haberi kabul etmede tevâtür şart koşulacağı takdirde gerçekleşmeyecektir. Daha önce belirtildiği üzere, âlimler bunun farkında oldukları için manevi mütevâtir veya meşhur haber şeklinde kategorize ettikleri; pek çok tarikten gelmiş ve âlimlerin kullandığı haberleri, dinde hüccet saymışlardır. Buhârî de cumhur gibi haber-i vâhidin dini öğrenme ve öğretmedeki rolünü bilmekte ve sıhhatine kanaat getirdiği haberleri hüccet saymaktadır.

Buhârî, Hz. Peygamber'in (s.a.) tek bir sahâbîyi, ibadetlerin vaktini tayin etmede din görevlisi olarak, savaş ortamında veya dine davet için elçi olarak, ibadetlerle ilgili bilgi vermek üzere öğretici olarak, had cezasını tatbik etmek üzere bir memur olarak göndermesine dâir haberleri görüşüne delil olarak nakletmiştir. Buhârî naklettiği rivâyetlerde hem Hz. Peygamber'in (s.a.) tek kişinin rivâyetini doğrudan veya takviye isteyerek kabul ettiğini hem de sahâbîlerin tek kişinin haberine itimat ettiklerini göstermiştir. Bunun yanı sıra idarecilerin haberlerine itaatin gerekliliğini, ancak İslâm'ın genel kurallarına aykırı haberlerin reddedileceğini vurgulamıştır. Böylece haber-i vâhidi kabul ederken, muhtevayı da değerlendirmek gerektiğine işaret etmiştir. Buhârî râvinin sayısı, cinsiyeti yâhut sosyal statüsünü değil; Müslüman ve güvenilir olmasını esas almış; naklettiği haberin mâsiyet içermemesini şart koşmuştur.

Kütüb-i Sitte müellifleri, haber-i vâhidi Buhârî gibi ıstılâhî açıdan ele almamış ancak, yöneticiye veya din görevlisine itaat hakkında pek çok rivâyet nakletmişlerdir. Yine onlar, hilâlin görülmesi, ezan, namaz ve yöneticiye itaat gibi tek kişinin haberinin muteber oluşunu gösteren hadîsler nakletmişlerdir. Onların haber-i vâhidî, bir kavram olarak ele almamaları, Buhârî ile aralarındaki metod farkını göstermektedir.

Buhârî, *Ahbâru'l-âhâd*'da ibadetler, hükümler, gayb, askerî işler hakkında; edeb ve günlük hayata dâir işlerde; îmana davet, risâleti ve ahkâmı tebliğ gibi hususlarda haber-i vâhidin makbul olduğunu kabul etmiştir. Buhârî, güvenilir bir veya birkaç râvinin, dinin emirlerine aykırı olmayan haberlerinin, dinin kapsadığı tüm meselelerde hüccet olduğunu ortaya koymuştur.

Buhârî'nin *Ahbâru'l-âhâd*'ı, habere karşı veya haber-i vâhidi delil kabul etmeyen Hâricî, Şîî-Râfîzî ve Mu'tezilî grupların iddialarına karşı tertip ettiği anlaşılmaktadır. Buhârî temelde sahîh hadîsleri derlemeyi hedeflediği eserinde, kelâmî ve fikhî iddialara da cevap vermiştir. Bu şekilde Ehl-i sünnet düşüncesini yansıtan bölümlere ve bâblara yer vermiştir. Buhârî, haber-i vâhid konusundaki olumsuz yaklaşımları da dikkate alarak diğer müellifler içinde öne çıkmıştır. Haber-i vâhidi kabul için *iki, üç, dört* hatta *yirmi* râvi gerektiği şeklindeki görüşlere karşı çıkararak; âdil bir Müslümanın haberinin dinde delil olabileceğini, Resûlullah'ın (s.a.) ve ashâbının tatbikatlarını kaynak göstererek ispatlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I-XII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. bs., Ankara 1984.

Akyüz, Ali, “İmam Buhârî’nin Yabancı Tesirlere Karşı Tavrı ve Bunun Eserlerine Yansıması”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sy. 11 (2003), s. 161-176.

Âmidî, Ebü’l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Sâlim (ö. 631/1233), *el-İhkâm fî usûli’l- ahkâm*, I-IV, yy., ts.

Apaydın, H. Yunus, “Meşhur”, *DİA*, XXIX, 368-371, İstanbul 2004.

_____, “Mütevâtir”, *DİA*, XXXII, 208-211, İstanbul 2006.

Aslan, Abdülgaftar, “Eş‘arî Kelâm Ekolünde Bilginin Kaynağı Olarak Haber”, *Tabula Rasa (Felsefe-Teoloji)*, sy. 1 (Ocak-Nisan 2001), s. 65-80.

Aslan, Nasi, “Hanefilerin Umûmü’l-Belvâ ve Mâlikîlerin Amel-i Ehl-i Medîne İlkesi Bağlamında Haber-i Vâhid’in Değeri Üzerine”, *ÇÜİFD* IV, sy. 2 (Temmuz-Aralık 2004), s. 19-31.

Âşıkkutlu, Emin, “Buhârî Döneminde İmanla İlgili Yaklaşımlar ve Sahîh’inin İman Bölümü Çerçevesinde Buhârî’nin İman Yaklaşımı”, *MÜİFD* 19 (2000), s. 59-83.

_____, *Hadiste Ricâl Tenkîdi (Cerh ve Ta’dîl İlmi)*, İFAV, İstanbul 1997.

Aydınlı, Abdullah, *Hadîs Istılahları Sözlüğü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. bs., İstanbul 2015.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ Haneî (ö. 855/1451), *Şerhu Süneni Ebî Dâvud* (thk. Ebü'l-Münzir Hâlid b. İbrâhim el-Mısırî), I-VII, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1420/1999.

_____, *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XX, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî Ahlebî ve Evlâduhû, yy. 1392/1972.

el-A'zamî, Muhammed Mustafa, "Buhârî", *DÎA*, VI, 368-372, İstanbul 1992.

_____, *Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn: Neş'etuhû ve târîhuhû*, Mektebetü'l-Kevser, 3. bs., Riyad 1410/1990.

Bağcı, H. Musa, "el-Buhârî'nin Kader Konusunda Mu'tezile ile Münakaşaları", *AÜİFD* XLVI, sy. I (2005), s. 21-42.

Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed Temîmî (ö. 429/1037), *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırakati'n-nâciye minhum* (thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî), yy. 1367/1948.

Bardakoğlu, Ali, "Kasâme", *DÎA*, İstanbul, 2001, XXIV, 528-530.

Bebek, Adil, "Kâ'bî", *DÎA*, XXIV, 27, İstanbul 2001.

Behnesâvî, Sâlim Ali (ö. 1427/2006), *es-Sünnetü'l-müfterâ aleyhâ*, Dâru'l-Vefa, 3. bs., Mansûre 1989.

Belhî, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö.319/931), *Kitâbu'l-makâlât ve meahû uyûnu'l-mesâik ve'l-cevâbât* (thk. Hüseyin Hansu, Racih Kürdi, Abdülhamid Kürdi), Dâru'l-Feth, Amman 1439/2018.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (ö. 458/1066), *Delâilü'n-nübüvve* (thk. Abdülmuti Kal'acî) I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, I-XI, Ravza Yayınları, İstanbul 2013.

Bozkurt, Mustafa, "Müslüman Kelâmında Haberin Bilgi Değeri", *AÜİFD* XLVII, sy. II (2007), s. 83-100.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî (ö. 256/870), *el-Câmi 'u's-sahîh*, I-VIII, Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, İstanbul, ts.

el-Bûsaîdî, Sâlih b. Ahmed b. Seyf, *Rivâyetü'l-hadîs inde'l-İbâdiyye (Dirâsetü'l-mukârane)*, <https://www.researchgate.net/publication/306400236>

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali Râzî (ö. 370/981), *Usûlü'l-fikh (el-Fusûl fî'l-fikh)*, (thk. Uceyl Câsim Neşemî), I-IV, Mektebetü'l-İrşâd, İstanbul 1414/1994.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf Cüveynî et-Tâi en-Nîsâbü'rî (ö. 478/1085), *el-Burhân fî usûli'l-fikh* (thk. Abdulazîm ed-Dîb), I-II, Câmiatü Katar, Doha 1978.

Çağrıçı, Mustafa, “Fitne”, *DİA*, XIII, 156-159, İstanbul 1996.

Çakan, İsmail Lütfî, *Hadîs Edebiyatı*, İFAV, 13. bs., İstanbul 2014.

_____, *Hadîs Usûlü*, İFAV, 2. bs., İstanbul 1991.

Çakın, Kâmil, “Buhârî'nin Mürcie ile İman Konusunda Tartışması”, *AÜİFD* XXXII (1992), s. 183-198.

Demâminî, Ebû Abdullah Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer Mahzûmî İskenderî (ö. 828/1425), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî el-Müsemma bi-Mesâbihü'l-Câmi'* (thk. Ebû Yakub Neş'et b. Kemal el-Mısrî), I-XII, el-Fârukü'l-Hâdise, Kahire 1432/2012.

Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdi es-Sicistânî (ö. 275/889), *Sünenü Ebî Davud* (thk. Ahmed Sa'd Ali, Mustafa el-Babî el-Halebî), I-II, Kahire 1371/1952.

Ebû Hilâl, Hasan b. Abdillâh b. Sehl Askerî (ö. 400/1009), *Evâil*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut 1407/1987.

Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Ali (ö. 436/1044), *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*, I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Muhammed (ö. 1394/1974), *İbn Hanbel: Hayâtuhû ve asruhû - ârâuhû ve fikhuhû*- Dâru'l-Fikri'l-Arabî Kahire, ts.

_____, *el-İmâm es-Sâdık: Hayâtuhu ve âsâruhû-ârâuhû ve fikhuhû*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, ts.

Efendioğlu, Mehmet, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, İFAV, İstanbul 2011.

Elbânî, Nasırüddin (ö. 1999), *Vücub el-ahz bi-hadîsi 'l-âhâd fi 'l-akâid ve 'r-red alâ şibhi muhâlifîn*, Resâil ed-Da'veti's-Selefiyye 5.

<http://archive.org/stream/WAQ41933>

Eş'arî, Ebû'l-Hasan b. Ebî Bişr Ali b. İsmâil b. İshak (ö. 324/936), *Makâlâtü 'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfû 'l-musallîn* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), I-II, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire 1369/1950.

Ertürk, Mustafa, “Haber-i Vâhid”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 349-352.

Fayda, Mustafa, “Hulefâ-yi Râşidîn”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 324-338.

Gazzâlî, Ebû Hamid Hucetü'l- İslam Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *el-Müstasfâ min ilmi 'l-usûl* (thk. Hamza b. Züheyr Hafız), I-IV, eş-Şeriketü'l-Medîneti'l-Münevvre li't-Tıbâa ve'n-Neşr, Cidde, ts.

Gül, Sema, “Muâz b. Cebel'in Yemen'e Gönderilmesiyle İlişkilendirilen Rivâyetlerin Şekil Yönünden Tahlili”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6 (Ekim 2015), 183-208.

Hâkim, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), *Ma'rifetü ulûmi 'l-hadîs ve kemiyeti ecnâsihi* (şerh ve thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm) Dâru İbn Hazm, Beyrut 1424/2003.

Hansu, Hüseyin, *Mutezile ve Hadîs*, Kitâbiyyât Yayınları, Ankara 2004.

_____, *Mütevâtir Haber -Bilgi Değeri ve İslâm Düşüncesindeki Yeri-* Bilge Adamlar Yayınları, Van 2008.

Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî, (ö. 463/1071), *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye* (thk. Ebû İshâk İbrâhim b. Mustafa Âl-i Bahbah Dimyâtî), I-II, Dârü'l-Hüdâ, yy., 1423/2003.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim (ö. 388/998), *Meâlimü's-Sünen* (nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh), I-IV, Matbaatü'l-İlmiyye, Halep 1352/1933.

Hayyât, Ebü'l-Hüseyn Abdurrahim b. Muhammed b. Osman (ö. 300/913), *el-İntisâr ve'r-red alâ İbni'r-Râvendî el-mülhid/Kitabü'l-İntisâr*, İdâre Ma'hedü'l-Edebi's-Şarkıyye (Institut de Lettres Orientales), Fr. Albert Nasri Nader, Beyrut 1957.

Itr, Nûreddin, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-Fikr, 3. bs., Dimaşk 1981.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâleddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed Kurtubî en-Nemerî (ö. 463/1071), *Câmiu beyânî'l-ilm ve fadlihî* (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), I-II, Mektebetü Selefıyye, Medine 1388/1968.

_____, *et-Temhîd li-mâ fî'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd* (thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebir el-Bekrî), I-XXIV, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Tıtvân 1387/1981.

İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan b. Fûrek el-Ensârî (ö. 406/1015), *Mücerred makâlâtî's-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* (thk. Daniel Gimaret), Dâru'l-Maşrik (Dar el-Machreq), Beyrut 1987.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Al b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Şuayb el-Arnâvut vd.), I-XXIV, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dimaşk 1434/2013.

_____, *Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethi'l-bârî* (thk. Muhibüddin el-Hatîb), Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kahire 1407/1986.

_____, *el-İsâbe fî temyîzi 's-sahâbe* (thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz), I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995.

_____, *Şerhu'n-Nuhbe: Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi'l-ehli'l-eser* (thk. Nûreddîn Itr), Matbaatu's-Sabâh, 2. bs., Dimaşk 1414/1993.

İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahirî (ö. 456/1064), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (thk. Ahmed Muhammed Şakir), I-IV, Matbaatü'l-Âsime, Kahire 1970.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (ö. 276/889), *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*, Mektebetü Külliyyeti'l-Ezheriyye, Kahire 1966.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini (ö. 273/887), *Sünenü İbn Mâce* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-II, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Kahire 1395/1975.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sadır, Beyrut, ts.

İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed (ö. 795/1393), *Fethu'l-bârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Mecdî b. Abdülhalik Şafîi vd.), I-IX, Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, Medine 1417/1996.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *Ulûmu'l-hadîs/el-Mukaddime* (şerh ve thk. Nureddin Itr), Dârü'l-Fikr, 3.bs., Dimaşk 1404/1984.

İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (ö. 728/1328), *Mecmû'u fetâvâ* (haz. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî en-Necdî), I-XXXVII, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 1991.

İzzüddîn el-Âmilî, Hüseyin b. Abdüssamed el-Hemedânî (ö. 984/1576), *Vusûlü'l-ahyâr ilâ usûli'l-ahbâr* (thk. Câfer el-Mücahidî ve Atâullah er-Rasûlî), Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, Bağdad 1412/2015.

Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed (ö. 415/1025), *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhid ve'l-adl* (thk. Mahmud Hudayrî, Mahmud Muhammed Kâsım), I-XX, Müessesü'l-Mısıryye, Kahire 1385/1965.

Karataş, Mustafa, “Hadis Sayım Metotlarının Hadis Sayısına Etkisi”, *İLAM Araştırma Dergisi* III, sy. 2 (Temmuz-Aralık 1998), s. 51-71.

_____, *Rivâyet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*, İşaret Yayınları, İstanbul 2006.

Kastallânî, Ebü'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Kettânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris (ö. 1345/1927), *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

Kevserî, Muhammed Zâhid (ö. 1371/1952), *Nazra 'âbira fî mezâ'imi men yûnkiru nüzûle Îsâ aleyhi's-selâm kable'l-âhira*, Matbaatu Emîn Abdurrahman, Kahire 1362/1943.

Kırbaçoğlu, M. Hayri, “İmam Şâfiî'nin ‘Risâle’sinin Hadis İlmindeki Etkileri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. X, sy. 1-2-3 (1997), s. 87-99.

_____, “İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devrinden Bir Kesit-Ashabu'l-Hadis'in Akaid Edebiyatı”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. I, sy. 5 (Ekim 1987), s. 79-89.

Kirmânî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali (ö. 786/1384), *Sahîhu Ebi Abdillâh el-Buhârî bi-şerhi'l-Kirmânî=el-Kevâkibü'd-derarî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2. bs., Beyrut 1401/1981.

Koçkuzu, Ali Osman, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikad ve Teşri Yönlerinden Değeri*, DİB Yayınları, Ankara 1988.

Kuzudişli, Bekir, *Şîa ve Hadis -Başlangıcından Kütüb-i Erbaa'ya Hadis Rivayeti ve İsnad-*, Klasik Yayınları, İstanbul 2017.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyari (ö. 179/795), *Muvatta‘* (thk. Beşşar Avvad Ma‘ruf), I-II, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1417/1997.

Mâlik Mustafa Vehbî el-Âmilî, *Buhûs fî ilm-i dirâyet ve rivâyet –Şerhu Vecîzetü Şeyh el-Bahâî-*, Dârü'l-Hâdiye, Beyrut 1428/2007.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî (ö. 333/944), *Kitâbu't-Tevhîd* (thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul 1423/2003.

Menâî, Âişe Yûsuf, *Usûlü'l-akâide beyne'l-Mu'tezile ve's-Şîati'l-İmâmiyye*, Dârü's-Sekâfe, Doha 1992.

Mübârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahîm (ö. 1353/1935), *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, I-X, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî İbn el-Haccâc (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim* (thk. Halil Me'mûn Şîha), Dârü'l-Mârifet, Beyrut 1485/2010.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (ö. 303/915), *Sünenü'n-Nesâî*, I-VIII, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Özarslan, Selim, “Mu'tezile: Basra ve Bağdat Mu'tezilîleri ve Başlıca Görüşleri”, *CÜİFD* VII, sy. 1 (Haziran 2003), s. 161-181.

Özmen, Ramazan, “el-Buhârî'nin Haberi'l-Vâhid Savunusunda Kullandığı Hadislerin Hucciyeti Üzerine Bir İnceleme”, *EKEV Akademi Dergisi*, yıl: 13, sy. 39 (Bahar 2009), s. 133-154.

Özşenel, Mehmet, “Kevserî'ye Göre Haber-i Vâhidin İtikâdî Konularda Delil Olma Meselesi”, *Uluslararası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu Bildirileri* (24-25 Kasım 2007), s. 563-568.

Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin (ö. 493/1100), *Usûlü'd-dîn* (thk. Hans Peter Lins), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1963.

Polat, Salahattin, “Ferd”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 368-369.

_____, “Garîb”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 375.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal (ö. V/XI. yüzyıl), *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Ahmed Halefullah), Mektebetü'l-Enclû el-Mısriyye, Kahire 1970.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (ö. 606/1209), *Esâsü't-takdîs* (thk. Ahmed Hicâzî es-Sikâ), Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire 1406/1986.

_____, *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkıh* (thk. Tâhâ Câbir Feyyaz el-Alvânî), I-VI, Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 2. bs., Riyad 1412/1992.

Samur, Sebahattin, “İslâm Coğrafyacılarına Göre Horasan: Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu”, *bilimname* IX, sy. 3 (2005), s. 89-104.

Serahsî, Ebû Bekir Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, I-X, Çağrı Yayınları, İstanbul 1403/1983.

_____, *Usûlü's-Serahsî* (thk. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî), I-II, Dâru'l-Mârifet, Beyrut 1393/1973.

Seyyid Şerîf, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali el-Hanefî el-Cürcânî (ö. 816/1413), *et-Ta'rîfât* (thk. İbrahim el-Ebyârî), Dâru'd-Diyân, ts.

Subhi es-Sâlih (ö. 1407/1986), *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları* (çev. M. Yaşar Kandemir), İFAV, İstanbul 1996.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir (ö. 911/1505), *Katfu'l-ezhâri'l-mütenâsıra fî'l-ahbâri'l-mütevâtira* (thk. Halil Muhyiddin el-Meys), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1985.

_____, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (bi-inaye Mazen b. Muhammed es-Sersavî), I-II, Dâru İbni'l-Cevzi, Demmâm 1433.

_____, *el-Vesâil ilâ ma'rifeti'l-evâil* (thk. İbrâhim Ahmed Adevî), Mektebetü'l- Hanci, Kahire 1980.

Süheyr Reşad, el-Mühennâ, *Haberu'l-vâhid fi's-sünneti ve eserihi fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Dâru's-Şurûk, Kahire, ts.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas (ö. 204/820), *er-Risâle* (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Dâru't-Türâs, 2. bs., Kahire 1399/1979.

Şahyar, Ataullah, *Aidiyet ve Geçmişle Hadîslerde Âhad-Mütevâtir Ayrımı-Tespit, Tetkik ve Yorum*- Akdem Yayınları, İstanbul 2016.

Şeybânî, Muhammed b. Hasan (ö. 189/805), *el-Asl* (thk. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî), I-V, İdâretü'l-Kur'ân ve Ulûmu'l-İslâmiyye, Karaçi, t.y.

Tâhir el-Cezâirî, *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser* (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), I-II, el-Matbaatü'l-İslâmiyye, Beyrut 1995.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî (ö. 279/892), *el-Câmi'u's-sahîh/Sünenü't-Tirmizî* (thk. İbrâhim Atve İvaz), I-V, Mustafa el-Bâbi el-Halebi, Kahire 1395/1965.

_____, *el-İlelû's-sağîr* (tevsik Âdil b. Abdüşşekûr ez-Zürakî, Dâru'l-Muhaddis, Riyad 1425/2004).

Toksarı, Ali, *Delil Olma Yönünden Sünnet: Sünnet-Vahiy İlişkisi/Mezheplerin Sünnet Anlayışı*, Rey Yayıncılık, Kayseri 1994.

Tuğlu, Nuri, “İmam Mâtürîdî’de Haber-i Vâhidlerin Değeri”, *Uluslararası İmam Mâtürîdî Sempozyumu*, Eskişehir (28-30 Nisan 2014).

Tunçbilek, Hasan Hüseyin, “Bilgi Kaynağı Olarak Haber-i Sâdık”, *HÜİFD* V, (1999), s. 83-140.

Uğur, Mücteba, *Buhârî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

_____, “Hasen”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 374-375.

Uraler, Aynur, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, İFAV, 6. bs., İstanbul 2016.

Yardım, Ali, *Hadîs I-II*, Damla Yayınevi, 5. bs., İstanbul 2010.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Buhârî’nin Halku Ef’âli’l-İbâd’ı”, *Büyük Türk İslâm Bilgini Buhârî*, Kayseri 1996.

_____, “Haber-i Vâhid” (Kelâm), *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 352-355.

Yücel, Ahmet, *Hadîs Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi -Hicrî İlk Üç Asır-* İFAV, 2. bs, İstanbul 2014.

Zebîdî, Ebü’l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (ö. 1205/1790), *Laktü’l-leâli’l-mütenâsıra fi’l-ehâdîsi’l-mütevâtira* (thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1985.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), *Tezkiratü’l-huffâz*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1419/1998.